

BROJ 1
GODINA XXI

JANUAR — FEBRUAR
IZLAZI DVOMESEČNO

VOJNO DELO

OPŠTEVOJNI TEORIJSKI ČASOPIS

IZDAJE VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD
BEOGRAD, Zahumska 26 — Telefon redakcije 44-981 lokali 17, 26 i 46

Pukovnik Mihajlo VUČINIĆ	<i>Naoružani narod — osnov koncepcije opštenarodne odbrane — — — —</i>	3
Pukovnik Miloš PRELEVIĆ	<i>O pojmu, suštini i oblicima vojne organizacije — — — — —</i>	13
Kapetan b. broda Milan DOROTKA	<i>Male pomorske zemlje u lokalnim ratovima — — — — —</i>	23
Pukovnik, red. prof. univerz. dipl. inž. Miodrag TIJANIĆ	<i>Uvod u vojnu primenu teorije informacija — — — — —</i>	36
Potpukovnik Ante BAČINIĆ	<i>Neke specifičnosti PNHBO — jedinica u pozadini neprijatelja — —</i>	46
Kapetan b. broda Šime ŽIVKOVIC	<i>Didaktički problemi seminara u ideološkom obrazovanju starešina —</i>	53
Potpukovnik dr Milorad NIKOLIĆ	<i>Sociopat i armija — — — — —</i>	66
POGLEDI I MISLJENJA		
Pukovnik Vuko MIHAILOVIĆ	<i>O nekim shvatanjima pojma vojnonaučnog rada — — — — —</i>	79
General-potpukovnik Dušan PEKIĆ	<i>Uloga trupnih komandi i starešina u vojnonaučnom radu — — —</i>	83
Potpukovnik Josip SUŠA	<i>Naučna informacija i naučni rad —</i>	86
Pukovnik Miljenko SRŠEN	<i>Dokumenti iz PVO koji se obrađuju pri sastavljanju i rešavanju zadataka</i>	94
POVODOM PEDESETOGODIŠNJICE SK JUGOSLAVIJE		
General-pukovnik dr Gojko NIKOLIŠ	<i>Ranjenici kao operativni i moralni faktor u bici na Neretvi i Sutjesci</i>	104
Savetnik SIV-a Ljubo DRNDIĆ	<i>Istra u narodnooslobodilačkom ratu</i>	119
IZ INOSTRANIH ARMIIJA		
N. C.	<i>Borbeni helikopter — tenk budućnosti — — — — —</i>	133
S. O.	<i>Protivraketni projektili i svetske strategije — — — — —</i>	139
M. Jov.	<i>NBH borbena dejstva na brdsko-planinskom zemljištu — — —</i>	147
G. V.	<i>Planiranje borbenih dejstava i komandovanje jedinicama pomoću mrežnih grafikona — — — —</i>	155

NAORUŽANI NAROD — OSNOV KONCEPCIJE OPŠTENARODNE ODBRANE

Duboke ekonomske, društvene i političke promene, nagomilani negativni elementi i tendencije u međunarodnim odnosima osnovna su obeležja savremenog sveta. Izmenjene su vojnostrategijske koncepcije i mehanizmi supersila. Ranije „neelastične“ koncepcije „masovne odmazde“, zasnovane na nuklearnoj moći, postepeno su zamenjene „elastičnim“ teorijama ograničenim i lokalnim ratovima, čime je izmenjen i položaj malih zemalja. Imperijalističke i hegemonističke snage sve češće ugrožavaju mir, bezbednost i pravo na slobodan razvitak malih i novooslobođenih država.

Uostalom, razne „elastične“ strategijske koncepcije i „teorije“ o lokalnim i ograničenim ratovima i rođene su u SAD da bi se sprečili neminovni istorijski procesi oslobađanja kolonijalnih naroda, odnosno da se ponovo porobe i stave pod tutorstvo. One su kasnije prihvaćene i dalje razrađene kao sredstvo hegemonije u blokovskim strukturama i instrument za sprečavanje oslobodilačkih, demokratskih težnji za nacionalnim suverenitetom, slobodom i nezavisnim razvitkom.

U takvim uslovima kada su „mali narodi u opasnosti“ (Tito), odlučna borba za nacionalnu nezavisnost i slobodu protiv svih nasrtaja i vojne snage imperijalističkih i hegemonističkih sila postala je istorijska nužnost i jedina alternativa. U toj borbi, snaga i organizovanost naroda postali su odlučujući činilac u pružanju otpora svim vrstama pritisaka i agresije. „Glavna snaga koja se uspješno suprotstavlja materijalnoj prednosti visoko razvijenih zemalja jeste historijsko buđenje naroda, koje je pretvorilo stotine miliona ljudi u aktivne tvorce historije“ (Tito).

Učešće naroda u oružanoj borbi ima istorijsku genezu u buntovnim pokretima naroda, ustancima seljačkih masa u feudalizmu i, posebno, buržoaskim revolucijama, kada je promenama u materijalnoj proizvodnji, društvenim odnosima i napretku u ratnoj tehnici i naoružanju došlo i do promena u načinu vođenja rata. Sudbina rata

se više nije rešavala sudarom dveju vojski na vojišnoj prostoriji. Francuska revolucija je označila kraj staroj feudalnoj vojnoj organizaciji i najamnim vojnicima kao osnovnim i gotovo jedinim nosiocima oružane borbe, a Pariska komuna je istakla nov kvalitet faktora čovek.

Marks je često isticao vojničke prednosti pariskih komunara „koji su bili spremni da jurišaju na nebo” nad pruskim regularnim armijama. A Engels je pisao: „... pruski junkeri koji su došli da se osvećuju ognjištu revolucije, morali su sa poštovanjem zastati i salutirati pred tom naoružanom revolucijom”.

Vojna sila u revoluciji i socijalističkom društvu bila je kod klasika često predmet razmatranja. Lenjin je još 1905. godine ukazivao na elemente vojne sile revolucionarnih snaga: odrede, na učešće masa u borbi po gradovima, oružane pobune seljaka, stihijno i svesno vođenje političkih demonstracija, štrajkačke borbe itd. Formulšući zadatke nenaoružanih revolucionarnih odreda, pisao je:

„I odredi bez oružja mogu imati ozbiljnu ulogu: 1. rukovoditi masama; 2. napadati u povoljnim prilikama u gradovima na slučajno odvojene Kozake (slučaj u Moskvi) itd. i otimati oružje; 3. spasavati zatvorenike ili ranjenike u slučajevima kada je policija nedovoljno jaka; 4. sa krovova i gornjih spratova kuća zasipati vojsku kame-njem, polivati je vrućom vodom itd. Pod dejstvom organizacije — odred postaje ogromna snaga. Ni u kom slučaju ne sme se odricati od organizovanja odreda ili odlagati njihovo formiranje pod ispri-kom da nedostaje oružje”.¹

Otvarajući novu eru u istoriji čovečanstva, oktobarska revolu-cija je ukazala na presudan značaj organizovanog opštenarodnog otpora u borbi sa unutrašnjom kontrarevolucijom i snagama inter-vencije međunarodne reakcije.

Vojna sila proletarijata bila je izražena u vojnoj organizaciji (odredima Crvene armije i jedinicama stare vojske koje su pristu-pile revoluciji) i u organizovanim akcijama masa po gradovima i se-lima na razbijanju snaga i vlasti buržoazije, organizovanju sanitet-ske službe, vojne obaveštajne delatnosti, intendantske službe itd. Učešćem naroda promenio se odnos snaga u ratu, što je bio bitan uslov pobeđe, jer je Crvena armija bila relativno malobrojna (150 do 200 hiljada boraca), pogotovo kasnije, u borbi protiv intervencije čije su oružane snage u ljudstvu i tehnici bile mnogo nadmoćnije.²

Vojne strategije između dva svetska rata nisu pridavale zna-čaj naoružanom narodu kao vojnom faktoru. Smatrale su da će oru-žani sukobi na frontu biti glavna karakteristika oružane borbe i osnovni, odlučujući vidovi sukoba. Ratna praksa je, međutim, ne-dvosmisleno demantovala takve postavke. Drugi svetski rat se raz-

¹ Lenjin, *Vojna dela*, tom VIII, str. 327 i 328.

² »Neka se vojska stopi s naoružanim narodom, neka vojnici unesu u narod svoja vojna znanja, neka iščezne kasarna i zameni se slobodnom voj-nom školom. Nikakva sila neće smeti da nasrne na slobodu Rusije, ako bedem te slobode bude naoružani narod koji je uništio vojničku kastu, koji je sve vojnike učinio građanima, a sve građane sposobne da nose oružje, vojnicima.« (Lenjin, *Vojna dela*, str. 76 i 77 — izdanje VIZ, Beograd, 1960. god.).

vijao mimo strategijskih klišeja planova, mimo zvanične vojne teorije. On je krcat iskustvima o učešću naroda u oružanoj borbi. Naša narodnooslobodilačka borba je izrazit primer za to kako su u oružanoj borbi korištene sve vrste narodne aktivnosti koje su neposredno ili posredno imale vojni značaj i efekat.³

U savremenoj eri oslobodilačkih i revolucionarnih ratova ispoljavaju se nove dimenzije i kvaliteti naroda kao vojnog činioaca u oružanoj borbi. To je rezultat i posledica objektivnih društvenih i vojnih uslova.

„Svet od danas nije svet od juče. Čitav niz antiimperijalističkih faktora koji su u vreme Lenjina bili još nerazvijeni, danas predstavlja ogromnu materijalnu i političku snagu.”⁴

Ruše se poslednji ostaci kolonijalnih imperija i klasičnog kolonijalizma uopšte, dolazi do krize etatizma u kapitalizmu i birokratskih društvenih struktura uopšte, blokovska podela sveta postaje sve više anahronizam, savremeni militarizam postaje bitna komponenta etatističke države itd. U isto vreme sve više jačaju uloga i uticaj radničke klase koja vezuje za sebe sve šire krugove progresivnih, demokratskih i omladinskih snaga, socijalističke zemlje su postale značajan ekonomski, politički i vojni činilac, znatno su porasle snage socijalizma kao svetskog sistema itd. Otvoren je širok proces nacionalnih pokreta i emancipacije nacionalnih individualnosti koje se suprotstavljaju svim oblicima hegemonizma i pritiska.

Revolucionarni napredak u nauci i ratnoj tehnici napose iz temelja je izmenio fizionomiju rata, strategiju i taktiku ratovanja. Poznato je koliki je značaj Engels pridavao uticaju ratne tehnike na društveni razvitak i karakter rata; on je smatrao da sam taj razvitak, sopstvenom dijalektikom kretanja, predstavlja jedan od odlučujućih faktora koji vode ukidanju rata.

U strukturi oružanih snaga velikih sila nestaju klasične pešadijske divizije, a ispoljava se tendencija da u bliskoj budućnosti potpuno nestane i razlika između vazdušnodesantnih i pešadijskih, mehanizovanih i oklopnih divizija (korpusa), jer se i ove reorganizuju kako bi mogle da dejstvuju kao vazdušno-pokretne snage. Pokretljivost, silina udara, brzina i iznenađenje postali su osnove savremenog blickriga.

Tehničke i taktičke mogućnosti savremenih armija (ne računajući nuklearne snage koje su stalno prisutne u savremenim odnosima u svetu), mobilnost, vatrena snaga i moć, snažni vazdušni, artiljerijski i raketni udari, brzi prodori mehanizovanih oklopnih i desantnih snaga, broj ljudi i materijalnih sredstava koji mogu biti angažovani u sukobu itd. — omogućavaju da borbenim dejstvima budu zahvaćena velika prostranstva. Kada je reč o maloj zemlji,

³ Udeo naroda bio je u izvršavanju najrazličitijih zadataka borbenog karaktera (rušenje i zaprečavanje puteva i pruga, sprečavanje pokreta neprijateljskim kolonama, organizovanje ishrane jedinica, smeštaj boraca po kućama, organizovanje odmora, zbrinjavanje i lečenje ranjenika itd.). Kurirska služba, transportovanje municije, obaveštajna delatnost, sprečavanje neprijateljske špijunaže, borba protiv petokolonaša — to su takođe bili zadaci koje je nemoguće odvojiti od zadataka oružanih formacija.

⁴ Edvard Kardelj, *Socijalizam i rat, Kultura*, Beograd, 1960. god.

borbenim dejstvima može gotovo istog trenutka biti zahvaćena cela njena teritorija. Nestalo je razlike između fronta i pozadine, cela zemlja postaje operativna osnovica, poprište borbenih dejstava. Eventualni rat, bio lokalnih ili širih razmera, sve više dobija na sveobuhvatnosti i totalitarnosti.

Sve to stvara objektivne uslove da narod postane presudan vojni činilac koji se neposredno uključuje u borbena dejstva. Ako se uz to steknu i drugi društveni uslovi — kao što je to samoupravni socijalistički sistem u našoj zemlji — naoružani narod postaje presudan vojni činilac, nosilac oružane borbe u odbrani zemlje.

Uspesne borbe naroda za nacionalno oslobođenje, revolucije i opštenarodni otpori agresorima posle drugog svetskog rata, kao i ishodi većeg broja lokalnih i ograničenih ratova ukazuju na široku lepezu oblika i načina otpora naroda, što je zavisilo od uslova svake zemlje. Indija se, na primer, oslobodila nenasilnim sredstvima, ali je probuđeni indijski narod bio objektivna politička i potencijalna vojna snaga prema kojoj su oružane snage Velike Britanije postale odveć male i nemoćne. Oružana borba i oružane snage bile su osnovni oblici borbe u revolucijama Kine, Alžira, Kube itd., ali je odlučujući uticaj na ishod imalo učešće naroda u revoluciji.

Herojska borba vijetnamskog naroda pruža dragocena iskustva u svestranom otporu naroda agresoru. Ona potvrđuje da agresor nailazi na nepremostive teškoće kada je suočen sa naoružanim narodom. Sagledavajući značaj neposrednog učešća naroda u ratu, SAD su pokušavale da ga odvoje od oružanih snaga FNO, smatrajući da će ih izolovane lakše uništiti.⁵ Međutim, desilo se obratno. Narod se još više svijao oko FNO, pojačavao svoja borbena dejstva i u poznatim ofanzivama 1968. godine koje su zadivile svet pokazao vojničke prednosti nad agresorom. Zbog frontalne, a naročito teritorijalne komponente rata koju forsiraju snage FNO, američke trupe su u stalnoj strategijskoj defanzivi, a vatrena i udarna moć najsavremenijih tehničkih sredstava i formacija ne mogu da dođu do izražaja.

Još je Klauzevic ukazivao na teškoće operativne armije u ratu sa ustanicima i narodnim otporom. On je pisao:

„Ne pitamo, dakle, više: šta staje narod ovakav otpor, koji ceo narod daje s oružjem u ruci, već pitamo: kakav uticaj može imati ovaj otpor, koji su njegovi uslovi i kakva je njegova upotreba?

Iz prirode stvari izlazi da tako podeljen otpor nije pogodan za velike udare koncentrisane po vremenu i prostoru. Njegovo dejstvo zavisi od prostranstva površine, kao u fizičkoj prirodi proces isparavanja. Ukoliko je površina veća i ukoliko je veći dodir, u kome se on nalazi sa neprijateljskom vojskom, dakle, ukoliko se više ova raširila, utoliko je veće i dejstvo narodnog rata. On ruši temelje neprijateljske vojske kao zar koji podmaklo i stalno tinja. Pošto

⁵ SAD su pripremale više strategijskih planova i preduzimale niz akcija (pokuša političke izolacije FNO, učvršćenje režima u Sajgonu, upotreba »specijalnih snaga«, stvaranje »strateških sela«, primena koncepcija »masna mrlja«, »pretraži i uništi«, »zona bez vatre« itd.)

mu je za uspehe potrebno vremena, to nastaje, po uzajamnom uticaju oba elementa, napetost, koja ili postepeno popušta, ako se narodni rat tu uguši, tamo opet polako — ugasi, — ili dovodi do krize ako plamen tog oštrog požara zahvati neprijateljsku vojsku pa je primora da napusti zemlju pre svoje potpune propasti.”⁶

A Engels je pisao da se „pouzdana može reći da prostor koji treba okupirati prilikom osvajanja velike teritorije raste aritmetičkom, a teškoće oko same okupacije tog prostora geometrijskom progresijom”.

Neposrednim učešćem naroda u oružanoj borbi menja se odnos snaga na štetu agresora. Kvantitativni odnos snaga u koji se uračunava samo živa sila u vojnim formacijama ne odgovara stvarnom stanju na bojištu.⁷ Naoružani narod stvara mnoge druge strategijske probleme i teškoće agresoru i ukazuje na prednosti naoružanog naroda (najcelishodnije koristi geografske i klimatske uslove ratišta, ima stalnu inicijativu, prednost u izboru taktičkih postupaka, visok moral trupa i naroda, prednost u pozadinskom obezbeđenju jedinica, u obaveštajno-izviđačkoj delatnosti, zbrinjavanju ranjenika i bolesnika itd.).

Vojna organizacija naoružanog naroda je u stalnom razvoju, a najmasovniji karakter objektivno može dobiti u samoupravnom socijalističkom sistemu. Naime, sva dosadašnja iskustva odnose se na organizaciju otpora naoružanog naroda u procesu oslobodilačke borbe i revolucije. Organizovanje oružanih snaga i način učešća naroda u oružanoj borbi razvijali su se i prilagođavali stepenu razvoja ustanka i revolucije. Istorija ne zna primer da je neka zemlja kao suverena država — sem našeg samoupravnog društva — pre početka rata organizovala svoju odbranu uz najšire angažovanje društva u kome naoružani narod (uključujući i regularnu armiju) predstavlja osnovnog činioca i nosioca oružane borbe. Organizovanje opštenarodne odbrane postala je preka potreba malih i srednjih zemalja, politička i vojna realnost savremenog sveta.

Takva koncepcija narodne odbrane mora da ima odgovarajuću strategiju koja će osigurati neprekidnu strategijsku ofanzivu i stalnu inicijativu u borbenim dejstvima kako bi se zemlja uspešno odbranila i slomio otpor agresora. Ona pretpostavlja određene spoljne i unutrašnje uslove. Spoljni uslovi (mogu biti veoma različiti, manje ili više povoljni) nikada ne mogu i ne smeju biti razlog za to da se agresoru ne pruži odlučan otpor. Unutrašnji uslovi se sa-

⁶ Klauzović, *O ratu*, izd. VIZ, Beograd 1951. g. str. 411.

⁷ U Južnom Vijetnamu Amerikanci moraju da angažuju polovinu do dve trećine snaga za »neborbene zadatke« (obezbeđenja baza, aerodroma, komunikacija itd.). Vojni teoretičari na Zapadu zaključuju da se 5—7 vojnika regularne armije mora suprotstaviti jednom partizanu da bi ga neutralisali. Ni preko pola miliona vojnika ne može da izmene odnos snaga jer se američki agresor sukobio sa celim vijetnamskim narodom. »Naša sela i zaseoci pretvoreni su u prava borbena sela i zaseoke, u jezgra gerilskog ratovanja. Ona ne obuhvataju samo dejstva samoodbrane već predstavljaju prava bojišta na kojima se bori čitav narod...« — piše vojni dopisnik FNO Ku Long, »*Vijetnamski kurir*« br. 87/66.

drže u karakteru društveno-političkog uređenja i ulozi oružanih snaga u društvu.

Premda „najotuđenija od društva“, armija je integralna komponenta političkog sistema, ona mora da deli sudbinu društvenih procesa. U socijalističkom društvu svaki instrument nasilja mora se obuzdati i sprečiti da — „u ime socijalizma“, „viših interesa radničke klase“, „internacionalističkih obaveza“ itd. izraste u silu iznad društva. Lenjin je često upozoravao na to da cilj proletarijata u revoluciji i izgradnji socijalizma nije u tome da buržoasku, birokratsku državu zameni isto takvom državom, već da mora da stvori državu koja će odmah da „odumire“. Toj državi najbolje odgovara vojna organizacija naoružanog naroda. Međutim, on te oružane snage nije shvatio kao „improvizovanu, na brzinu izgrađenu i slabo obučenu armiju“, već kao najsavremenije obučene, naoružane i opremljene oružane snage. U naoružanom narodu video je i viši tip vojne organizacije koja odgovara socijalizmu kao višem obliku društvene organizacije.

Od tih marksističkih ideja i osnova polazi koncepcija opštenarodne odbrane i organizacija oružanih snaga našeg samoupravnog socijalističkog društva. Društveno-politički sistem, jedinstvo i ravnopravnost naroda i narodnosti, položaj i politika naše zemlje u svetu, fizionomija savremenog rata i konkretne mogućnosti i potrebe u odbrani su osnove od kojih polazi naša koncepcija. Sistem opštenarodne odbrane postaje integralni deo našeg sistema. Naime, samoupravni socijalistički sistem nije se mogao dalje razvijati, a da politika odbrane i organizacije oružanih snaga i dalje ostanu u isključivoj nadležnosti federacije. Delatnost i na području narodne odbrane mora biti sastavni deo samoupravnog sistema i da odražava neposredni samoupravni interes radnih ljudi. To znači da se u politici narodne odbrane i u rešavanju svih zadataka pripreme zemlje za odbranu moraju angažovati svi subjekti i snage samoupravnog društva.

Naš samoupravni socijalistički sistem otvara najšire mogućnosti za organizovanje i obavljanje svih odbrambenih priprema u miru i za pružanje svenarodnog otpora u slučaju agresije. Samoupravnost radnih ljudi ne znači samo odlučivanje o proizvodnji, raspodeli dohotka, već i uređivanje svih odnosa među ljudima, uključujući i odbranu zemlje. Svi faktori samoupravnog društva istovremeno su i faktori narodne odbrane.

Položaj i uloga čoveka kao osnovnog subjekta našeg samoupravnog socijalističkog društva determiniše njegovu ulogu i u odbrani zemlje. Ustavno pravo i dužnost radnog čoveka je da vodi borbu za očuvanje slobode, samoupravnih prava, da brani i štiti suverenost svoje zemlje.

U utvrđivanju prava i dužnosti radnih organizacija, naša koncepcija polazi od njihovog samoupravnog položaja i drugih osobnosti koje proizilaze iz društveno-ekonomskog sistema i njihovih ustavnih prava i obaveza u odbrani. Radne organizacije imaju dve vrste (organizacionih, kadrovskih i materijalnih) obaveza u vezi sa

(a) sopstvenim i (b) zajedničkim pripremama (obaveze oko pripreme opština, republika, federacije).

Društveno-političke zajednice imaju pravo i dužnost da organizuju opštenarodnu odbranu, da neposredno rukovode borbom i da stvaraju materijalne, političke i druge uslove za pružanje otpora agresoru. One donose planove za odbranu (za određeni vremenski period) i planove za rad u ratnim uslovima (ratne planove — zadatke, mere i postupke za slučaj neposredne opasnosti i rata).

Koncepcija opštenarodne odbrane polazi od činjenice da je uređenje naše zemlje federativno. Federacija, s obzirom na svoju značajnu ulogu u zaštiti celovitosti državne teritorije SFRJ i očuvanja društvenog sistema, zadržava važne funkcije odbrane. Međutim, polazeći od samoupravnih principa, rešenog nacionalnog pitanja u našoj zemlji — republike i pokrajine imaju odgovarajuće zadatke na planu narodne odbrane. Ravnopravnost naših naroda i narodnosti je izvor snage opštenarodne odbrane u našoj višenacionalnoj zajednici.

Federacija u načelu utvrđuje osnovne principe i planove odbrane zemlje u celini, a na nivou i u okviru republika (pokrajina) usklađuje se celokupnost priprema. To znači da republike (pokrajine) u obavljanju poslova u oblasti narodne odbrane zadržavaju svoju samostalnost, tj. one su nosilac i organizator opštenarodnog oružanog otpora na svojoj teritoriji.

Prava i dužnosti opština proizilaze iz njihove uloge nosioca neposrednog organizovanja i sprovođenja pripreme za odbranu, uključujući i poslove vojne mobilizacije. Pored poslova na neposrednoj pripremi svojih organa u izradi planova narodne odbrane, opštine organizuju jedinice teritorijalne odbrane, preduzimaju mere civilne zaštite, organizuju obuku stanovništva itd.

Takva koncepcija, pored društveno-političkih uslova našeg društva, proizlazi i iz spoljne politike naše zemlje, geografskog položaja Jugoslavije i same doktrine opštenarodnog odbrambenog rata.

Jugoslavija je mala, slobodna, nesvrstana zemlja koja se bori protiv blokovske podele sveta i raznih pritisaka u međunarodnim odnosima, za miroljubivu koegzistenciju među narodima i državama. Odbrana Jugoslavije je dakle sastavni deo borbe za mir i zato ona računa na podršku svih miroljubivih snaga u svetu i OUN koja je prema Povelji obavezna da štiti legitimna i suverena prava svojih članica.

Geografski položaj naše zemlje je veoma osetljiv s obzirom na to što se nalazimo na području između dva bloka za koje su oba zainteresovana. Pored geografskog i strategijskog značaja Jadranskog mora, preko naše zemlje vode važni strategijski pravci evropskog ratišta — iz doline Poa, ljubljanskim vratima u Panonsku niziju i obratno, ili iz Egejskog mora yardarskim i moravskim pravcem u Panonsku niziju itd.

Prema našoj veličini, naoružanju i opremi ne možemo da imamo regularnu armiju koja bi mogla da se suprotstavi oružanim snagama eventualnog agresora. Nama je sasvim jasno da bi svaka agresija na Jugoslaviju, ma od kuda došla, bila agresija iza koje

bi stajao određeni vojno-politički blok i vojni potencijali, čak i ako bi agresija imala karakter lokalnog rata. Da bismo se mogli uspešno odupreti moramo potencijalnom agresoru suprotstaviti organizovan naš 20-milionski narod.

Oružane snage naoružanog naroda čine jedinstvenu celinu, a organizovane su u formacije JNA i jedinice teritorijalne odbrane. Pripadnikom oružanih snaga Jugoslavije smatra se i svaki građanin koji u ratu organizovano i sa oružjem učestvuje u borbi protiv neprijatelja, čime su pojmom oružanih snaga obuhvaćene i sve druge organizacione forme učešća u oružanoj borbi i otporu — aktivnom i pasivnom. To znači da pojam oružanih snaga sadrži sve efektivne koji se organizovano bore protiv agresora tj. naoružani narod. Vrhovna komanda oružanih snaga neposredno rukovodi dejstvima operativne armije, a jedinicama i snagama teritorijalne odbrane — preko republičkih (pokrajinskih) štabova za narodnu odbranu. Sistem povezanosti u operativnoj armiji je po vertikalnom, a u teritorijalnoj odbrani po horizontalnom i vertikalnom principu. Organizacija i način upotrebe operativne armije i snaga teritorijalne odbrane stvaraju uslove za frontalnu i partizansku komponentu rata, pružaju mogućnost za veću manevarsku sposobnost, udarnu snagu i održavanje inicijative celokupnih oružanih snaga u ratu.

JNA je operativna komponenta naoružanog naroda. Ona je instrument federacije kao najviše institucije našeg samoupravnog društva. Organizacija, naoružanje, obuka i borbena gotovost u JNA moraju da odgovaraju potrebama savremenog rata i mogućnostima eventualnog agresora, tj. da može u svakom momentu da stupi u dejstva protiv agresora bilo sa koje strane nastupao i u bilo kojim uslovima. Dejstvom na frontu JNA stvara povoljne uslove za razvoj i aktiviranje ostalih faktora i snaga naoružanog naroda i društva. Frontalni način dejstva je nezamenljiv oblik borbe, neophodna potreba u našoj koncepciji vođenja rata. Obim i intenzitet tih dejstava zavisiće od osnovnih karakteristika rata, snage agresora, međunarodnih odnosa itd. Međutim, jedinice operativne armije će dolaziti u situaciju da se bore i u pozadini neprijateljskih snaga, samostalno i u sadejstvu sa jedinicama i snagama teritorijalne odbrane. Zbog toga pred JNA stoje zadaci daljeg modernizovanja i unapređivanja svih delatnosti, a sprovođenje koncepcije opštenarodne odbrane nameće joj još veće obaveze, osobito starešinskom sastavu.

Teritorijalnu odbranu sačinjavaju njene jedinice i službe, a u ratu i milicija. Jedinice teritorijalne odbrane organizuju opštine, pokrajine i republike, što znači da je cela zemlja pokrivena oružanim snagama, spremnim da se u svim uslovima uspešno suprotstave agresoru. Jedinice teritorijalne odbrane vode borbu samostalno ili u sadejstvu sa JNA protiv neprijatelja na frontu i desanata u dubini svoje teritorije, protiv diverzanata, sabotera i drugih oblika neprijateljske aktivnosti. Te jedinice načelno ne napuštaju svoju teritoriju — makar je agresor privremeno zauzeo — već nastavljaju borbu u pozadini njegovih snaga. U tim uslovima one mogu biti osnovni oblik i nosilac oružane borbe, a mogu da prelaze i u sastav

jedinica JNA i obratno. Tako se ostvaruje naše ustavno načelo koje ističe, da niko nema pravo da potpiše kapitulaciju zemlje ni njenih oružanih snaga. Jedinice teritorijalne odbrane moraju biti organizovane i naoružane prema zadacima koji se pred njih postavljaju, tj. moraju imati sredstva podrške i obezbeđenja i da budu spremne za pdo, pto, pvo itd. Međutim, njihove snage, organizacija, naoružanje i oprema moraju da odgovaraju uslovima borbe i specijalnostima pojedinih regiona, oblasti itd.

Radi blagovremenog otkrivanja opasnosti i obaveštavanja stanovništva društveno-političke zajednice i radne organizacije organizuju službu izviđanja, obaveštavanja i uzbunjivanja itd.

U radnim organizacijama, jedinice i službe teritorijalne odbrane ne osnivaju se od zaposlenog ljudstva koje je tamo raspoređeno ratnim rasporedom i od dobrovoljaca. Svaka radna organizacija može da formira vodove, čete, bataljone, odrede, pav-baterije itd. Na taj način svaka radna organizacija postaje naoružani odred proizvođača koji proizvodi i brani sebe oružjem ili učestvuje u odbrani teritorije i svoje zemlje.

Opštine, pokrajine i republike formiraju i naoružavaju potreban broj jedinica (straže, vodove, čete, bataljone, odrede itd.) za odbranu i zaštitu. Formiraju se i omladinski dobrovoljački bataljoni i odredi omladine koja nije obuhvaćena vojnom obavezom.

Koncepcija opštenarodne odbrane predviđa da se radi zaštite i spasavanja stanovništva i materijalnih dobara obrazuju i jedinice civilne zaštite i preduzimaju mere za zaštitu i spasavanje. Jedinice civilne zaštite i obavezne mere zaštite i spasavanja stanovništva i materijalnih dobara od ratnih dejstava organizuju se kao jedinstven sistem u opštinama, naseljenim mestima, mesnim zajednicama, radnim organizacijama, državnim organima, stambenim zajednicama itd. Za zaštitu i spasavanje predviđaju se: urbanističke mere, maskiranje, PNHB-zaštita, sklanjanje stanovništva, evakuacija, zaštita od požara, sanitetska i veterinarska pomoć, mere bezbednosti itd.

Prema tome, koncepcija opštenarodnog odbrambenog rata polazi prvenstveno od naših sopstvenih snaga i objedinjuje u koherentnu celinu sve subjekte i faktore našeg socijalističkog samoupravnog društva na planu priprema, borbe, zaštite, proizvodnje i zbrinjavanja naroda.

Koncepcija opštenarodne odbrane naišla je na široku podršku svih naših radnih ljudi, jer oni u njoj vide realizaciju samoupravne politike i realnu mogućnost odbrane svoje nezavisnosti. Naš samoupravni sistem dobija ovom koncepcijom još jednu komponentu, a to znači da i odbrana postaje deo naše samoupravne prakse. Međutim, kao što se svakom napretku našeg društva suprotstavljaju birokratske i reakcionarne snage, tako i koncepcija narodne odbrane može naići na idejne otpore i nerazumevanja. Pritom se uloga operativne armije može precenjivati i obratno — da se ne sagledavaju uloga i značaj operativne armije i njene potrebe.

Precenjivanje uloge JNA je izraz tehnokratsko-etatičkih shvatanja, što objektivno vodi slabljenju napora u realizaciji koncepcije i pasivizacije društvenih snaga u odbrani. Protagonisti tih

shvatanja ističu u prvi plan specifičnosti operativne armije, veštački podstiču „dilemu” samoupravljanje-armija, konfrontiraju sistem upravljanja i kreiranja politike u društvu sa operativnim, vojnim komandovanjem itd. Ta tendencija je veoma slična tehnokratskoj kritici samoupravljanja u privredi i društvu uopšte. U osnovi drugog shvatanja leži nerazumevanje fizionomije savremenog rata, potreba za modernim i savremenim opremanjem operativne armije i njene uloge u frontalnim dejstvima kao bitne pretpostavke celokupne odbrane zemlje.

Izvori otpora opštenarodnoj odbrani, prema tome, mogu da potiču iz zaostalosti, birokratskog otuđivanja i nepoverenja prema narodu, radničkoj klasi i samoupravljanju. Takvo nepoverenje vodi zatvaranju i izolovanju armije, sužavanju odbrambenih potencijala društva i pasivizaciji drugih snaga i činilaca koji su neiscrpn i za samu operativnu armiju.

Idejno-politička borba, jedinstvo u razradi i primeni koncepcije opštenarodne odbrane i oslanjanje na sopstvene snage u teoriji i praksi, stalni su zadaci svih subjektivnih snaga društva, a osobito komandi i starešina JNA. Jer njihova je uloga, s obzirom na stečena znanja i iskustva, u realizaciji koncepcije nezamenljiva.

Pukovnik
Mihajlo VUČINIĆ

O POJMU, SUŠTINI I OBLICIMA VOJNE ORGANIZACIJE

Potreba da se pojam i suština vojne organizacije šire obrade sa vojnosociološkog aspekta proizilazi, uglavnom, iz nekoliko razloga. Prvo, u istoriji razvoja ljudskog društva vojna organizacija se pojavljivala kao odlučujući element vojne sile, a i u savremenoj prelaznoj epohi ispoljava sličnu tendenciju. Drugo, u savremencij teoriji ispoljavaju se terminološka i pojmovna raznolikost i neujednačenost o tome šta treba podrazumevati pod vojnom organizacijom, oružanim snagama, vojskom, armijom i sl. Treće, što je, po našem mišljenju, najvažnije, prilikom razmatranja pomenutih društvenih fenomena gubi se iz vida društveno-istorijski momenat. Naime, ne zapažaju se kvalitativne promene do kojih dolazi u vojnim strukturama socijalističkog društva, posebno u procesu razvoja samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa.

Na osnovu radova klasika marksizma i savremene marksističke misli o vojnim pitanjima, smatramo da pod pojmom vojne organizacije treba podrazumevati posebnu organizaciju u klasnom društvu koja, pored povezanosti sa ostalim društvenim pojavama, kao što su, pre svega, državne organizacije, društvene skupine (klase, političke organizacije i dr.), ima i svoje posebne zakonitosti i kvalitativna obeležja. Suština vojne organizacije izražava se kroz sledeća bitna svojstva:

— nastala je cepanjem društva na antagonističke klase i pojavom države-otuđene političke sile u društvu;

— predstavlja koncentrisan izraz vojne moći države i njen konstitutivni element, a pojavljuje se i kao koncentrisana vojna moć užih društvenih zajednica, društvenih skupina — klasa, političkih i verskih organizacija i dr.;

— osnovna joj je funkcija da oružanim nasiljem obezbedi politiku države, odnosno klase, političke organizacije itd., tj. da uspostavi, očuva ili sruši određeni društveno-politički sistem;

— za razliku od drugih društvenih organizacija, nju čine ljudi opremljeni naoružanjem i ratnom tehnikom koji se pripremaju za oružanu borbu.

Opširnije definisanje pojma vojne organizacije omogućuje da se shvate opšta, najbitnija svojstva tog društvenog fenomena i da

se lakše snađemo u čitavom spektru raznih termina kojima teorijska misao, posebno vojna, označava pojedine oblike, delove i aspekte ove društvene organizacije.¹

Smatramo da je za shvatanje suštine vojne organizacije važno obratiti pažnju na odnose i veze između vojne organizacije i ostalih materijalnih i ljudskih snaga društvene zajednice koje se angažuju ili se mogu angažovati u oružanoj borbi — ratu van vojne organizacije i u njoj. Vojna moć, sila države, ili klase ne ispoljava se isključivo kroz vojnu organizaciju kao konstitutivni element političke sile, odnosno, politički organ klase. Vojna sila je šira društvena realnost, obuhvata sve materijalne i ljudske snage koje neposredno i aktivno mogu da učestvuju u ratu.²

Vojna organizacija je istorijska kategorija. To znači da su određeni društveni uslovi doveli do njene pojave i da će promena tih uslova dovesti do njenog nestanka. Prvobitna zajednica nije poznavala vojnu organizaciju kao poseban društveni fenomen. Vojnu silu predstavljali su svi članovi društva sposobni da učestvuju u oružanim sukobima.

Unutrašnje društvene suprotnosti koje su se razvijale na temelju podele rada, nastanku privatne svojine i podeli društva na klase, uslovile su pojavu izdvojene grupe ljudi koji su opremljeni oruđima za vođenje oružane borbe. Stvorena je vojna organizacija kojom je država oružanim nasiljem obezbeđivala određeni način materijalne proizvodnje, odnosno, interese vladajuće klase.

Građanske a posebno proleterске revolucije ispoljile su prve pojave odumiranja vojne organizacije. Naime, učešće širokih narodnih masa i angažovanje ogromnih materijalnih sredstava u oružanim revolucijama i odbrambenim, pravednim ratovima, predstavljaju impozantnu praksu prevazilaženja vojne organizacije kao isključivog elementa države, odvojene i otuđene od društva, začetak njenog podruštvljavanja. Proces deetatizacije društvenih odnosa na vojnom planu razvija se u smeru vraćanja društvu onih funkcija koje je država monopolisala u formi vojne organizacije. Razvoj samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa determiniše proces deetatizacije vojnih struktura, tj. stvaranja takvih formi vojnog organizovanja društva koje će, u datim objektivnim uslovima (unutrašnjim i spoljnim), predstavljati optimalni oblik naoružanog naroda, formu vraćanja društvu vojno-odbrambenih funkcija koje su

¹ *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* pod armijom podrazumeva vojsku uopšte, a u užem smislu strategijsko-operativnu jedinicu *Mala politička enciklopedija* smatra armiju sinonimom za oružane snage, sastavljene iz određenih vidova, i kao posebnu organizaciju, obučenu i opremljenu za vođenje oružane borbe. U našim pravnim aktima upotrebljavaju se dva termina — armija kao uži i oružane snage kao širi pojam pod kojim se podrazumevaju armija i druge oružane jedinice (milicija, omladinske i druge oružane formacije van JNA). U prevodima se za istu suštinu u raznim izdanjima upotrebljavaju razni termini (vojska, armija, oružane snage, vojna sila i dr.).

² Vojna industrija i ostala materijalna sredstva koja se neposredno angažuju u ratu, organizovano i neorganizovano učešće masa u oružanoj borbi, relativno pasivni oblici otpora koje pružaju narodne mase neprijatelju itd. i vojna organizacija su elementi vojne sile.

bile otuđene i osamostaljene posredstvom države i njene vojne organizacije.

Iz činjenice što je vojna organizacija fenomen klasnog društva proizilazi nekoliko njenih bitnih karakteristika.

Vojna organizacija je po karakteru klasna. Ona predstavlja konstitutivni deo državne organizacije, osnovnu snagu državnog monopola fizičke prinude. Njena celokupna potencijalna i aktivna delatnost služi za sprovođenje politike države, a kroz to za obezbeđivanje određenog načina materijalne proizvodnje, odnosno, bitnih interesa vladajuće klase. Vojna organizacija kao atribut države javlja se kao formalni predstavnik vojne moći društvene zajednice klasnog društva, koja zbog nepomirljivih klasnih protivrečnosti može da egzistira samo kao organizovano i ujedinjeno društvo posredstvom državne organizacije otuđene od njega.

Personalni sastav rukovodećih kadrova u vojnoj organizaciji takođe izražava njen klasni karakter. Vladajuća klasa uvek obezbeđuje odlučujući uticaj na vojnu organizaciju, bilo da se radi o slučaju kada je pretežan deo sastava regrutovan od pripadnika jedne klase, ili kada osnovnu masu boračkog sastava čine pripadnici potčinjene klase,³ kako je to pravilo u najnovije doba.

Lenjin je u toku priprema za oktobarsku revoluciju detaljno razradio marksističko stanovište o klasnom karakteru svake vojne organizacije. Ukazao je na to da „armija ne može i ne treba da bude neutralna” i da „teorija o narodnoj armiji” buržoaske države predstavlja samo demagošku izmišljotinu apogeta buržoazije.⁴

Vojne organizacije koje stvaraju razne društvene skupine van državne vojne organizacije mogu, u osnovi, imati dvojak karakter. U zaoštrenim klasnim sukobima mogu izrastati kao vojne organizacije klase, političke organizacije koje se bore za revolucionarne društvene promene, za osvajanje političke vlasti. Tada predstavljaju vojnu silu koja se suprotstavlja (potencijalno ili aktivno kroz oružanu borbu) vojnoj organizaciji vladajuće klase — države. U relativno homogenim društvenim zajednicama — bilo da je jedinstvo interesa osnovnih društvenih skupina rezultat potrebe vođenja odbrambenih, pravednih ratova, ili razvoja progresivnog načina materijalne proizvodnje — može doći do stvaranja vojne organizacije društvenih skupina koje mogu egzistirati u većem ili manjem stepenu samostalno ili kao sastavni delovi državne vojne organizacije.⁵

Relativna samostalnost vojne organizacije u odnosu na klasu, državu i društvenu zajednicu je, takođe, jedna od njenih bitnih

³ Odlučujući uticaj vladajuća klasa postiže: postavljanjem svojih pripadnika na važnije komandne položaje, na osnovu ekonomske moći, indoktrinacijom, organizacijom i unutrašnjim odnosima u vojnoj organizaciji itd.

⁴ Vidi: Lenjin — *Dela* — tom X, str. 37—38 — Moskva 1952. god.

⁵ Iz mnoštva istorijskih primera podsećamo na način vojnog organizovanja francuskog naroda u ratu 1870—1871. god. što su klasici detaljno obradili; zajedničke borbe radničke klase i buržoazije u buržoasko-demokratskoj revoluciji u zapadnoj Evropi; formiranje milicijskog sistema vojne organizacije u Švajcarskoj 50-tih godina prošlog veka i u američkom građanskom ratu, kada su pojedine vojne formacije izražavale vojnu silu raznih klasa i slojeva (radnička klasa, seljaštvo, srednji slojevi itd.).

karakteristika. Zavisno od karaktera društvenih odnosa, vojna organizacija se pojavljuje kao relativno samostalan društveni faktor koji, u manjem ili većem stepenu, istupa kao aktivni činilac u kreiranju politike svoje klase, države, tj. u društvenim kretanjima uopšte. Najizrazitiji oblik njenog osamostaljenja izražava se kada klasni odnosi i snage omoguće da vrhovni vojni organi preuzmu funkcije državnih organa ili kada vojno rukovodstvo obezbedi presudan uticaj na kretanje državne politike. Tendencije vojnih faktora da, posredstvom drugih državnih organa, monopolišu funkcije društvenih kretanja, nazivamo militarističkim, a društveno-politički sistem u kome vojni organi postaju stvarni kreatori politike militarističkim.

Smatramo za potrebno da u kraćim crtama ukažemo na oblik ispoljavanja vojne organizacije i istaknemo najopštije sociološke zakonitosti koje su došle do izražaja u svim klasnim tipovima.

Od pojave do današnjeg dana, vojna organizacija se kroz sve društveno-ekonomske formacije klasnog društva ispoljavala u tri opšta oblika — kao milicija, stajaća vojska i kombinacija sa težištem na prvoj ili drugoj. Interesantno je primetiti da, i pored toga što su se bitna svojstva i sadržina vojne organizacije u pojedinim društveno-ekonomskim formacijama i pojedinim etapama u okviru njih — znatno razlikovale, oblik ispoljavanja uvek se, u krajnjoj liniji, svodio na miliciju ili stajaću vojsku, odnosno, njihovu kombinaciju. Time se ne tvrdi da su oblici vojne organizacije robovlasničkog društva identični u svim pojedinostima sa kasnijim oblicima, već da imaju neke opšte zajedničke karakteristike koje uslovljavaju da se sa sociološkog aspekta učini ova najopštija tipizacija.

Milicijski oblik vojne organizacije pojavljivao se kroz sve društveno-ekonomske formacije klasnog društva, pri čemu je, pored niza specifičnih obeležja koji su bili uslovljeni istorijskim uslovima, ispoljavao i neke konstantne opšte osobenosti. Marksistička misao⁶ uopštila je i postavila najopštije karakteristike milicijskog oblika vojne organizacije: a) masovnost b) teritorijalni princip mobilizacije i formiranja jedinica, c) izbornost starešinskog sastava, d) aktiviranje u ratu — revoluciji (u miru postoje samo neznatni profesionalni vojni kadrovi), e) obuka se izvodi povremeno itd.

Stepen masovnosti vojne organizacije bio je uslovljen društveno-istorijskim okolnostima. Robovlasničke milicijske vojne organizacije obuhvatale su gotovo sve slobodne muškarce robovlasničke klase, sposobne za oružanu borbu. Masovnost se protezala isključivo na vladajuću robovlasničku klasu, dok su robovi i najsiromašniji slobodni građani bili isključeni iz vojne organizacije. Milicije srednjovekovnih gradova, seljačkih pobunjenih masa i gradova u novom veku karakterisale su se masovnošću, regrutujući snage iz cehova, seljaštva i gradova, dakle, samo iz određenih slojeva klasa i sredina. U buržoasko-demokratskim revolucijama masovnost vojne

⁶ Engels u članku »Vojska«, Mering u delu »Ogledi iz istorije ratne veštine«, lideri druge internacionale Bebel, Zores, Lipkneht i dr. u praktičnoj i teorijskoj delatnosti — Lenjin u pripremama za izvođenje revolucije u Rusiji 1905. i 1918. Tito u »Vojnim dijelima« i dr.

organizacije dobija nov kvalitet. Na primer, u velikoj francuskoj revoluciji 1789. godine, u okviru vojne organizacije učestvuju i druge klase i slojevi: radnička klasa, gradska sirotinja, seljaštvo, tj. došlo je do pojave nacionalnih armija.

Izbornost starešinskog sastava je, takođe, zavisila od društveno-istorijskih uslova i manifestovala se na specifičan način. U robovlasničkim milicijskim vojnim organizacijama, deo starešinskog sastava birali su pripadnici jedinica, a najodgovornije starešine — narodna skupština. U revolucionarnim milicijskim vojskama krajem XVIII i prvom polovinom XIX veka, starešinski sastav birale su takođe boračke mase, a politička predstavnička tela postavljala su najodgovornije komandante. Starešinski sastav u Nacionalnoj gardi pariske komune, zaključno sa bataljonskim komandama i komitetima, birali su borci, a Skupština komune je birala glavnu komandu. Interesantan je način izbora starešinskog sastava u jedinicama pruskoj Landvera (milicije). Komisija od dva plemića i jednog građanina birala je komandire jedinica, čime je do punog izražaja došao klasni odnos snaga i karakter društveno-političkih odnosa u Pruskoj prvih decenija XIX veka. U oktobarskoj revoluciji sve starešine bile su birane od boraca Crvene garde. I u našem NOR-u, u prvoj fazi ustanka, komandire osnovnih jedinica birali su borci, a komandante bataljona i odreda, najčešće, partijski komiteti koji su organizovali i formirali jedinice.

Za milicijski oblik vojne organizacije u klasnom društvu karakteristično je to što se, po pravilu, pojavljivao kada su progresivne i revolucionarne klase i snage težile da u oružanom obračunu razbiju stare reakcionarne društvene odnose i vojnu organizaciju koja je bila organizovana u obliku stajaće vojske i predstavljala stub odbrane preživelog društveno-političkog i ekonomskog uređenja. Međutim, usled diferencijacije u progresivnim i revolucionarnim pokretima pobedničke klase dolazilo je, po uspostavljanju novih društvenih odnosa, do napuštanja milicijskog oblika vojne organizacije i formiranja stajaće vojske.⁷ U odbrambenim, pravednim ratovima, milicijski oblik vojne organizacije se uvek pojavljivao kao težišni ili pomoćni stajaćoj vojsci. Naime, potreba odbrane vitalnih interesa naroda, nacije, prigušivala je unutrašnje klasne suprotnosti, ili su narodne mase, usled anacionalnosti vladajuće klase, uzimale u svoje ruke sudbinu državne zajednice u celini, a milicijski oblik vojne organizacije pružao je optimalne uslove za vođenje rata.

Novija istorija puna je primera koji potvrđuju ovu konstataciju. U borbi protiv Napoleona I, Pruska je prvi put, pored stajaće vojske, formirala i Landver koji je odigrao presudnu ulogu. U francusko-pruskom ratu 1870/71. francuski narod je, posle kapitulacije Napoleona III i poraza jedinica stajaće vojske, vodeći odbrambeni rat, vojnu organizaciju izrazio pretežno u obliku milicije. Oktobarsku revoluciju izvela je Crvena garda organizovana po milicijskom sistemu. U našem NOR milicijski oblik vojne organizacije bio

⁷ Karno i Napoleon su, odmah po preuzimanju vlasti, reorganizovali vojsku u stajaći oblik kao osnovni, a milicijske jedinice kao pomoćne.

je neprekidno prisutan, a u prvoj fazi i jedini. Oslobođilačke jedinice u Južnom Vijetnamu — pored operativne vojske — imaju čitav splet milicijskih jedinica.

Međutim, istorija poznaje primere kada su vojnu organizaciju u obliku milicijskog sistema organizovale i društvene zajednice sa konzervativnim i preživelim društvenim odnosima. Klasičan primer u tom smislu izneo je Mering, analizirajući ustanak seljaka Vandeje 1792. godine i tirolski pokret 1809. godine.⁸ Posebni geostrategijski uslovi i karakter unutrašnjih klasnih odnosa omogućili su da se u Švajcarskoj od XVII veka do danas zadrži, u osnovi, milicijski oblik vojne organizacije.

Bili bismo nepotpuni ako ne ukažemo na značajan uticaj vojno-tehničkog faktora, tj. stepena ekonomskog razvoja izraženog u kvalitetu i kvantitetu naoružanja i ljudstva na oblik vojne organizacije.⁹ Marksistička teorija je istakla zakonitost da stepen razvoja proizvodnih snaga, kvalitet i kvantitet naoružanja i ljudstva, uslovljavaju potrebu postojanja manje ili veće grupe profesionalnih vojnika. Engels je u pojavi ostraguša video neophodnost postojanja profesionalnih vojnika; rezolucija prvog kongresa I internacionale, pored milicijske vojne organizacije, dozvoljava postojanje i kadrovskog jezgra; a u ratovima za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje u XIX veku Engels je insistirao da se vojna organizacija demokratskih snaga formira u obliku kombinacije stajaće vojske i milicije sa težištem na prvoj.¹⁰ Savremeni razvoj ratne tehnike potvrđuje pravilnost ovih marksističkih shvatanja. Čitav sistem službi i rodova u RV i PVO, na primer, ili tačnije, razvoj ratne tehnike, determiniše neophodnost postojanja ljudi kojima će opsluživanje i upotreba te tehnike biti isključivo zanimanje.

Vojna organizacija u obliku stajaće vojske pojavila se još u robovlasničkom društvu i bila stalan pratilac svih klasnih društveno-ekonomskih formacija, ispoljavajući se u raznim varijantama. Diferencijacija unutar vladajuće klase i, pre svega, zaoštavanje klasnih odnosa između potčinjenih i vladajuće klase, determinisali su pojavu tog oblika vojne organizacije.

Gledano istorijski, stajaća vojska se javljala u raznim varijantama: kao najamna, zavrbovana i na druge načine prikupljena, formirana na osnovu opšte vojne obaveze s pravom zamene i, konačno, relativno potpunijeg oblika opšte vojne obaveze. Međutim, sve konkretne manifestacije stajaće vojske karakterisala su neka zajednička, konstantna opšta obeležja, od kojih navodno najbitnija:

a) Stalnost postojanja i mobilnost bitnih efektivna vojske koji se, u slučaju potrebe, dopunjavaju rezervnim sastavom. Od uvođenja

⁸ Vidi: F. Mering — *Ogledi iz istorije ratne veštine* — izd. VIZ 1955. godine.

⁹ Engels je u radovima: »*Antidringu*« i »*Mogućnosti i preduslovi za rat Sv. alijanse protiv Francuske 1852*« obrazložio pomenutu zakonitost.

¹⁰ Engels je u članku »*Prusko vojno pitanje i radnički pokret Nemačke*« 1865. god. pisao: »Neophodno je imati jedinice koje ne bi morale da uče azbuku ratne veštine tek kada se suoče sa neprijateljem; zbog toga mi uopšte ne uzimamo u obzir iluziju o milicijskoj armiji« (Marks i Engels — *Dela*, tom XVI, str. 53 (na ruskom)).

opšte vojne obaveze početkom XIX veka postalo je tipično da određena godišta boračkog sastava i starešinski sastav čine potpuno mobilan deo i osnovnu snagu vojne organizacije koja se, u slučaju pripreme za rat, proširuje rezervnim sastavom vojnika i starešina, koji su kroz obuku — kadrovski rok, vojne škole, kao i povremenu obuku za rezervni sastav — pripremljeni za razne jedinice i oružanu borbu. Obuhvatajući samo nekoliko godišta vojnih obveznika, stajaća vojska je u odnosu na milicijski oblik vojne organizacije, po masovnosti znatno uža. Vojna obuka je i sistematska i dugotrajna, jer se i posle odsluženja vojnog roka produžuje za određena godišta.

b) Postojanje stalnog relativno mnogobrojnog starešinskog — kadra je opšta karakteristika stajaćih vojski, za razliku od milicijskog sistema gde, sem manjeg broja profesionalaca, starešinski i borački sastav obavlja svoje redovne poslove.

c) Karakter unutrašnjih odnosa u stajaćoj vojsci je zasnovan na principu centralizma i hijerarhije. Sva vlast, uključujući raspolažanje ljudima (njihovim životima), koncentrisana je po principu subordinacije u vrhovnoj komandi, za razliku od milicijskog oblika vojne organizacije gde su, po pravilu, više izraženi princip dobrovoljnosti, inicijativa i demokratski centralizam. Tako, na primer, izbornost starešinskog sastava u stajaćoj vojsci je isključena — starešine se postavljaju naredbama i ukazima šefa države i vrhovne komane, ili u vojnim propisima i zakonima važi princip „naređenje starešine zakon je za potčinjenog” itd.

Istorijski odnos klasnih snaga i interesa i stepen razvoja ekonomike uslovlili su oblik i varijetete vojne organizacije. Stajaću vojsku stvorile su vladajuće klase, države u onim etapama razvoja društvenih odnosa kada je trebalo političkom silom održavati stare, preživle društveno-političke ekonomske odnose. Sistem centralizma i hijerarhije, formalna disciplina, kasarska izdvojenost i sadržaj ideološko-političkog vaspitanja omogućavali su vladajućoj klasi — državi — da stajaćom vojskom mobiliše i upotrebi pripadnike i drugih klasa u realizovanju svoje politike. Stajaća vojska je oblik vojne organizacije koji obezbeđuje da se optimalno izrazi dostignuti stepen u razvoju kvaliteta i kvantiteta naoružanja i ljudstva.

Da bi se prišlo, i u veoma fragmentarnom vidu, razmatranju bitnih obeležja vojnih struktura socijalističkog društva, neophodno je prethodno podsetiti na stanovište klasika o *naoružanom narodu*.

Važno je zapaziti da su klasici shvatali pojam i suštinu naoružanog naroda u dvojakom smislu:

a) Smatrali su da je, u okviru kapitalističkih društvenih odnosa, neposredni zadatak radničkog pokreta da političkom borbom nastoji da se buržoaska vojna organizacija, inače organizovana u obliku stajaće vojske, transformiše u milicijski sistem, radi borbe protiv militarizacije društva, onemogućavanja osvajačkih ratova i demokratizacije društvenih odnosa, tj. obezbeđivanja povoljnijih uslova za borbu radničke klase. Dakle, pod pojmom borbe za naoružani narod u okviru konsolidovanih kapitalističkih društvenih odnosa, Marks i Engels su podrazumevali borbu za uspostavljanje

milicijskog oblika vojne organizacije buržoaske društvene zajednice. Rezolucija I kongresa II internacionale o vojnim pitanjima, kao i radovi Bebela¹¹ i Zoresa¹² na temu naoružanog naroda, ilustruju i potvrđuju navedenu konstataciju. Svakako, oportunistička koncepcija lidera II internacionale o narodnoj državi i naoružanom narodu u okvirima kapitalističkih društvenih odnosa kao krajnjeg cilja borbe radničkog pokreta suštinski se razlikuje od marksističkog stano- višta: potrebe borbe, kao taktičkog, bližeg zadatka radničke klase za uspostavljanje milicijskog oblika vojne organizacije postojeće buržoaske države, kako bi se stvorili povoljni uslovi za realizaciju krajnjeg cilja — razbijanje buržoaske države i njene vojne organi- zacije, stvaranje proleterske vojne organizacije i države.¹³

b) U uslovima socijalističkih društvenih odnosa, pojam naoruža- nih naroda kod klasika marksizma ima kvalitativno novo značenje i sadržinu. Smatramo da su klasici u uslovima izgradnje besklasnih društvenih odnosa, pod pojmom naoružanog naroda podrazumevali *ne samo oblik ispoljavanja vojne organizacije nego prevashodno njenu kvalitativno izmenjenu suštinu*. Naime, ta nova vojna organi- zacija socijalističke društvene zajednice predstavlja proces negacije vojne organizacije uopšte, znači proces vraćanja društvu oružanih funkcija koje mu je pojavom klasa i državne organizacije u vidu vojne organizacije bila oduzeta, otuđena.

Prema tome, suštinu naoružanog naroda po klasicima predstav- lja proces oduzimanja vojne organizacije, otuđene od društva. U vezi s oblikom ispoljavanja vojne organizacije naoružanog naroda klasici su smatrali da će to biti svojevrsan milicijski sistem koji će po svim opštim, bitnim osobenostima masovnosti, izbornosti sta- rešinskog sastava, aktiviranja u posebnim situacijama i dr., daleko prevazilaziti do tada poznate manifestacije, da će postati vojna or- ganizacija svih građana sposobnih da nose oružje, a samim tim prestati da bude posebna društvena organizacija.

Važno je napomenuti da su klasici, vodeći računa o opštim za- konitostima oružane borbe, tj. stepenu razvoja naoružanja i opreme, istakli neophodnost da se u procesu oduzimanja vojne organizacije ne isključuje, već naprotiv, da će biti neophodno postojanje poseb- nih profesionalnih manjih ili većih grupa vojnika koje bi imale pr- venstven zadatak da budu jezgro za izvođenje vojne obuke i even- tualno razvijanje ratne organizacije.¹⁴ Dakle, naoružani narod predstavlja nov oblik vojnog organizovanja socijalističkog društva, tačnije, negaciju vojne organizacije nikle u klasnom društvu, a po formi ispoljavanja, takođe, kvalitativno novu pojavu, kojoj je naj- bliži milicijski tip vojne organizacije. Stepenu razvoja socijalističkih

11 A. Bebel — *Ne stajaću već narodnu vojsku* — Štuttgart 1898.

12 Š. Frans — *Radnička klasa i Zan Zores* — Pariz 1915. god.

13 Vidi: Marks i Engels — *Kritika gotskog i erfurtskog programa*, izd. Kultura 1959. god.

14 Engels je u više navrata kao, na primer, u pismu Marksu 1868. godine pisao: »...komunističko društvo će svoju vojnu organizaciju formirati po uglavnom milicijskom sistemu, ali ni tada apsolutno samo po milicijskom.

društvenih odnosa, vojnotehnički i spoljni faktor usloviće konkretne oblike vojnih struktura socijalističke društvene zajednice.

Praksa razvoja vojne organizacije socijalističkih zemalja od oktobarske revolucije do danas potvrđuje veličinu i realnost učenja klasika marksizma o vojnoj organizaciji socijalističke društvene zajednice kao novom kvalitetu, sadržaju i obliku u odnosu na vojnu organizaciju klasnog društva.

Opšta nerazvijenost materijalne proizvodnje, izražena kroz klasni odnos snaga preko koga se prelamaju spoljni faktori u zemljama u kojima je prvo pobedila proleterska revolucija, usloвила je da se bitna obeležja vojne organizacije starog društva, uz neke promene u kvalitetu ljudskog faktora, nužno prihvate i koriste u borbi za učvršćivanje socijalističkih društveno-političkih i ekonomskih odnosa. Tako se, na primer, u SSSR, pa i u našoj zemlji, odmah posle pobeđe revolucije, prišlo uspostavljanju i jačanju centralističke državne vlasti, a, shodno tome, i vojne organizacije po tipu stajaće vojske. Klasni odnos snaga (malobrojnost radničke klase, kolebljivost saveznika iz perioda revolucije, opasnost od spoljne vojne agresije i dr.) determinisali su da se vojna organizacija na takvom stepenu razvitka socijalističkih društvenih odnosa izrazi kao vojna organizacija socijalističke države po tipu stajaće vojske.

Birokratsko-etatističke deformacije u nizu socijalističkih zemalja našle su odraza i na planu vojne organizacije. Naime, kada su stvoreni izvesni objektivni i subjektivni uslovi za dalji razvoj socijalizma, nisu se tražili novi socijalistički društveni odnosi, pa prema tome ni adekvatni oblici i sadržaji vojne organizacije, već su se sve klasične osobenosti oblika stajaće vojske prihvatale i adaptirale birokratsko-etatističkoj društvenoj strukturi.

Razvoj samoupravnih socijalističkih odnosa u našoj zemlji stvaraju objektivne i subjektivne uslove za realizaciju Marksove ideje o naoružanom narodu u socijalističkom društvu. Naime, proces razvoja samoupravnih socijalističkih odnosa, vanblokavska spoljna politika, društveno-politička i vojnotehnička obeležja eventualnog rata i dr. nametnuli su našem društvu potrebu traženja praktičnih rešenja u pravcu stvaranja vojnih struktura, tj. novih sadržaja i oblika vojne organizacije koji će biti najadekvatniji odraz naše stvarnosti. Ta sadržinski nova vojna organizacija našeg samoupravnog socijalističkog društva može da bude samo svojevrsan oblik Marksovog naoružanog naroda, koji će najbolje vršiti osnovne funkcije oružane odbrane samoupravnih socijalističkih odnosa od eventualne agresije spolja, od unutrašnjih birokratsko-etatističkih i drugih, socijalizmu neprijateljskih snaga.

Na savremenom stepenu razvitka našeg društva vojna organizacija se neminovno mora izražavati kroz jedinstveno postojanje i delovanje naoružane radničke klase i čitavog naroda i operativne vojske kao nedeljive, integralne vojne sile samoupravnog socijalističkog društva. U sklopu naoružanih formacija naroda i drugih oblika borbe i otpora, operativna vojska treba da predstavlja najbolje opremljeni, najstručniji, najudarniji organski deo nedeljive

vojne sile našeg socijalističkog društva. Radi se, dakle, o svojevrsnom putu transformacije vojne organizacije kao koncentrisanog izraza vojne moći državne organizacije u naoružani narod — vojnu silu samoupravnog socijalističkog društva, kojom se u savremenim uslovima postiže maksimalan stepen odbrambenih sposobnosti naše zemlje i dalje razvijaju unutrašnji socijalistički samoupravni odnosi. Operativna vojska, kao integralni deo naoružanog naroda, da bi mogla ispuniti svoju ulogu najstručnijeg i najudarnijeg dela naoružanog naroda, mora stalno evolutivno menjati svoju prirodu, svoj unutrašnji odnos i obeležja koja bi, u suštini, bila vojni odraz samoupravnih socijalističkih ekonomskih i političkih odnosa.

Naš koncept opštenarodne odbrane i mere na njenoj realizaciji predstavljaju dalji kvalitativni skok u prilagođavanju vojnog organizovanja dostignutom stepenu razvoja samoupravnih socijalističkih odnosa u ekonomskoj, političko-pravnoj i ideološkoj sferi naše socijalističke društvene zajednice.

Dakle, marksistički koncept naoružanog naroda u socijalističkom društvu predstavlja, po društveno-političkoj suštini i obliku ispoljavanja, kvalitativno nov društveni fenomen, preko koga se odvija proces podruštvljavanja vojne moći i postižu optimalne mogućnosti odbrane. Dok je u klasnim i birokratsko-etatističkim društvima vojna organizacija predstavljala odvojenu i osamostaljenu organizaciju od društva koja je u pojedinim istorijskim situacijama privremeno uključivala u sebe (kao integralni deo ili saveznike) pojedine oblike otpora i borbe narodnih masa, naoružani narod, kao izraz vojne moći samoupravnog socijalističkog društva, predstavlja društvo u celini, naoružano i pripremljeno za opštenarodnu odbranu od agresije spolja i unutrašnjih neprijateljskih snaga, sastavni deo procesa podruštvljavanja, odnosno, odumiranja političke sile — države kao odvojene organizacije od društva. I zato nacružani narod nije vojna organizacija u klasičnom smislu, već oblik preko koga se ta izdvojena vojna sila vraća društvu, podruštvljava.

Pukovnik
Miloš Z. PRELEVIĆ

MALE POMORSKE ZEMLJE U LOKALNIM RATOVIMA

Saznanje i svijest o katastrofalnim posljedicama neograničenog nuklearnog rata dovela je do toga da velike svjetske sile očigledno nastoje da izbjegnu međusobni termonuklearni sukob. Ali opasnost od izbijanja takvog sukoba, zbog politike blokova i interesnih sfera velikih sila, stalno postoji i kao Damaklov mač visi nad sudbinom čovječanstva pri svakoj ozbiljnijoj krizi ma gde da do nje u svijetu dođe.

Ograničeni, lokalni ratovi, međutim, realnost su cijelog perioda poslije II svjetskog rata. Imperijalističke i konzervativne snage, u prvom redu SAD, ovim ratovima nastoje da zakoče progresivni razvoj u svijetu. Od posebnog je interesa za male zemlje, odlučne da brane svoju nezavisnost i suverenitet, da prouče opća iskustva iz takvih ratova, a za pomorske zemlje i iskustva iz upotrebe pomorskih snaga.

Analiza raspoloživih podataka o korejskom, vijetnamskom, sueckom i posljednjem izraelsko-arapskom ratu, kao i analiza odnosa i postupaka RM velikih super sila, može da da — barem u općim crtama — sliku o mogućnostima malih pomorskih zemalja da se u lokalnom, ograničenom ratu suprotstave agresoru.

Razmotrićemo, stoga, gledana s ovog stanovišta, bitna iskustva iz navedenih ratova, kao i situaciju nastalu u Sredozemlju, nakon posljednjeg izraelsko-arapskog rata.

KOREJSKI RAT

Osnovno iskustvo iz korejskog rata bilo je da su i u savremenom svijetu mogući lokalni ratovi. Pokazalo se da su obje najveće antagonističke sile nastojale da izbjegnu sve ono što bi moglo da ovaj sukob pretvori u III sv. rat.¹

¹ Analize korejskih iskustava koje iznosi B. Brodie u priručniku napisanom 1958. god. za Pomorsku ratnu školu SAD (A Guide to Naval Strategy — glava IX, Pomorska moć poslije II SR) jasno ukazuju na to. Osnovna dilema u vođenju korejskog rata, kaže Brodie, bila je uvijek baš u tome da li će odgovarajuće političko-strategijske odluke u stvari povećati rizik da su rat proširi. SAD su se uzdržale od upotrebe atomske bombe čak i u vrijeme kada

Što se tiče upotrebe pomorskih snaga, korejsko iskustvo ukazuje na činjenicu da one u ovakvom ratu mogu da odigraju ogromnu ulogu. Cio prilaz korejskom ratu od strane SAD bio je uslovljen njihovom punom prevlašću na morima koja su vodila ka Korejskom poluotoku i na morima oko njega. Uloga pomorskih snaga SAD bila je odlučujuća u spasavanju i ojačavanju Pusanskog mostobrana, kao i u omogućavanju velikog povlačenja nakon kineske intervencije (kada je mornarica omogućila evakuaciju snaga VIII armije i južnokorejske armije i njihovo prebacivanje na nove položaje daleko na jug i to duž istočne i zapadne obale Koreje). Može se slobodno reći da je baš u ta dva kritična momenta, velikim dijelom, mornarica spasila Amerikance od poraza. Uloga mornarice bila je u Koreji odlučujuća, kaže Brodie, ako ne u smislu dobivanja rata, koji se ne može dobiti bez pobjede na kopnu, a ono svakako...” u smislu da bismo bez nje sigurno izgubili rat, i to brzo. (A Guide to Naval Strategy, str. 242).

Podrška borbama trupa vatrom brodske artiljerije, taktičkim i operativnim sadejstvom aviona sa NA (naročito u kritičnim situacijama kod Pusana, Vonsana i Hungnama), omogućavanje velikih obuhvata kao što je bio desant kod Inčona (koji je u bici i doveo do poraza sjevernokorejskih trupa u I periodu ovog rata) i drugi desanti, ranije pomenuto ojačanje mostobrana već razbijenih južnokorejskih snaga, i velike evakuacije snaga morem, pokazuju sasvim jasno ulogu koju može da odigra u ovakvom ratu. Ali, s druge strane, sasvim jasno se može uočiti i što bi za sjevernokorejske snage u početnom periodu i kineske snage prilikom njihove vrlo uspješne intervencije značilo postojanje vlastitih mornaričkih snaga koje bi se mogle boriti, ako ne za prevlast, a ono barem za osporavanje protivničke prevlasti na morima oko samog Korejskog poluotoka. Jer, jedna od karakteristika ovog rata bila je i potpuno odsustvo suprotstavljanja na moru od sjevernokorejske strane i njihovih saveznika Kineza, izuzev upotrebe mina i dejstva obalskih baterija malog i srednjeg kalibra.

su njene snage kineskom intervencijom bile dovedene u krizu (iako su tada još imale monopol u atomskom naoružanju). „To što SSSR nije bio voljan da se u ovom ratu angažuju podmornice (na sjevernokorejskoj strani), bila je jedna od mnogih indicija da i on (SSSR), barem isto toliko koliko i mi (SAD), nije bio sklon da vidi da se korejski rat proširi u treći svjetski rat”. Korejski rat je sasvim jasno ukazao na to da su moderni ograničeni ratovi mogući i na način vođenja i pregovaranja dok su dejstva još u toku. Interesantna su i njegova predviđanja na bazi ovih iskustava. „Sada je skoro općenito shvaćeno”, kaže on (još pre 10 godina), „da je totalni rat s termonuklearnim oružjem baš ono što najviše želimo da izbjegnemo... Koreja treba da bude smatrana kao prototip vrste rata kojemu bismo mi morali težiti ukoliko zbog nekog lokalnog spora postane neizbježno ukrštanje oružja... Daljnja razmišljanja i iskustva vjerovatno će nas dovesti do zaključka da ograničeni rat nije nešto što bismo morali nerado prihvatiti, već cilj za čije bismo postizanje morali uložiti i te kako veliki napor. Opasna je, iako vrlo raširena, misao da je totalni rat sada „ukinut” samim postojanjem termonuklearnog oružja. Naprotiv, dokle god mi imamo SAC (Strateg. vazd. komandu) i odgovarajuće snage u protivničkom taboru, obje napete da zaskoče jedna drugu termonuklearnim oružjem... potrebna je izvanredna umješnost i oprez da bi se spriječilo da se neki lokalni rat naglo ne proširi u opći”.

Za nas je interesantno uočiti šta, u uslovima ovakve potpune prevlasti protivnika na moru, mogu da učine mine i obalska artiljerija.

U publikaciji Pomorskog instituta RM SAD „pomorski rat u Koreji” izvlače se, među ostalim, i slijedeći zaključci o upotrebi mina od strane Sjevernokorejaca.

„Osnovna činjenica je da svaka mala pomorska zemlja, sa samo elementarnim transportnim mogućnostima, malim tehničkim iskustvom i minimumom improvizirane opreme, može spriječiti i velikim, modernim pomorskim snagama da koriste njene luke i plitke vode uzduž njene obale, uz male troškove, jednostavno ekstenzivnim polaganjem čak i elementarnih tipova mina”... „Jedan od najvažnijih zaključaka iz minskog rata u Koreji jeste činjenica da su komunisti, upotrebljavajući zastarjele sidrene mine i magnetske mine položene primitivnim sredstvima, bili u stanju da prouzrokuju značne štete brodovima UN i znatne smetnje operacijama snaga UN. Neprijateljski naponi u miniranju bili su u cjelini defanzivnog karaktera, ograničeni i lokalni. Pa ipak je opasnost od mina držala brodove UN izvan izobate od 100 fadoma (185 m) — izuzev u pročišćenim područjima. Da je, međutim, bilo došlo do široke, ofanzivne i defanzivne upotrebe mina, uz korištenje poslednjih tipova mina i najmodernijih metoda polaganja mina, vođenje rata u Koreji bilo bi daleko, daleko teže”. Bili su potrebni veliki naponi za razminiranje prolaza i vatrenih položaja brodova, iako su Sjevernokorejci upotrijebili samo tipove mina iz I i II sv. rata, i to pretežno jednostavne kontaktne tipove. „Da su upotrijebili čak i samo kombinovane magnetsko-akustične mine, zadaci razminiranja bili bi se stotruko povećali.”²

Iako su blokadne pomorske snage UN u Koreji bile veoma jake, a sjevernokorejske pomorske snage jedva da su i postojale, po priznanju samog komandanta zapadne grupe blokadnih i eskortnih snaga, nikada se nije tačno znalo ko drži pojedine otoke duž zapadne korejske obale. Tako su i ratni brodovi UN pri patroliranju pored ovih otoka morali uvijek biti na oprezu i očekivati da sa otoka može biti otvorena vatra (Admiral Scot-Moncrif: Pomorske operacije u Korejskim vodama — prikaz, „Vojno delo” 11/53).

Iskustvo korejskog rata sasvim očito ukazuje na mogućnosti koje manjoj zemlji, industrijski razvijenijoj od Koreje, i sa organizovanijim pomorskim snagama, pruža odgovarajuća defanzivna i ofanzivna upotreba mina, naročito pri primjeni modernih tipova i metoda polaganja. Ali, ono ukazuje i na činjenicu da mine i obalska odbrana nisu dovoljni za efikasno vođenje ni odbrambenog rata na moru i duž obale. Korejsko iskustvo, međutim, ukazuje i na mo-

² Gubici od mina prilikom desanta kod Inčona: potopljeno je ili teško oštećeno 5 razarača, 4 veća minolovca, 4 manja ML, 1 PC, 1 PT i 1 remorker.

Amerikancima je trebalo za razminiranje prolaza kroz minsko polje kod Vonsana 15 dana (a planirali su 5), iako je bio zauzet već prvog dana razminiranja od drugih snaga sa kopna. Trupe koje su imale da izvrše desant kod Vonsana, pet su dana plovile uz istočnu obalu Koreje gore-dole, čekajući da se prolazi razminiraju.

gućnosti koje se, s osloncem na ovakvu upotrebu mina, pružaju odgovarajućim i manjim pomorskim snagama — ukazuje na to da jedna makar i manja pomorska zemlja ne smije zapostaviti svoje pomorske snage, ako želi da maksimalno iskoristi sve mogućnosti za što uspješniju odbranu zemlje.

VIJETNAMSKI RAT

Pomorske snage SAD, sa prilaza Tonkinškom zalivu, i u ovom ratu uglavnom neometane od protivničkih pomorskih snaga, napadaju avionima sa NA na objekte u S. Vijetnamu, luke, pomorski dužobalski i riječni saobraćaj (polazući i mine na plovnim rijekama) u Sjevernom Vijetnamu. Pored toga, razarači (R), ponekad i krstarice (K), a u posljednje vrijeme i 1 bojni brod (BB) vrše artiljerijske napade na objekte obalske odbrane, prvenstveno radarske stanice sistema PVO, na dužobalski pomorski i kopneni saobraćaj i na druge objekte u odgovarajućoj dubini teritorije. Suprotstavljala im se, uglavnom, samo obalska artiljerija, koja je oštetila nekoliko ratnih brodova. Jedan pokušaj napada manje grupe torpednih čamac (TČ) na američke ratne brodove (razarače i fregate) završio se potapanjem sjevernovijetnamskih TČ (prema podacima potopila ih je avijacija), dok se jedan noćni sukob u obalnom području demilitarizirane zone — u kojem su, prema šturim američkim zvaničnim podacima, učestvovali ratni brodovi, avioni i obalska artiljerija obje zaraćene strane — završio oštećenjem 1 R, 1 K i potapanjem 1 manjeg ratnog broda SAD i njihovih saveznika. Ne smije se zanemariti ni podatak da su američki avioni sa nosača aviona (NA) potopili znatan broj TČ i motornih topovnjača (MTOP), ali da Sjeverni Vijetnam i dalje raspolaže prilično velikim brojem ovih brodova.

U uslovima kada Sjeverni Vijetnam nema mogućnosti da protivdejtvuje američkim PS ni s mora niti iz vazduha, moguće je ponovno aktivirati i upotrijebiti i teške krstarice (2 s topovima 203 mm), a izvući iz raspreme i bojni brod („Nju Džersi”) na isti način i za iste svrhe podrške dejstava na kopnu kao što je to bilo učinjeno u Koreji s bojnim brodom „Misuri”. U takvim su uslovima, dakle, mogući i klasični pomorskovazdušni desanti tipa II sv. rata, odnosno Koreje.

Međutim, za razliku od korejskog rata, ovdje imamo jedan sasvim novi momenat. Naime, pored američke VII flote prolazi svakodnevno oko 30 sovjetskih brodova na liniji sovjetske dalekoistočne luke — sjevernovijetnamske luke i obratno, koji neprekidno prenose veći dio sovjetske vojne i ekonomske pomoći DR Vijetnam.³

³ U članku: „Sovjetska mornarica — novi izazov na moru” tjednik TIME od 23. II 68. piše da čak 150 trgovačkih brodova sačinjavaju most kojim se neprekidno iz sovjetskih luka upućuju u Haifong protivavionske i druge rakete, gorivo, topovi i municija u Sjeverni Vijetnam. Sto više, strah da ne pogode ove sovjetske brodove zadržava SAD da ne bombarduju lukobrane Haifonga i ne miniraju ovu luku.

Osim toga u luke DR Vijetnam uplovljavaju i kineski, engleski, grčki, ciparski i drugi brodovi.

Ova činjenica, kao i slična situacija s neprekidnim funkcionisanjem „vazdušnog mosta” SSSR—DR Vijetnam, koje Amerikanci takođe ne napadaju, ponovo ukazuje na nastojanja da se izbjegne međusobni sukob dviju najvećih svjetskih sila, odnosno da se izbjegne proširenje jednog lokalnog rata u opći termonuklearni rat. Takvo bi, eventualno, moglo da bude i tumačenje činjenice što DR Vijetnam nije još dobio sredstva (podmornice i raketne čamce, npr.), kojima bi mogao da ugrozi brodove američke VII flote. (Uobičajeno američko tumačenje je: ne napadamo sovjetske transporte, jer je u pitanju prevoženje defanzivnog oružja).

Prema tome, prekomorski saobraćaj napadnute pomorske zemlje ne mora u lokalnom ratu da bude obavezno prekinut, a prijateljske zemlje koje nisu angažovane u ratu mogu tim putem da znatno doprinesu ratnom naporu napadnute zemlje, dok ona sama može u neutralnim zemljama da izvrši nabavku materijala neophodnih njenom ekonomskom naporu u ratu, a prevoženje tih materijala mogu vršiti i brodovi neutralnih zemalja.

Sadašnji sastav RM Sjevernog Vijetnama (ima samo TČ, MTOP i patrolne brodove) onemogućava joj da — dok PS SAD djeluju prvenstveno sa udaljenih prilaza Tonkinškom zalivu pretežno avijacijom — pokuša da nanese neke ozbiljnije udarce neprijateljskim pomorskim snagama, a pri tome ipak trpi značajnije gubitke od nepr. pomorske avijacije.

Oslobodilački rat u Južnom Vijetnamu potvrdio je iskustvo našeg narodnooslobodilačkog rata da je i u uslovima opće prevlasti protivnika na moru moguće (a i nužno za oslobodilački pokret koji hoće da maksimalno iskoristi sve mogućnosti za pružanje otpora okupatoru) razviti i partizanska dejstva u obalnim vodama (i većim rijekama, njihovim rukavcima i kanalima). Ali i da je u takvim uslovima (opće neprijateljske prevlasti na moru) ova dejstva moguće razviti samo do određenih granica. (Iako su po efektima i razmjerama, ova dejstva u J. Vijetnamu nešto veća, ipak po svojim osnovnim karakteristikama odgovaraju našim dejstvima na moru do kapitulacije Italije).

SUECKI RAT

Dok su lokalni ratovi na Dalekom istoku dugotrajni (korejski je trajao tri godine a vijetnamski je već ušao u osmu godinu), ratovi na Bliskom istoku su kratkotrajni: suecki rat 1956. trajao je 8 dana, a izraelsko-arapski 1967. god svega 5 dana.

Anglo-francusko-izraelski napad na Egipat 1956. god. mogao bi se okarakterisati i kao jedan od poslednjih većih pokušaja starih kolonijalnih sila da oružjem zadrže i povrata utjecaj i sačuvaju svoje interese na ovom području (što nije išlo u račun ni SAD koje su htjele da postepeno zauzmu njihovo mjesto, čime se donekle može objasniti i poznati stav SAD).

Pomorskovazdušni desant Anglo-Francuza u području Port-Saida donio je kao jedinu novost učešće helikoptera u prebacivanju prvih talasa desanta. Inače je to bila u cjelini primjena američke koncepcije upotrebe jakih pomorskih operativnih snaga koje omogućavaju brzo prebacivanje na svako područje „lokalne krize” snaga dovoljnih za odgovarajuću intervenciju radi što hitnijeg ugušenja žarišta nekog za njih nepovoljnog razvoja situacije. Anglo-francuska agresija je proizašla iz procjene da mnoge polurazvijene zemlje nisu sposobne da se odupru modernoj armiji, ali da se uspeh može postići samo ukoliko se djeluje brzo, odgovarajućim snagama i u povoljnim političko-strategijskim uslovima. Međutim, ona nije postigla potrebnu brzinu dostizanja postavljenih ciljeva da bi se svijet stavio pred svršen čin, pa je tako stvoreno vrijeme i uslovi za intervenciju UN, što je dovelo do kraha ove agresije.

Iako egipatska RM tada nije raspolagala odgovarajućom snagom i vrstama ratnih brodova da bi mogla ozbiljnije da ugrozi izvršenje ove pomorskodesantne operacije, očito je da ove snage nisu efikasno upotrebljene i nisu učinile ni ono što se od takvih snaga u tim uslovima moglo očekivati. Upućivanje samo 1 R u art. napad na Haifu (gdje se nalazila i snažna taktička grupa francuskih PS) i dvije male grupe TČ (po 3 TČ) samostalno danju, bez zaštite i podrške avijacije, na jake grupacije neprijateljskih ratnih brodova, bila su, na primer, dejstva očito unaprijed osuđena na neuspjeh.

Međutim, vješto ubačena (od strane egipatske obavještajne službe) lažna vijest da su položene mine pred Port-Saidom, odgovila je početak iskrcavanja Anglo-Francuza za čitavih 20 sati, jer oni nisu htjeli da prihvate rizik iskrcavanja bez prethodnog razminiranja ovih voda.

Interesantno iskustvo iz ovog rata jeste i činjenica da su avio-napadi — koji su inače bili veoma intenzivni i danonoćni po egipatskim aerodromima, radarskim stanicama, PAA, po jedinicama KoV na komunikacijama i željezničkim raskršćima — bili tokom čitavog rata svega tri puta usmjereni na egipatske pomorske snage. Na glavninu egipatske flote u Aleksandriji bila su izvršena samo dva, relativno mala i neuspješna vazдушna napada, i to prvi danju na brodove na njihovim maskirnim vezovima u luci, a drugi na dva R u vožnji pred Aleksandrijom. Treći napad avijacije izvršen je na grupu od 3 TČ nakon njihovog povlačenja po izvršenom torpednom napadu.

Suecki rat 1956. god. je, dakle, jasno ukazao na potrebu da zemlja koja je napadnuta u lokalnom ratu u ovom području mora što upornijom odbranom spriječiti da agresor brzo postigne cilj i stavi svijet pred svršenu činjenicu; jer, na taj način ona stvara potrebno vrijeme da se mogu pokrenuti akcije prijateljskih i miroljubivih zemalja i snaga. Međutim, ni ovaj rat nije dao neka nova pozitivna iskustva o upotrebi PS napadnute zemlje. Treba, iako s određenom rezervom, uočiti i iskustvo da u takvom ratu, gdje agresor teži što bržem zaposjedanju određene teritorije i razbijanju snaga koje mu u tome najviše smetaju (jedinica KoV i avijacije), pomorske

snage ne moraju biti, barem u prvim momentima, ciljevi od prvorazrednog značaja.

Nakon ovog rata uslijedila je intenzivna pomoć SSR-a u modernizaciji egipatske armije (i nekih drugih arapskih armija). Egipatska RM dobila je i podmornice (P) i RČ. Međutim, obučenosť, spremnosť i sposobnosť egipatske RM da ova sredstva odgovarajuće upotrebe, nisu dovela do efikasnog korišćenja egipatskih pomorskih snaga ni u izraelsko-arapskom ratu juna 1967. god.

IZRAELSKO-ARAPSKI RAT JUNA 1967.

Iako su podaci o ovom ratu još vrlo šturi, nepotpuni, pa i kontradiktorni (i to ne samo po detaljima), ipak je moguće iz njih izvući barem neke, mada ne isuviše čvrste, zaključke u pogledu upotrebe PS.

Izgleda, prije svega, da kod Egipćana nije postojala jasna koncepcija o upotrebi RM u takvom ratu (a čini se, niti sasvim jasna predodžba o mogućnosťima savremene tehnike koju su u poslednje vrijeme nabavili u SSSR-u). Što je ona bila u stanju da učini najbolje ilustruje potapanje izraelskog razarača „Elath”. Sporadična, operativno nepozvana i zakašnjela manja dejstva R, P I TČ očito nisu mogla imati nikakvog utjecaja na tok rata u kojem se osnovna dejstva agresora zasnivaju na ideji da se što brže zaposjedne određena teritorija (pri čemu je osnovni cilj što prije razbiti snage KoV koje to područje brane). Potpuna pasivnosť glavnine PS, pomanjkanje inicijative i ofanzivnosťi, bili su na taj način osnovno obilježje upotrebe PS kod Egipćana.

Uprkos opće inferiornosťi u PS Izraelci su trećeg dana rata izvršili pomorskovazdušni desant u Akapskom zalivu, gdje su TČ prebacili odgovarajuće jedinice 90 NM (oko 170 km) daleko od mjesta ukrcavanja (što bi, u slučaju adekvatnog protivdejstva od strane egipatskih PS, bilo vrlo riskantno) i tako, zajedno sa padobranskim desantom zaposjeli ulaz u ovaj zaliv. Na sredozemnom dijelu pomorskog ratišta Izraelci su iskrkali podvodne diverzante u Aleksandriji i pokušali da to učine i u Port-Saidu i izvršili art. prepad sa 1 R i nekoliko motornih topovnjača na brodove u patroli pred Port-Saidom) što je bilo, vjerovatno, sračunato više na moralno-psihološki nego li na materijalni efekat), napali P ratne brodove u Aleksandriji, a uz to su, izgleda, vršili zaštitu primorskog krila svoje armije (patrolisanjem R?), kao i svoje obale. U četiri dana rata nije se mnogo više moglo ni očekivati od po snagama inferiornije RM.

U ovom ratu izraelska avijacija nije napadala na egipatske ratne brodove. Osnovni ciljevi su bili: protivnička avijacija i aerodromi radi što bržeg postizanja prevlasti u vazduhu — oklopne jedinice protivnika, kolone na maršu i dijelovi za snabdijevanje po čitavoj dubini operacije, prevoženje i zaštita padobranskih desanata radi omogućavanja dubljih prodora i bržeg tempa nastupanja snagama KoV. Ovo potvrđuje zaključak iznesen u vezi s iskustvima iz suec-

kog rata 1956. god., da u lokalnom ratu, u određenim uslovima i pri određenoj zamisli izvođenja operacije agresora, ratni brodovi ne moraju biti ciljevi koji dolaze u prvi plan agresorovih avio-napada — barem ne dok ne izbori operativnu prevlast u vazduhu.⁴

I ovako nepotpuna (i na nesigurnim podacima bazirana) analiza upotrebe egipatske RM ukazuje na neophodnost blagovremenog strategijsko-operativnog planiranja *neposrednog odgovora flote* na otpočinjanje agresije, čak i u slučaju da se ne bi mogao postići veći neposredni utjecaj na sam tok dejstava na kopnu odmah u prvim danima, jer bi to uz materijalni efekat, imalo vrlo značajan moralni efekat na neprijateljske i na vlastite oružane snage i javno mnjenje.

Iako Izrael nije bio član nekog zapadnog vojnog saveza, niti arapske zemlje Varšavskog ugovora, zapadne su zemlje pružile veliku pomoć Izraelu,⁵ dok su SSSR i još neke zemlje Varšavskog ugovora bili spremni da je pruže Arapima. SSSR je vrlo brzo popunio sve velike gubitke u naoružanju koje su arapske zemlje pretrpjele u ovom ratu. Treba stoga podvući iskustvo da i nezavisna vanblokofska zemlja napadnuta u lokalnom ratu može i mora računati na pomoć prijatelja, pa i zemalja koje su makar i zbog ubiranja poena u svojoj stalnoj suparničkoj borbi zainteresirane za tok i rezultate takvog sukoba. Ta pomoć, međutim, može biti efikasna samo ukoliko je napadnuta zemlja u stanju da se vlastitim snagama odupre agresoru i da omogući da se politička i materijalna pomoć pruži prije nego što agresor postigne svoje osnovne ciljeve. Jer ako su oružane snage napadnute zemlje tako slabe da agresor može izvojevati vojničku pobjedu za svega 4 dana, niko nije u stanju da takvoj zemlji, uz najbolju volju, pruži efikasnu pomoć.

RAZVOJ ODNOSA POMORSKIH SNAGA SAD I SSSR-a U SREDOZEMLJU PO ZAVRŠETKU IZRAELSKO-ARAPSKOG SUKOBA

Utjecaj sovjetske RM na događaje u Sredozemlju naglo je porastao u toku i neposredno nakon završetka izraelsko-arapskog rata. U vezi s tim interesantno je navesti podatke ranije citiranog tjednika „Time” od februara 1968. god. Još do pred nešto više od godine dana Sovjeti su u Sredozemlju imali svega pola tuceta bro-

⁴ Ratni brodovi su sami po sebi prilično žilav pav-objekat koji treba direktno napadati, pa se u tom momentu izgleda ne isplate gubici u avionima, a, s druge strane, postizanjem izrazite prevlasti u vazduhu, agresor istodobno u znatnoj mjeri otežava i uslove dejstva protivničke mornarice. Osim toga, puni efekat dejstva pomorskih snaga, izuzev kod krupnijeg pomorskovazdušnog dejstva, može doći do izražaja tek nakon dužeg perioda ratnih dejstava.

⁵ Američka VI flota i britanska sredozemna flota bile su, stalno posredno prisutne u ovom ratu (a isto tako i britanske pomorske snage Srednjeg istoka). Iako je glavnina američko-engleskih snaga bila na početku ratnih dejstava u vodama Krete, Malte i Kirenaike, dio ovih snaga je izgleda u toku cijelog trajanja rata krstarilo na oko 60 do 100 Nm duž obala zemalja Bliskog istoka. Izraelci su, vjerovatno, imali na raspolaganju podatke američkog kosmičkog izviđanja i obavještajne službe uopće, zatim radio-izviđanja, vjerovatno su se koristili podacima radara američkih PS i njihovim dejstvima za elektronsko ometanje.

dova, a sada je taj broj narastao na 46, koliko približno ima i VI flota SAD (50 brodova), koja se godinama u Mediteranu vladala kao da se nalazi u nekom američkom jezeru. Znatno broj sovjetskih brodova došao je u Mediteran kroz Dardanele za vrijeme juskog rata, a njihov dolazak je pomogao da se Izraelci brže uvjere u potrebu da prihvate prekid vatre. Držeći po nekoliko svojih ratnih brodova u Aleksandriji i Port-Saidu, Sovjeti su zatim obezbijedili da se Izraelci ne usude da bombarduju velike količine ratnog materijala koji je pristizao u ove luke.

Ova činjenica, uz izgradnju sovjetskih brodova nosača helikoptera (prvi se polovinom septembra 1968. god. bio privremeno pridružio sovjetskoj sredozemnoj floti), pokazuje da se ravnoteža snaga sve očitiije ispoljava i na moru.

Svjetska mora nisu podijeljena granicama, a ne mogu se podijeliti ni prećutnim interesnim sferama. Ratni (i razni obavještajni) brodovi SAD i SSSR-a plove njima nesmetano čak i do neposredne blizine teritorijalnih voda druge strane. U posljednje vrijeme, gdje god flota SAD pokuša da izvrši indirektni ili direktni pritisak, pojavljuje se flota SSSR-a (Istočni Mediteran i nedavni slučaj sa „Pueblom“). Zbog stalne opasnosti od izbijanja svjetskog rata i međusobnog sukoba, ove se dvije mornarice neprekidno međusobno prate na svim svjetskim morima. To je svojevrsan stalan tihi rat. Tako i u Sredozemlju komanda VI flote SAD prati položaj i kurs svakog sovjetskog ratnog broda, a sovjetske P i R stalno, kao njihova sjena, prate američke NA.⁶

U vezi s potapanjem „Elath-a“ poznati francuski vojni časopis „Revue de defence nationale“ od januara 1968. god., registrujući i analizirajući reagiranja na Zapadu, među ostalim, piše: „Potapanje „Elath-a“ označava jednu etapu u historiji borbi površinskih brodova, to je, u stvari, prvi put u historiji da je jedan ratni brod bio potopljen raketom brod-brod; to je, takođe, prvi put da je jedan ratni brod bio potopljen od broda znatno manje tonaže drugim oružjem izuzev torpeda. Slučaj „Elath-a“ može da označi prekretnicu u ratu među površinskim brodovima. Što se tiče Sredozemlja, treba imati u vidu da je SSSR ustupio oko 40 raketnih čamaca

⁶ Vidi članak »Svjetska ratna mornarica«, »Vojno delo« 6/68. Uzrok ovakvom stalnom međusobnom »držanju na nišanu« razumljiv je ako se imaju u vidu neprekidne opasnosti od prerastanja svake ozbiljnije krize u sukob supersila, kao i način na koji bi njihove pomorske snage u tom slučaju djelovale. Tako admiral Harlamov u članku »Tendencije razvoja pomorskih flota«, Морскоѣ сборник, januar 1966. god. npr. piše: »U savremenim uslovima zaraćene zemlje težiće da koriste svoje udarne snage, raketne podmornice i površinske brodove nosače nuklearnog oružja, u najpogodnijim momentima: prije nego što budu podvrgnute dejstvu suprotne strane. Uzajamna nastojanja obje strane, da što je moguće ranije, nanesu udare po određenim objektima i istovremeno osujete protivnikove udare daće borbi naročitu žestinu, kratkotrajnost i efikasnost... Karakter dejstava u susretu već, sam po sebi, predodređuje... težnju obje strane da za najkraće vrijeme unište snage koje im se suprotstavljaju...» On pri tome ističe da čak i neznačajno kvantitativno smanjenje udarnih snaga mornarice jako povećava mogućnosti suprotne strane — kako da uništi protivnikove objekte na zemlji tako i da spriječi nuklearne udare protivničke mornarice po objektima u dubini vlastite teritorije.

(tipa „Komar” i „Osa”) pomorskim zemljama na ovom ratištu koje nisu članice Varšavskog ugovora (prvenstveno Egiptu), što predstavlja oko 100 raketnih rampi koje mogu biti upotrijebljene na ovom moru.”⁷

OPĆI ZAKLJUČCI

Koji su, dakle, osnovni momenti koje, na osnovu dosadašnje analize, treba imati u vidu kada se razmatra mogućnost lokalne, ograničene agresije na neku manju, nesvrstanu pomorsku zemlju?

1. Mogućnost da se neka ozbiljna politička kriza ili lokalni rat naglo proširi u sukob dviju osnovnih antagonističkih sila, a time i u opći termonuklearni svjetski rat, ne samo da je stalno prisutna prijetnja sudbini čovječanstva, nego je osnovne svjetske sile moraju i predvidjeti u svojim ratnim planovima kao vjerovatnu mogućnost. Ona, što se tiče njihovih pomorskih snaga, očito predviđa neposredno uzajamno ustremljavanje osnovnih udarnih grupacija s prvenstvenim ciljem da jedni drugima osujete nuklearne udare sa mora na stratezijske objekte na kopnu (stoga i ona ogromna naprezanja da se neprekidno uzajamno prate i imaju na nišanu).

Prema tome, velika sila koja otpočinje lokalnu agresiju ili stoji iza neke druge zemlje agresora, nužno mora da sačuva slobodu da svoje osnovne snage može u svakom momentu angažovati na osnovnim i važnijim ratištima i pravcima u odnosu na svog osnovnog protivnika i protiv njegovih osnovnih snaga. Napadnuta pomorska zemlja ne mora, dakle, da očekuje ni neograničeno angažovanje i slobodnu upotrebu osnovnih pomorskih snaga koje su velike pomorske sile rasporedile na odgovarajućem pomorskom ratištu, vodeći računa o mogućnosti da dođe i do prerastanja nekog lokalnog rata u njihov međusobni sukob i opći termonuklearni rat.

2. Velike sile raspolažu jakim pomorskim snagama koje im, teoretski gledano, omogućavaju da na željenom mjestu brzo intervenišu velikom pokretnom snagom brodske artiljerije, raketa i mornaričke avijacije, te prevoženjem i zaštitom prevoženja manjih ili većih jedinica mornaričke pješadije ili KoV sa njihovom teškom opremom. Ove, sa stanovišta angažovanja u lokalnoj agresiji, naročito pogodne mogućnosti savremenih krupnih pomorskih sastava, ograničavaju se stalnom opasnošću od prerastanja nekog lokalnog rata u međusobni sukob dvije supersile i njihovih saveza. Što je na nekom području, zbog ukrštenosti interesa velikih sila, veća vjerovatnoća prerastanja lokalnog sukoba u opći, to su manje i mogućnosti direktnog angažovanja ovih snaga na strani agresora u takvom lokalnom sukobu.

⁷ Kap. freg. Laura »A propos de la destruction de l'Elath«, *Revue de defence nationale*, Janvier 1968. Pisac, također, ocenjuje da neka reagiranja pokazuju zabrinutost Pentagona u pogledu mogućih posljedica eventualne isporuke raketnih čamaca Sjevernom Vijetnamu. Međutim, kao što se vidi iz navedenog izlaganja o dejstvima u Vijetnamu, simptomatično su za odnose SAD — SSSR i nastojanja da izbegnu međusobni sukob, da ovakvi brodovi, kao ni podmornice, nisu do sada Vijetnamu isporučeni.

Za malu pomorsku zemlju spremnu da se beskompromisno odupre svakom agresoru, ovi momenti predstavljaju jedan od faktora koji omogućavaju organizovanje uspješnog i efikasnog ratovanja protiv agresora i na moru.

3. Ma gdje da je u svijetu došlo do ozbiljne političke krize ili lokalnog rata, preostali dio svijeta nije ostao nezainteresovan. Uvijek su se pri tome ispoljili:

a) u većoj ili manjoj mjeri interes najvećih svjetskih sila (i njihovih saveza) za poboljšanje ili očuvanje vlastitih pozicija u svijetu, pri čemu su — gradirajući podršku suprotnim stranama — nastojale da ne izazovu međusobni sukob, i

b) interes i nastojanja naprednih socijalističkih, antiimperijalističkih i miroljubivih snaga u svijetu da se kriza ili rat riješi pregovorima, posredstvom UN, i da se napadnutoj zemlji što prije pruži — u datim uslovima maksimalno moguća — moralno-politička i materijalna pomoć.

4. Napadnuta nesvrstana zemlja može u savremenom lokalnom ratu računati na efikasnu pomoć, moralnu i materijalnu, pod uslovom da se vlastitim snagama odupre agresoru dovoljno uspješno i toliko dugo da omogući naprednim snagama u svijetu da organizuju pritisak svjetskog javnog mnijenja, a njima i drugim na ovaj ili onaj način zainteresiranim snagama da pruže materijalnu pomoć prije nego što agresor postigne svoje ciljeve.

Pri tome je za malu pomorsku zemlju posebno interesantna činjenica da njen prekomorški saobraćaj ne mora u lokalnom ratu biti prekinut, te da tim putem može da pristizhe pomoć prijateljskih zemalja koje nisu angažovane u tom ratu i materijali neophodni njenom ratnom naporu nabavljeni u neutralnim zemljama i prevezeni brodovima neutralnih zemalja. One mogu očekivati i indirektnu pomoć pomorskih snaga velike sile koja nije angažovana na strani agresora, na način u osnovi sličan onome kako je to sredozemna flota SSSR-a radila u slučaju Egipta odnosno VI flota SAD u interesu Izraela.

5. Da bi se smanjila opasnost prerastanja lokalnog u opći sukob i preduhitriilo organizovanje efikasne pomoći napadnutoj zemlji, agresor nastoji da što je moguće prije ostvari svoje makar i ograničene ciljeve.

6. Prema tome, osnovna orijentacija jedne nezavisne i nesvrstane pomorske zemlje, kao što je naša zemlja, u vezi sa mogućnošću lokalne agresije na nju trebalo bi, smatram, da bude slijedeća:

a) Nužno je imati odgovarajuće dovoljno jake oružane snage i staviti do znanja potencijalnim agresorima da smo čvrsto riješeni i u stanju da ih, s osloncem na angažovanje cjelokupnog stanovništva u beskompromisnoj odbrani svoje zemlje i njene nezavisnosti, najefikasnije upotrijebimo, tako da potencijalni agresori dođu do uvjerenja da im se agresija ne bi isplatila, te da ih na taj način navedemo da od nje odustanu.

b) Ukoliko ipak dođe do lokalne agresije, neophodno je pružiti što efikasniji otpor od same granice, na udar odgovoriti odmah pro-

tivudarom gde god je to moguće (za što odgovarajuće izbalansirana, makar i mala RM, ima određene realne mogućnosti) i tako onemogućiti agresoru da brzo ostvari svoje ciljeve, te stvoriti vrijeme i uslove da se može ostvariti pomoć prijatelja i saveznika, u vojnom, političkom i ekonomskom pogledu.

Kada je u pitanju more, ne smije se pružanje što efikasnijeg otpora od same granice poistovjetiti s pružanjem otpora tek od granice vlastitog teritorijalnog mora. Jer, iza te linije ne prostire se odmah neprijateljski akvatorij. Između vlastitih teritorijalnih voda i teritorijalnih voda mogućeg protivnika nalaze se velike morske površine na kojima se mogu, bez povrede ičijeg suvereniteta, naći i vlastite snage i snage mogućeg protivnika. U momentu agresije, prema tome, može doći do sukoba pomorskih snaga agresora i branioca čak i na znatnoj udaljenosti od granice teritorijalnih voda napadnute pomorske zemlje, a odgovarajuće izbalansirane i male pomorske snage u stanju su da, ukoliko to opći uslovi dozvoljavaju, brzo prenesu dejstva i u neprijateljsko obalno područje i na daleke prilaze vlastitoj obali.

Što su to „dovoljno jake snage” u navedenom smislu, stvar je konkretne procjene i konkretnih ekonomskih mogućnosti. Očito je da male zemlje ne bi trebalo da u tom pogledu prelaze svoje mogućnosti, jer ipak je za uspješan otpor agresoru osnovna unutrašnja snaga i jedinstvo zemlje koja može biti napadnuta, a ono, uz ostale, posebno političke i moralne faktore, ovisi i o njenom ekonomskom prosperitetu i podizanju životnog standarda stanovništva.

Kada se radi o opremanju oružanih snaga suvremenim naoružanjem, očito je, također, da male zemlje u tom pogledu ne mogu da prate velike sile. To uostalom nisu više u stanju da čine ni takve zemlje kao što su V. Britanija i Francuska. Vlastita izrada savremenog naoružanja je veoma skupa, a za neke vrste oružja i tehnički nemoguća za male zemlje. Nabavka ovakvog oružja u inostranstvu uvijek stvara određenu ovisnost o zemlji isporučiocu (rez. dijelovi, ograničene količine ubojnih sredstava, remont kompliciranije opreme i sl.).

Zbog toga se male zemlje moraju, na osnovu procjene svojih ekonomskih, naučnih i tehničkih mogućnosti, odlučiti na to da dio naoružanja same proizvode, a dio nabave kod ekonomsko-tehnički razvijenijih zemalja (svakako bez političkih uslova i koncesija). Kriterij kod toga bi trebalo da bude: sami proizvoditi, održavati i završavati one vrste oružja koje omogućavaju otpor do te mjere da se ograniči utjecaj zavisnosti od velikih sila, tako da se vlastitom političkom rukovodstvu s te strane omogući što potpunija sloboda u donošenju odgovarajućih političko-strategijskih odluka.

Paralelno s razvijanjem i pripremanjem za što efikasniju upotrebu modernih operativnih jedinica sva tri vida oružanih snaga, treba organizacijski i materijalno pripremati i sve ostale moguće oblike oružanog otpora stanovništva (teritorijalne i partizanske jedinice, itd.), a uz to izvršiti i blagovremene kadrovske, organizacijske i druge pripreme za prihvatanje i brzo efikasno korištenje moguće vojne pomoći (uključujući i najsavremenija oružja i opremu).

7. U vezi sa do sada iznijetim, za pomorske snage mase nezavisne zemlje može se, u prvom redu, istaći slijedeće.

Iskustvo savremenih lokalnih ratova pokazuje da mine i obalska odbrana nisu dovoljni, da su za maksimalno iskorišćavanje svih mogućnosti za odbranu zemlje neophodne i odgovarajuće flotne snage. Stvar je posebnih analiza da utvrde optimalni sastav ovih flotnih snaga, ali je van svake sumnje da P i RČ daju naročito respektabilnu vrijednost RM male pomorske zemlje.

Pri planiranju upotrebe PS male pomorske zemlje za slučaj lokalne agresije osnovna preokupacija bi trebalo da bude: držanje otvorenih vrata za pomorski saobraćaj, obezbeđenje manevra snaga vlastite KoV morem, sprečavanje pomorskih desanata i nanošenje što većih gubitaka neprijateljskim pomorskim snagama. Bilo bi od posebnog značaja predvidjeti neposredan ofanzivni odgovor flote na otpočinjanje agresije već i zbog samog velikog moralnog efekta koji bi, makar i uz manji materijalni efekat, takva akcija imala na vlastite snage i javno mnijenje, prijatelje u svijetu, a i neprijateljske snage.

8. Iskustvo pokazuje da male zemlje, ako je narod spreman da se odupre agresoru, ne mogu biti pobijeđene pri postojećem odnosu naprednih i reakcionarnih i konzervativnih snaga i općoj međuzavisnosti događaja u svijetu u sadašnjoj etapi epohe socijalizma. To su pokazali naši narodi svojim herojskim otporom snagama fašističke osovine u II sv. ratu; Francuzi su izvukli odgovarajuće pouke u Indokini i Alžiru, a sada Vijetnamci daju istu lekciju i SAD. Očito je da nitko više ne može olako prelaziti preko ove u sadašnjem svijetu zakonite pojave.

Kapetan b. b.
Milan DOROTKA

UVOD U VOJNU PRIMENU TEORIJE INFORMACIJA

Ako se suština stvaranja i korišćenja informacija posmatra u najširem smislu, onda se mora doći do zaključka da su informacije vezane za postojanje živog sveta i da bez njega pojam informacija nema smisla. Ako suzimo oblast posmatranja samo na čoveka, onda istorijski informacija kao kategorija postoji od postojanja čoveka. Međutim, naučna disciplina zvana *teorija informacija* postoji praktično tek od tridesetih godina ovog veka. Za ovo imaju zasluge mnogi naučnici, koji su proces informisanja stavili pod lupu naučne analize i postavili temelj naučnih metoda u proučavanju procesa informisanja, koji je u suštini sastavljen od priticanja informacija u ljudsku svest i oticanja informacija i odluka iz ljudske svesti. Obično se uzima da je matematičar Šenon (Shanon) postavio 1940. godine osnovu teorije informacija. U stvari u prethodnim decenijama već se javlja niz radova koji daju osnovu za sintezu nove naučne discipline. Među ostalima značajan je doprinos i Mihaila Petrovića Alasa, koji je „svojom originalnom disciplinom” matematičkom fenomenologijom (1906, 1911. i 1921. god.) obuhvatio važne odnose koji ulaze u proučavanje informacija.

Tokovi informacija prožimaju sve ljudske delatnosti, celo društvo i njegove odnose, pa prema tome i sve oblasti ljudskog znanja. U ovom izlaganju ograničićemo se na iznošenje nekih osnovnih postavki teorije informacija, koje su primenljive u vojnoj nauci i vojnoj praksi, sužavajući tako vrlo široko područje procesa informisanja u živom svetu u svim vremenima na procese informisanja samo u ljudskom društvu, *samo u vojnoj nauci i praksi, i samo u savremeno doba*. Ovakvo definisana uska oblast na koju skrećemo pogled ne dozvoljava da razmatranje i zaključci o informisanju u ovom domenu važe i za druge ljudske delatnosti, sem onih koji su fundamentalni za celu teritoriju.

OSNOVNE POSTAVKE MATEMATIČKE TEORIJE INFORMACIJA

Neka je sve ono o čemu se informišemo „događaj”. Kroz dva glavna čula: čula vida i čula sluha dobijamo daleko najveći broj informacija o „događajima”. Iako se informisanje obavlja već od

početka ljudskog postojanja kao individue i društva, tek primena naučnih metoda analize i sinteze procesa informisanja dala nam je mogućnost da klasificiramo, definišemo, merimo i ocenjujemo tokove i zakonitosti informisanja. To ne znači da nismo i ranije intuitivno ili svesno i uspešno koristili potencijalne mogućnosti biološkog i fizičkog sveta za izvesna optimalna rešenja informisanja. Primer za to je jezik sa glasovima i pismo kao trajna registracija govora, tog najusavršenijeg posrednika u informisanju.

Definicija informacije teško se može dati, čak i posredstvom jezika, a da je besprekorno važeća za sve slučajeve. Zbog toga se i izbegava njeno definisanje sem u ograničenim područjima. Jedna od dovoljno širokih i tačnih definicija bila bi: „Informacija je predavanje saopštenja kroz prostor i vreme”. Njeno značenje može ovako da se objasni. „Predavanje” znači tok kretanja informacije od događaja ili „izvora” do korisnika ili „subjekta informacije”. „Kroz prostor i vreme” znači da se informacija uvek prima na drugom mestu od mesta gde se u prostoru odigrava događaj i u drugo vreme od onoga kad se stvarno odigrao događaj.

Naučno posmatranje informisanja dovelo je do definicije mnogih pojmova u vezi sa potrebom da se informacija može analizirati i meriti. Navešćemo u leksikonskom obliku neke važne definicije.

Jedinica informacije, zove se „bit” i predstavlja najprostiju informaciju koja nas obaveštava o jednom od dva jednako verovatna događaja (pozitivno — negativno, crno-belo, nula-jedan, itd.).

Količina informacije, predstavlja sadržinu informacije merenu u jedinicama „bit”. Ima vrednost „0” za potpuno sigurno saopštenje, „1” za saopštenje o dva jednaka verovatna događaja a veća je od jednog bita za saopštenja veće neodređenosti događanja.

Suvišak (redundacija) informacije, je deo neiskorišćenog sadržaja informacije za dato informaciono sredstvo.

Brzina prenosa informacija, meri se u jedinicama bit/sekunda i predstavlja količinu informacija prenetu u jedinici vremena.

Propusna moć informacijskog kanala, je fizička sposobnost sredstava za prenos informacija u pogledu najveće brzine prenosa informacija kroz kanal.

Ove veličine, kao i mnoge druge, omogućile su da se pronađu zakonitosti i matematički izrazi odnosi u raznim informacionim procesima. Još više, to je omogućilo da se razvije proučavanje prostih i složenih sistema upravljanja (kibernetika), tako da se danas može proučavati ne samo rad jedne mašine i živog bića već i čitavog društva sa gledišta upravljanja. I vojni organizmi, koji imaju vrlo definisanu ulogu i organizaciju, predstavljaju sisteme gde tokovi informacija igraju odlučnu ulogu u funkcionisanju organizma.

Razmah teorije informacije, koju bismo mogli nazvati i *naukom o informacijama* prema sadašnjem obimu razvitka, može da se ilustruje već samo brojem publikacija o teoriji informacija.

Broj knjiga originalnog naučnog sadržaja objavljenih u toku poslednjih dvadeset godina u ovoj grani naučnog znanja prelazi 200. U poslednjim godinama objavljuje se preko 300 članaka godišnje,

a ukupan broj članaka u vrhunskim naučnim i stručnim časopisima za isti period prešao je 2000. Na taj način teorije informacija i kibernetika obuhvataju danas sadržaj ogromnog naučnog prostranstva, a tek se nalaze u punom razmahu svoga razvoja. Pred naučnim istraživanjem i praktičnom upotrebom znanja iz ove oblasti nalaze se sada u centru pažnje veliki sistemi, kao što su vojska, ekonomija, društvo kao celina i svetski sistem.

JEZIK I SLIKA KAO INFORMACIJSKE KATEGORIJE

Jezik je najrasprostranjenije sredstvo za predaju informacija. Istorijsko-dijalektički posmatrano, jezik se formirao na bazi govora (kombinaciji glasova) i to posle formiranja pojmova u ljudskom saznanju. Prijemnik govora je čulo sluha a izvor glasova je grlo. Njihova kombinacija postala je moćno informacijsko sredstvo u toku razvitka čoveka i ljudskog društva.

U relativno novom dobu čovek je našao metodu da jezik prima i preko drugog od dva najsavršenija čula — preko čula vida. To je već bio pisani jezik, dakle trajan zapis koji je omogućavao predaju informacija na veliku prostornu i vremensku daljinu, što nije bio slučaj sa govorom. Metoda je poznata: svakom glasu se dodeli jedan pisani znak (slovo) i jezička informacija može da se zapiše uz izvesne dodatne ugovorene znake (razmak reči, interpunkcija i dr.).

Teorija informacija je u priličnoj meri proučila jezik sa svog stanovišta, kao što se on može proučavati sa drugih gledišta: semantičkog, književnog, geografskog, itd. Njeni zaključci su da jezik ima mnogo suvišnosti (redundacije), ali ima i dosta neodređenosti (homonimi, npr.) i da se može stvoriti praktičniji jezik u pogledu racionalnosti, prenosa i tačnosti, kao što su, na primer, brojevi, koji mogu da označe svaku količinu ili na pogodan način mogu da čine posebne jezike, što se već odavno koristi u matematici.

Kod brojeva istorijski je najpre postao pojam, zatim reč (govor), onda pisan broj (brojka, cifra). Ali brojevi mogu da budu u raznim delatnostima i simbol raznih događaja ili stvari. U većini ljudskih jezičkih zajednica za osnovu brojeva uzet je dekadni sistem i u govoru i u pisanju, pri čemu je u pisanju on dosledniji sa svojih deset znakova a u govoru ima više reči (reči za svaki broj do 20, zatim sve desetice do sto, stotine hiljade, milion, itd.). Bilo je naroda u istoriji koji su imali druge sisteme, kao Egipćani 60, srednjeistočni narodi 12, itd. Teorija informacija nam pokazuje da je za rad informacijskih tehničkih uređaja najpogodniji brojni sistem sa osnovom 2. Takvu matematičku mogućnost dosta ranije već je obradio jedan matematičar (Bulova algebra). Najlakše je opravdati primenu brojnog sistema sa osnovom „dva” time što se i najprostija informacija sastoji od dva stanja (znaka, događaja), pa osnovna brojna oznaka „dva” neposredno odgovara i potrebama merenja jedinicom „bit” i električnim signalima u raznim računskim uređajima.

Vrlo su zanimljivi neki zaključci teorije informacija o jeziku. Ako uzmemo srpskohrvatski jezik sa 30 glasova, onda bi za književni jezik bilo sasvim dovoljno ako bismo u jeziku imali samo reči sa jednim, dva i tri glasa. Bilo bi ih 27.930 (tj. $30^1 + 30^2 + 30^3$). Već sa rečima i od po četiri glasa broj reči bi iznosio 837.930 . To-liko nije bogat nijedan jezik, uključujući celu literaturu i nauku, jer se ceni da ruski i engleski imaju možda nešto više od po četvrt miliona reči. To bi značilo da se jednim veštačkim jezikom ovakve vrste, koji, svakako, ne bi bio lep ni lak za govor, mogli bismo da uštedimo godišnje bar $2/3$ hartije koja se potroši na pisanje knjiga, novina i ostalih dokumenata. Ali priroda i intuicija ljudi nisu pošle ovim putem, jer bi takav jezik bio manje informativan u slučaju da se neki glasovi ne čuju dobro, da se govori u prisustvu spoljnih šumova ili da se javljaju štamparske greške. U živom jeziku pet samoglasnika se javljaju mnogo češće od ostalih glasova, a i suglasnici neki ređe neki češće. Zatim reči su tako razne dužine da imaju i do dvadeset glasova. To omogućava stvarnom jeziku da bude određeniji, baš zato što svaki glas ili slovo nose u sebi manju količinu informacija izraženu u bitima.

Slika dobijena preko čula vida je informacija analogne vrste, koja predstavlja drugu glavnu informacijsku mogućnost. Pomoću slike se prenose ne samo događaji u dvodimenzionalnom već i tro-dimenzionalnom i jednodimenzionalnom svetu. Ona je toliko široka po mogućnostima da se pomoću slike mogu predstaviti i višedimen-zionalni zamišljeni prostori (recimo prostor sa vremenom) a i bezdi-menzionalna značenja simbola. Na ovome se osnivaju razni dija-grami, koji predstavljaju zavisnost različitih fizičkih ili apstraktnih veličina. Slikom se moraju smatrati i jezički tekstovi, i za koje smo videli da su sa svoje strane sasvim druga vrsta informacijskog sred-stva.

Kada se slika analizira metodama teorije informacija, nalazi se da i prostija slika sadrži toliko osnovnih elemenata, da njen sadržaj iznosi mnoge milione biti. To potvrđuje i iskustvo. Kad bismo jedan predeo opisivali jezikom tako da neko može da nacрта njegovu sliku isto tako detaljno kakva je fotografija tog predela, onda bi tekst opisa iznosio možda i štotinu stranica.

Slika kao informacija ima izvesne prednosti, ali i nedostatke u odnosu na jezik. Kod nje je ogroman informacijski sadržaj dat u jednom vremenskom trenutku, slikovito rečeno „u jednom pogledu”. Korisnik informacije, čovek, može po svojim fiziološkim osobinama da prihvati sve te informacije ili da iz njih izdvoji samo one koje mu trebaju. Prenos informacija slikom izvodi se brzinom svetlosti, što znači da je izvanredno brz i praktično bez zakašnjenja za većinu stvarnih potreba. To su glavne prednosti slike. Njene mane kao in-formacijskog posrednika javljaju se u uređajima za prenos. Zbog ogromne količine informacija prenos tehničkim sredstvima zahteva vrlo široke kanale ili produženo vreme za prenos cele slike. Prvo, izaziva skup prenos, a drugo donosi neaktuelnost bitnih informacija koje su pomešane sa nevažnim informacijama. Dolazi se do jednog paradoksa: slika vasijskih tela, koja dolazi putem direktne svet-

losti sa ogromnih daljina, lakše nam je dostupna nego prenos slike bojišta koje je udaljeno više od desetak kilometara od mesta posmatranja, jer za ovaj drugi slučaj treba koristiti skupe aparate za prenos slike.

INFORMACIJE U VOJNOM SISTEMU

Nije teško složiti se sa tvrdjenjem da od kad postoje vojske, sastavljene od vojnih jedinica potčinjenih komandantima, da od tada postoje načelno isti tokovi informacija. Jedan tok predstavljaju informacije o neprijatelju i stanju sopstvenih jedinica i on teče od nižih komandnih mesta ka višim. Drugi tok je usmeren od višeg komandnog mesta ka nižim i nosi u sebi informacije o odlukama, naređenjima i uopšte o rukovođenju. Ne smeta što je nekad bilo dovoljno da komandant lično osmatra bojno polje i glasom izdaje naređenja, zatim što su informacije prenosili kuriri i ordonansi u oba smera, a što u savremenim ratnim dejstvima međudržavnog ili globalnog rata u tokovima informacija deluju u jednoj armijskoj jedinici pri prenosu informacija hiljade radio-stanica, desetina hiljada telegrafskih i telefonskih aparata, kurirski avioni, pa čak i televizija. Razlika je samo u širini, daljini i brzini prenosa informacija, njihovom broju i obimnosti sadržaja.

Kako kvantitativna razlika preko određenog stepena prouzrokuje kvalitativni preobražaj, to je savremeni vojni organizam na nesravnjeno višem stupnju kvalitativnog razvitka u svemu, pa i u pogledu prikupljanja, prenosa, obrade i korišćenja vojnih informacija u najširem smislu koji se može dati određivanju stupnjeva.

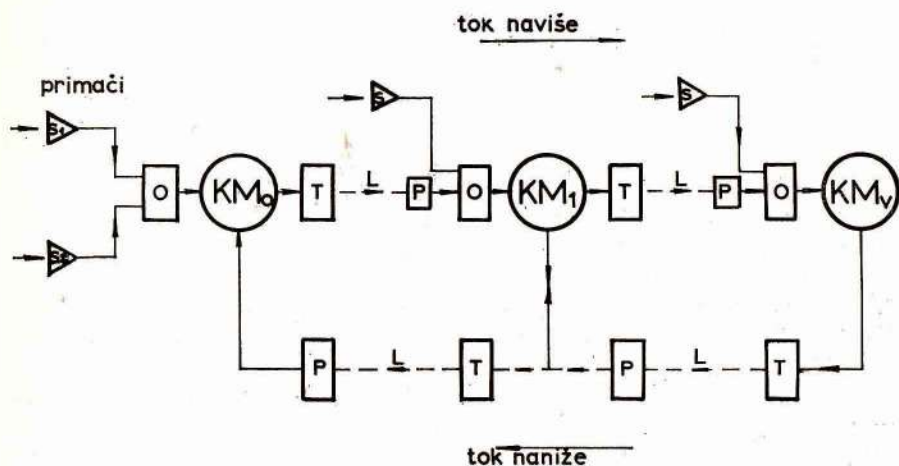
Glavne i suštinske karakteristike savremenog vojnog sistema za informisanje su:

1. upotreba velikog broja električnih i elektronskih sredstava, čija ocena dostiže i jednu trećinu vrednosti opreme armije;
2. nemogućnost da komandanti na komandnom mestu prime ogromno mnoštvo informacija, pa su potrebna znatna tehnička sredstva za sažimanje, upoređenje, obradu i prikazivanje informacija;
3. nemogućnost da se putem intuicije i iskustva donese najbolja odluka u tako složenom sistemu za vreme koje je vrlo kratko za reakciju, a odluke treba da se prenesu na veliki broj izvršilaca radnji (jedinice, rodovi);
4. neophodnost da su svi tokovi informacija pod najvećom stručnom kontrolom a da su naučno pripremljeni unapred za data borbena dejstva.

Prve dve karakteristike poznate su i razumljive svakom vojnom rukovodiocu, treća više zadire u kibernetiku stranu sistema kojim se upravlja (skup vojnih jedinica), ali se tiče informativnih procesa utoliko što zahtevaju izvanredno brz i neometan tok svih informacija u sistemu, kao i njihovu veliku određenost. Potreba naučnog i visoko stručnog stalnog učešća u informativnom sistemu (iz četvrte tačke) zahteva posebno objašnjenje i razmatranje, naročito kad se poveže sa tačkom 3. Ovo će biti učinjeno u sledećim odeljcima.

Ako se dogovorimo da sva sredstva i ljudstvo koji učestvuju u tokovima informacija u vojnom sistemu posmatramo kao jednu celinu sa određenim zadacima i zakonitostima dejstva, možemo onda da smatramo tu celinu kao *sistem informacija* (SI) i da ga podvrgnemo analizi. Pojedini delovi SI povezuju se među sobom, tako da sistem može da zahvata veliko prostranstvo, što je za jednu celu armiju normalan slučaj. Razmatranjem glavnih delova SI možemo da uočimo njegove bitne osobine na slici 1.

Postoje dva toka informacija. Prvi polazi od najniže jedinice, koja je predstavljena komandnim mestom KM_0 . Primači informacija S_1 i S_2 predstavljaju izvore informacija kako o neprijatelju, tako i o borbenim dejstvima. Dobijene informacije se koriste u ovoj jedinici, a delom se saopštavaju višoj jedinici kroz liniju veze L . Na početku svake linije je predajnik T , a na kraju prijemnik P . Pre ulaska u uže komandno mesto, informacije prolaze kroz obradu prikazanu sa O . Na svakom komandnom mestu se načelno raspolaže ne samo informacijama sa nižeg stepena već i informacijama od svoga primača S . Tako se kroz više članova u lancu tok produžava

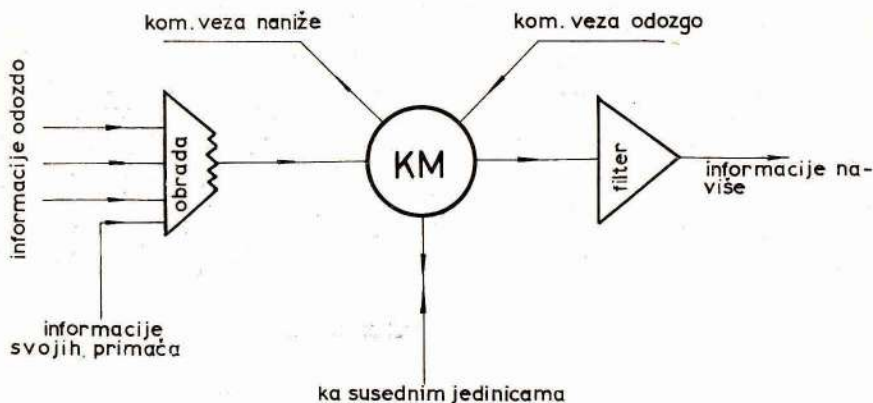
SL.1-OPŠTI TOK VOJNIH INFORMACIJA

dok se ne završi kod najvišeg komandnog mesta KM_v . Drugi tok informacija ide uporedo od najvišeg komandnog mesta ka nižem, sa odlikom da omogućava predavanje informacija komandnog karaktera prvom nižem KM_1 , a po potrebi još nižem KM_0 . Iako je ovakva šema jako uprošćena, ona može da se odnosi na svaki deo armije, kao i na celinu, sa izuzetkom automatizovanih delova vojnog organizma, kao što je PVO ili jedan ratni brod. Ali i iz ove uprošćene i idealizovane šeme mogu da se izvuku određeni zaključci s gledišta teorije informacija:

1. U toku prenosa informacija naviše, glavni članovi su: *primači informacija, sredstva za prenos informacija na daljinu i sredstva za obradu i prikaz informacija.*

2. Informacije prolaze kroz više stupnjeva, pri čemu se dopunjavaju na svakom stupnju, ali se i jedan deo filtrira, tj. one se sažimaju pri produženju toka naviše.

3. Količina informacija raste višestruko u svom toku ka višim stupnjevima zbog slivanja informacija iz više potčinjenih jedinica u svakom stupnju (sl. 2).

SL.2—INFORMACIJE NA KOMANDNOM MESTU

4. Jedna informacija ista po obliku može da ima različito značenje na raznim stupnjevima svoga toka.

Ovi zaključci su osnova za nalaženje optimalnog rešenja toka informacija a isto tako i osiguranje dovoljnog broja informacija za uspešan rad vojnog organizma. Razmotrićemo neke činjenice o ovom predmetu.

Primači informacija mogu biti i ljudi i tehnička sredstva. Tehnika, a naročito elektronika, stavlja nam na raspolaganje toliko obaveštajnih, osmatračkih i prislušnih primača (senzora, transduktora) da smo u stanju da otkrivamo mnoga neprijateljska dejstva na daljini do 10.000 km (rakete) pa sve do kretanja neprijateljskog borca koji puze na nekoliko stotina metara od prednje linije fronta. Iako će se ovakva sredstva i dalje usavršavati, danas se već može reći da ih ima dovoljno, ali da im je glavna mana visoka cena koštanja i teškoće oko opremanja armije njima.

Sredstva za prenos informacija (sredstva veze) postoje kao tehnički uređaji u velikom broju, znatno prilagođene potrebama armije i u svakom trenutku sposobna da ispune svoju ulogu, ako ih ima u dovoljnoj količini i ako su pravilno upotrebljena. Međutim, ovo poslednje ne mora da bude, i baš najčešće su u načinu upotrebe sadržane mane sredstava veze. I pored toga što sredstva omogućavaju prenos informacija na daljine od više hiljada i miliona kilometara,

pri ma kakvom kretanju korespondenta i uz prenos raznovrsnih signala informacija, njihove mogućnosti su iskorišćene u malom delu punog kapaciteta. Ovo se utvrđuje ako se njihov rad podvrgne analizi teorije informacija. Glavne su im mane: *neekonomičnost*, *mala pouzdanost* (sopstvena i spoljna) i *neusklađenost* (nekompatibilnost).

Sredstva za obradu i prikaz informacija. Ne može se poreći da ona postoje već otkad se u komandantsku kartu unose razni podaci i ona služe za osnovu pri donošenju odluke. Ali savremena borbena dejstva zahtevaju *dešifrovanje*, *upoređenje*, *sažimanje*, *pamćenje*, *analizu* i *sintezu* ogromnog broja informacija u kratkom vremenu, tako da ne samo komandant već i vrlo razvijen štab veće jedinice ne može da udovolji potrebama. Ne tako davno, bolje reći tek u poslednjoj dekadi, tehnika je pružila sredstva koja mogu da obave ove radove na zadovoljavajući način. Međutim, njihovo uključivanje u informacijske tokove nije daleko napredovalo. Postoje i znatne objektivne smetnje za to. Neka bude samo pomenuto da skupoća i povredivost ovih sredstava utiču na stvaranje nepoverenja u njih. S druge strane, ne može se reći da je sa naučne, kibernetičke, strategijske i uopšte vojno-naučne strane dovoljno izučeno njihovo uključenje u rad vojnog sistema.

Rezimirajući iznete činjenice, može se utvrditi da su tehnička sredstva prevazišla svoje naučno korišćenje, te da ovde leži rezerva za snažno poboljšanje informacijskih tokova u vojnoj praksi.

POBOLJŠANJA SISTEMA INFORMACIJA UVOĐENJEM NOVE TEHNOLOGIJE

U automatizovanim i poluautomatizovanim delovima oružanih snaga, kao što je protivvazдушna odbrana ili veći ratni brodovi, uvođenje novih tehničkih sredstava u automatske sisteme praćeno je i uvođenjem odgovarajuće tehnologije informacijskih tokova, jer je to nerazlučno vezano za uspeh poboljšanja sistema. Poznato je, kao primer, da je već u toku prošlog svetskog rata kod svih zaraćenih sila bilo uvedeno prikazivanje informacija o vazdušnoj i pomorskoj situaciji na tzv. operacijskim tabelama. Komandanti su mogli da donose odluke i da se ove prenose kao naređenja vrlo celishodnim praćenjem stanja na tim tabelama. U teorijskom pogledu ove table su začetak novog tehnološkog skoka, kakav je danas u punom razvoju u vojnom organizmu a koji je vezan baš za naučno organizovanje tokova informacija i naučno upravljanje svim delovima oružanih snaga.

U neautomatizovanim jedinicama, koje inače čine veći deo vojnog organizma, poznato je da postoji velika mreža informacijskih sredstava, ali se može utvrditi da primena savremenijih sredstava za vezu (bolje i manje radio-stanice, telefoni, kablovi) nije praćena istovremeno i tehnološkim napretkom, koji odgovara naučnim saznanjima u odnosnom vremenu (izuzimaju se svetske velesile). Objasnjenje ovakvog stanja može da izostane, ali može da se ukaže na

nedostatak naučnih kadrova, bez kojih se ne može izvesti sopstveni tehnološki napredak, čak ako se i kupe najmodernija tehnička sredstva.

Šta je to što čini tehnološki nedostatak običnog informacijskog sistema? Najopštije definisano, nedostaci se pojavljuju u tri glavne i najvažnije karakteristike koje treba da ima SI. To su *usklađenost* (kompatibilnost), *pouzdanost* i *nepovredivost* (otpornost na neprijateljsko dejstvo). Korišćenjem najnovijih dostignuća fizike, tehnologije obrade materijala, elektronike, matematičkih teorija, itd. danas je moguće postići visoku vrednost navedenih karakteristika. Ali za to je potrebna stalna i uporna naučna analiza vojnih potreba i smelo uvođenje gotovo revolucionarnih promena u tehnologiju vojne opreme ove vrste.

Navešću dva primera neiskorišćenih mogućnosti.

Najveći broj vojnih informacija prenosi se pomoću svih sredstava kao vremenski redosled glasova, znakova, brojeva ili kodova. Teorija informacija može da pokaže da je dvodimenzionalni prenos (prosto rečeno slika) i prikaz informacija daleko brži, prikladniji i pogodniji za savremene potrebe. Već upotreba *televizije* zadovoljava mnoge zahteve ovakve teorije. Poznato je da jedna televizijska slika sa veštačkog satelita ili aviona daje informaciju od mnogo miliona bita. Čak i pisani tekst prenet televizijom može sa komercijalnom aparaturom da sadrži 50 stranica teksta u sekundi. To bi inače zahtevalo rad najbržeg telefonskog aparata od više časova, apstrahujući činjenicu da je potrebno prilično vreme da komandant upozna takvu dugu informaciju, čak i ako je obrađena.

Vrhunske zahteve savremene nauke ispunjava *laserski prenos informacija* i to naročito u obliku *holograma*. Tehnički opis ove revolucionarne tehnologije ne može se dati u ovom radu. Može se samo reći da laserski snop predstavlja najširi prenosni kanal za prenos klasičnih modulacija a istovremeno je otvorio mogućnost prenosa slike kao holograma.¹ Ta slika je sa ogromnim sadržajem informacija, brzo se može predati od početka do kraja informacijskog sistema, a površ toga duboko je šifrovana.

Ovim je ukazano, mada vrlo površno, na ogromni napredak koji se može već sada postići uvođenjem dvodimenzionalne informacije — slike u svim oblicima. Naravno, za ovo je potrebno izvući sve tokove informacija u određenoj armiji i pod raznim uslovima njenog dejstva, pa za svaki stupanj informacijskog toka naći optimalno rešenje.

ZAKLJUČAK

Kroz izvršena razmatranja, koja nisu mogla da se potkrepe uvek primerima i proračunima, mogu se izvesti neki pouzdani zaključci.

¹ Hologram se dobija pomoću koherentne svetlosti kao šifrovana slika, koja kad se osvetli istom svetlošću daje pravu trodimenzionalnu sliku.

1. Razvoj teorije informacija, kibernetike i elektronike i srodnih naučnih disciplina omogućava kvalitetan, gotovo revolucionaran skok u vojnoj primeni.

2. Neophodno je da svaka zemlja za svoje oružane snage, svoju vojnu doktrinu i prilagođeno svojoj ekonomici stalno vrši obimna naučna istraživanja optimalnih tokova informacija.

3. Savremena tehnologija je često važnija od mase naoružanja a ona se ne može kupiti, već se mogu opštečovečanska naučna saznanja kreativno primeniti u sopstvenoj sredini.

Pukovnik
Miodrag TIJANIĆ
dipl. inženjer, redovni
profesor univerziteta

Ovaj članak predstavlja uvod u seriju napisa iz oblasti primene savremenih metoda i tehničkih sredstava (kibernetike) u rukovođenju koje će časopis »Vojno delo« objaviti u toku 1969. god.

NEKE SPECIFIČNOSTI PNHBO - JEDINICA U POZADINI NEPRIJATELJA

Fizionomija borbenih dejstava u pozadini neprijatelja karakteriše se pokretljivošću i ofanzivnošću jedinica. To zahteva da se sa više pažnje razmotre i istaknu neki faktori koji imaju veliki značaj za ocenu mogućnosti NBH-zaštite ljudstva i borbenih sredstava u ratu.

Osnovu NBH-zaštite jedinica koje dejstvuju u pozadini neprijatelja, činiće manevar i brzina pokreta, dok će za operativne jedinice na frontu to biti fortifikacijski objekti. Naime, zbog velike dinamičnosti borbenih dejstava i ograničenih mogućnosti za ukopavanje i zaklanjanje, zaštita se zasniva najčešće na brzom napuštanju otkrivenih rejonu razmeštaja, marševanju prikrivenim pravcima (uz maksimalno raščlanjavanje) i brzom prebacivanju na drugo mesto ili pravac gde se neprijatelj tome ne nada. Isto tako, zaštita od naknadnog radioaktivnog zračenja zasniva se na kratkom boravku u rejonu izvora tog zračenja i ređe na zaštiti u zaklonima. Zaštita od kontaminiranja izvođiće se tako što će se prvenstveno koristiti sredstva za ličnu zaštitu, dok će se u rejonima razmeštaja koristiti adaptirana i prirodna skloništa kao što su jame, špilje, pećine, vododerine i sl.

Za jedinice koje dejstvuju u pozadini neprijatelja biće veća opasnost od hemijske i biološke kontaminacije nego od direktnih nuklearnih udara. Da bi mere i postupci koje radi toga treba preduzeti bili jasniji izneću neke specifičnosti ovog problema.

Nervni BOt mogu se brzo i iznenadno upotrebiti protiv žive sile. Verovatno je da neprijatelj neće stvarati smrtonosne koncentracije ovih BOt na širem prostoru i za duže vreme, jer to iziskuje utrošak ogromnih količina BOt i može za neprijatelja imati štetne posledice. Prema tome, bolje je pretpostaviti da će on najčešće nastojati da iznenadnim dejstvom BOt po određenim rejonima stvori tzv. borbenu koncentraciju sa takvom dozom BOt kojom se može izbaciti iz stroja i do 50% nezaštićene žive sile i da istovremeno kontaminira vodu i one artikule ishrane koji sadrže dosta masnoće. Posle upotrebe BOt neprijatelj će verovatno preduzeti napad odgovarajućim snagama i sredstvima. Treba računati s tim da će hemijski napad izvoditi iznenadno, što će uticati na mogućnost zaštite, otklanjanja posledica i sposobnost jedinica da se srede i nastave dejstva.

Efekat hemijskog napada zavisi od koncentracije pare BÔt u vazduhu i vremena izloženosti ljudstva dejstvu te pare. Pošto brzina kretanja ljudi ima veliki uticaj na efekat BÔt, treba računati s tim da će njihovo dejstvo na organizam zavistiti i od vrste poslova koje jedinice obavljaju u momentu hemijskog udara, tj. od njihovog stepena naprezanja. Poznato je da pri većem naprezanju, pri bržem i dubljem disanju, vojnik za kraće vreme udahne veće količine vazduha, a time i veće količine BÔt. Za vreme normalnog kretanja on udiše 15, pri brzom 25, a prilikom trčanja 40—60 litara vazduha za 1 minut. Ovo je vrlo značajan faktor za jedinice čije dejstvo u pozadini neprijatelja karakterišu pokreti i maksimalno fizičko naprezanje.

Kiša i sneg otežavaju koncentraciju BÔt i umanjuju im efikasnost. Jaka i dugotrajna kiša spira tečne i čvrste BÔt sa zemljišta i objekata, dok je slaba pogodna za primenu BÔt, naročito tečnih, jer ih ravnomerno rastura na većoj površini i ubrzava njihovo isparavanje. Vetar velike brzine otežava koncentraciju BÔt i prouzrokuje brzo razrađivanje KonZ. Iz svega ovoga proizlazi da loše vremenske prilike (jake i dugotrajne kiše, snežne mećave, tmurno vreme, magle, jake vetrove i sl.) treba smatrati povoljnim uslovom za prikriveno približavanje objektu napada, a ujedno i kao vrlo povoljnu okolnost da se jedinice odmaraju i pripremaju za narednu akciju, bez bojazni od hemijskog napada. Iako stvara pogodne uslove za upotrebu BÔt, noć i dalje ostaje „saveznik” jedinica koje dejstvuju u pozadini neprijatelja. Ona omogućava postizanje iznenađenja i dobro maskiranje pokreta i rejona razmeštaja. Budnost i maskirna disciplina naročito su potrebne u ranim jutarnjim časovima koji se smatraju najpovoljnijim za primenu BÔt.

Obično se smatra da je za primenu BÔt najpogodnije ravno, blago talasasto, otkriveno ili slabo pokriveno zemljište. Na planinskom terenu, zbog lokalnih strujanja vazduha, teško se može ostvariti željena koncentracija BÔt, a naročito na grebenima i padinama. Pošumljeno zemljište olakšava koncentraciju BÔt, ali su potrebne i znatno veće količine otrova nego na otkrivenom ili slabo pokrivenom zemljištu, jer se BÔt u šumi sporo rasprostiru. Zato je u šumama isparavanje tečnih BÔt sporije, pa je i postojanost KonZ veća. Tome se može dodati da su i na zemljištu koje je pokriveno visokim rastinjem tečni BÔt opasniji nego na otkrivenom. Za vreme savlađivanja KonZ veća je opasnost od kontaminacije. Vojnici se provlače kroz rastinje i tako rasturaju BÔt i pospešuju njegovo delovanje.

Biološka borbena sredstva izazivaju oboljenja ljudi, životinja i biljki. Premda je vrlo teško predvideti obim i svu težinu posledica upotrebe bioloških borbenih sredstava, ipak se može pretpostaviti da će u izvesnim situacijama ono otežavati dejstvo jedinica u pozadini neprijatelja. Uz sve ovo mislim da je važno istaći i to da pojačani fizički naponi ljudstva, loša i neredovna ishrana, slabi smeštajni i higijenski uslovi olakšavaju dejstvo bioloških borbenih sredstava.

Prvi uslov da mere budu efikasne je realna i blagovremena procena o postojanju i mogućnostima NBH-oružja.

Najefikasnija mera PNHBO je uništavanje neprijateljevih nuklearnih borbenih sredstava. Pri tom ne treba gubiti iz vida da će on preduzimati sve da bi to onemogućio. Zato će rampe (VP) za lansiranje nuklearnih projektila sa hemijsko-biološkim borbenim sredstvima štiti jakim snagama. To će biti rezerve i drugi ešloni, u čijem se borbenom poretku nalaze ovi vatreni položaji. Osim tih snaga, korišće se i posebne pešadijske i druge jedinice kojima će to biti isključiv zadatak.

Zbog toga što će neprijatelj dobro organizovati obezbeđenje, može se pretpostaviti da će napad na VP lansirnih uređaja biti najčešće vrlo riskantan i da će to zahtevati pravo majstorstvo, odlučnost i inicijativu svih stepena komandovanja. Tu šablona niti će niti može biti. Sve će zavisiti od situacije, a u prvom redu od karakteristika cilja i sposobnosti komandnog kadra da službom izviđanja i osmatranja otkrije najpovoljniji trenutak za napad i odabere najkorisniji i najprikladniji metod dejstva.

Jedan od važnih uslova da napad na neprijateljeva N borbeno sredstvo uspe je da se blagovremeno otkrije njihovo dovlačenje i da se napadnu dok su još u pokretu, tj. pri izlasku na vatrene položaje. Iako treba ozbiljno računati sa obezbeđenjem tih sredstava, ipak će se pronaći pogodan trenutak za odlučan i brz prepad. Tako se neprijatelju mogu naneti ozbiljni gubici, ili se može prisiliti da za izvesno vreme odgodi upotrebu nuklearnih borbenih sredstava.

Druga povoljna prilika za napad na nuklearna borbeno sredstvo jeste kada su razmeštena na VP, a neprijatelj uvodi u borbu rezerve ili drugi ešlon. I treća je kad se lansirni uređaji i ostala nuklearna borbeno sredstvo premeštaju na nove VP.

Biće, razume se, i drugih povoljnih prilika za napad na neprijateljeva nuklearna borbeno sredstvo, ali se one ne mogu predvideti. Pritom ne treba odbaciti ni iskustva ranijih partizanskih ratova. U našem NOR na primer, neprijatelj je često pogrešnom taktikom, uveren u nepogrešivost svojih pravilskih postavki i pridavanjem prioriternog značaja tehnicima, stvarao povoljne uslove za dejstvo naših jedinica. Sasvim je sigurno da će toga biti i u eventualnom ratu. Možda, čak i više, bar koliko se to može danas zaključiti po onom što se događa na vijetnamskom ratištu.

Polazeći od pretpostavke da će jedinice koje dejstvuju u pozadini neprijatelja biti izložene nuklearnim udarima projektila male snage (od 1 do 10 KT), pri grupisanju i razmeštaju ovih jedinica treba uzimati u obzir efekte tih sredstava. Ljudstvo van zaklona biće izbačeno iz borbe pri vazdušnoj eksploziji projektila od 1 KT na 850 m od NT, od 2 KT na 950, od 3 KT na 1.050, od 5 KT na 1.200 i od 10 KT na 1.500 m. Zato rastojanje između jedinica treba tome podrediti i obezbediti da jednim nuklearnim udarom ne bude ugroženo nekoliko jedinica. Koju jačinu projektila uzeti kao osnovu za prosečnu normu rastojanja između jedinica — ne može se šablonski

odrediti. Najbolje je uzeti u obzir efekat projektila od 10 KT. Međutim, u raznim situacijama se takvo rastojanje neće postići, ili neće biti potrebno da se jedinice rasturaju na veliko prostranstvo. Zato pri rešavanju tog problema treba početi od konkretnih uslova zemljišta, stepena zaklonjenosti i drugih faktora koji mogu uticati na efekte nuklearnog udara, odnosno treba uzeti u obzir sve što može umanjiti gubitke i, analogno tome, povećati ili smanjiti rastojanje između jedinica. Tako, na primer, ako su jedinice razmeštene bliže neprijateljevom rasporedu, njegovim garnizonima i uopšte na takvom mestu gde on ne može upotrebiti projektele veće snage (zbog rizika), rastojanje između jedinica biće manje i obratno. Znači, svaki proračun treba da se zasniva na proceni svih uticajnih faktora, s tim da raspored jedinica bude takav da ne umanjí efikasnost odbrane.

Savlađivanje ili obilaženje KonZ je posebna mera koja utiče na borbene mogućnosti jedinica u pozadini neprijatelja.

U svim vidovima borbenih dejstava, jedinice treba da obilaze KonZ. Ako to nije moguće, one savlađuju KonZ na jedan od predviđenih načina.

Kad je u pitanju obilazak KonZ, jedinice koje dejstvuju u pozadini neprijatelja imaju dosta problema. Da bi ga brzo i uspešno obišle, neophodno je da imaju dobro organizovanu službu izviđanja koja će otkriti KonZ, kao i stručno ljudstvo i savremena sredstva koja će obezbediti brzo i sigurno prikupljanje podataka o njegovoj vrsti i veličini. Kad se svi ti podaci obezbede, od starešina će se zahtevati da odaberu najpovoljniji način obilaska i organizuju njegovu izvršenje. Kad je reč o povoljnim uslovima, time se ne misli samo na to sa koje strane je najbolje obilaziti KonZ, već i kako nastaviti planirano dejstvo posle obilaska KonZ.

Često će se KonZ obilaziti sa one strane odakle duva vetar. Međutim, ako se pritom ne može izbeći kretanje jedinica kroz zonu širenja para BOt, i ne može potpuno paralisati njegovo dejstvo, korišće se sredstva za ličnu zaštitu i preduzimati drugi postupci da bi se smanjila kontaminacija ljudstva. Ako pri obilasku KonZ jedinica bude prisiljena da vodi borbu uz nužno korišćenje zaštitnih sredstava, njena borbená sposobnost će se znatno smanjiti. Iz ove konstatacije proizilazi zahtev da jedinice u pozadini neprijatelja moraju još pre odlaska na izvršenje borbenog zadatka raspolagati podacima o KonZ i unapred planirati njegovo obilaženje odnosno ne približavati mu se toliko blizu da se stvori situacija ograničenog manevra i nametne borba pod zaštitnim sredstvima, jer neprijatelj i želi da je dovede u takvu situaciju.

KonZ u pozadini neprijatelja savlađivaće se izuzetno i u povoljnim uslovima. Evo iz kojih razloga:

— jedinice koje dejstvuju u pozadini neprijatelja moraju ga savlađivati isključivo peške, isključujući mogućnost korišćenja zaplenjene tehnike neprijatelja (prvenstveno oklopnih transportera i drugih oklopnih vozila); tada će biti primorane da ga savlađuju uz maksimalno korišćenje zaštitnih sredstava; jasno je, znači, da se tu radi o izrazito nenormalnim uslovima koji će zahtevati maksimalno

fizičko i psihičko naprezanje ljudstva, a ti uslovi mogu biti još više pogoršani ako se KonZ savlađuje pod borbom, odnosno pri nepotpunom poznavanju situacije koja očekuje jedinicu po izlasku iz KonZ; ovo pogotovo, ako se radi o većem KonZ, kada postoji veća mogućnost da pre izlaska iz njega jedinica bude napadnuta iz vazduha ili od oklopnih snaga neprijatelja sa zemlje;

— pri savlađivanju radiološkog KonZ prethodno se određuje doza ozračenja koju ljudstvo može da primi pri savlađivanju KonZ; proračun se vrši na osnovu dužine izabranog pravca (dubine KonZ), prosečnog intenziteta, brzine kretanja, odnosno vremena zadržavanja na njemu; ova postavka je pravilna i ostvarljiva: međutim, kad je u pitanju savlađivanje radiološkog KonZ u pozadini neprijatelja, treba uzeti u obzir i druge elemente procene; prethodno određena doza ozračenja koju ljudstvo može da primi pri savlađivanju KonZ, može poslužiti kao realno merilo samo u onim situacijama koje sa stopostotnom sigurnošću garantuju da će se za predviđeno vreme izaći iz njega; koliko će takvih situacija biti ne može se unapred predvideti, ali, s obzirom na opšte uslove dejstva u pozadini neprijatelja, realno je očekivati da će ih biti vrlo malo;

— jedinice u pozadini neprijatelja moći će, s obzirom na mogućnost korišćenja priručnih sredstava, da izgrađuju prolaze u KonZ. Međutim, za tako obiman posao je potrebna i velika količina alata i dosta vremena — a to se uvek neće moći obezbediti. Znači, za ovaj metod savlađivanja KonZ teško će se obezbediti povoljni uslovi naročito kad postoji intenzivno izviđanje i dejstvo neprijatelja iz vazduha i istodobna opasnost od raznovrsnih protivgerilskih dejstava sa zemlje.

To su razlozi koji navode na zaključak da će jedinice u pozadini neprijatelja savlađivati KonZ samo kada ne postoji opasnost da ih neprijatelj iznenadi, dok se još nalaze na KonZ ili pri izlasku iz njega. Bez obzira na to što je celokupna aktivnost u pozadini neprijatelja vezana u izvesnom smislu za rizik, ipak se, kad je u pitanju savlađivanje KonZ, rizik ne bi smeo tolerisati do te mere da pogoduje neprijatelju, a što je najvažnije, ne sme se ići na takav rizik koji bi uslovljavao nepotrebne gubitke jer se tada vrlo teško nadoknađuju. Ovo tim pre što će jedinice u pozadini neprijatelja najčešće moći da obidu KonZ, da ga primenom raznih metoda izmane-rišu i tako pronađu otvor koji vodi ka objektu napada bez upotrebe zaštitnih sredstava.

Stepen zaštite od kontaminacije zavisi od pravovremenosti i pravilnosti upotrebe zaštitnih sredstava. Iznenadni napad je najopasniji za jedinice koje se bore u pozadini neprijatelja. Zbog toga je potrebno i od prvorazrednog značaja da se stalnim ABH-osmatranjem na mestu i u pokretu pravovremeno otkrije opasnost i tako obezbedi vreme potrebno za primenu odgovarajućih mera zaštite. Treba imati na umu da će često odlučivati minute i sekunde. U takvim okolnostima, od celokupnog ljudstva se traži majstorstvo u rukovanju i održavanju zaštitnih sredstava. To je od posebnog značaja i zbog otežanog snabdevanja i zamene rezervnih, neispravnih i oštećenih delova zaštitne opreme.

Pri dejstvu u pozadini neprijatelja, od jedinica svih stepena će se zahtevati maksimalna pokretljivost, pa samim tim i da se kratko zadržavaju na jednom mestu. U takvim uslovima kolektivna zaštita će se najčešće bazirati na korišćenju raznih zemljišnih oblika i prirodnih zaklona, kao što su uvale, pećine, vrtače, jarkovi, kanali, useci, propusti i sl. Ovi objekti, uz malo podešavanje, mogu pružiti solidnu zaštitu od NHB-dejstva. Međutim, pri dužem zadržavanju u pojedinim rejonima biće korisno izrađivati veća ili manja skloništa i pokrivena zaklone za ljudstvo, naoružanje i druga materijalna sredstva i opremu.

Zimi se u snegu mogu izrađivati razne vrste skloništa. Pri tome treba imati u vidu da snežna pokrivka od 30 cm smanjuje naknadno radioaktivno zračenje za 50%.

Maksimalno korišćenje zemljišta i objekata dolazi u obzir i pri kretanju jedinica ka objektu napada, jer se tako postiže sigurnija zaštita od neprijateljevog osmatranja iz vazduha i sa zemlje, a time i od direktnih napada nuklearnih borbenih sredstava. Međutim, jedina deonica zemljišta može pružiti vanredne uslove za prikriven pokret, ali istovremeno i vrlo kritične uslove za jedinicu ako se tu zatekne u momentu nuklearne eksplozije. Takva deonica može biti idealna za zaštitu od neprijateljevog osmatranja iz vazduha, ali zato i vrlo pogodna za preduzimanje iznenadnih napada neprijatelja. Tako, na primer, kretanje pošumljenim zemljištem može da umanjí mogućnost neprijateljevog osmatranja iz vazduha, ali ako on izvodi nuklearni udar, jedinicu može zahvatiti plamen sa svih strana, što će znatno otežati ionako kritičnu situaciju koja je stvorena nuklearnim udarom. Na ostrvu Braču 1944. godine, na primer, topovskom i mitraljeskom vatrom sa borbenih čamaca koji su kružili oko ostrva neprijatelj je zapalio kompleks zemljišta u rejonu s. Sumartin baš u momentu kada su jedinice Prve dalmatinske proletherske brigade dobile naređenje da se hitno povuku i prebace na nove položaje, jer se očekivalo iskrcavanje svežih snaga neprijatelja sa kopna, kao pomoć ugroženom utvrđenju Sumartin. Zbog nesnošljive vrućine i očekivanja susretne borbe, posle izlaska iz paljevine, jedinice su jurnule kroz vatru, ali je otkazala veza između jedinica i oslabilo borbena osiguranje. To je dovelo i do žestokog okršaja između delova 1. i 4. bataljona jer su pogrešno pretpostavili da se radi o ustašama iz Makarske koje su se iskrcale na ostrvo.

Pored toga, kretanje uvalama, vododerinama, tesnacima i sl. obezbeđuje u velikoj meri tajnost pokreta, ali kada je verovatna upotreba NHB-sredstava, treba računati da će baš ta mesta biti izložena dužoj i intenzivnoj hemijskoj i radiološkoj kontaminaciji. Zbog toga se može realno pretpostaviti da će jedinice, krećući se u pozadini neprijatelja, najčešće morati, pored prilagođavanja okolnom zemljištu, koje pruža što veću zaštitu od osmatranja i dejstva iz vazduha, da istodobno imaju stalno u pripravnosti lična sredstva zaštite.

Da bi se umanjio efekat bioloških borbenih sredstava i u zdravstvenom pogledu održala na visini borbena gotovost jedinica koje

dejavstvuju u pozadini neprijatelja, neophodno je da im se posle napornih marševa i borbi daje odmor i obezbedi ishrana. Pored toga, stalnom kontrolom i drugim merama treba obezbediti održavanje lične higijene, pa makar to išlo i na uštrb planiranih aktivnosti u pozadini neprijatelja i iziskivalo prekid borbenih dejstava za izvesno vreme. U našem NOR-u je razmeštaj jedinica po naseljenim mestima radi odmora i pripremanja za narednu borbu bio vrlo česta pojava koja se u to vreme mogla tolerisati. Međutim, najčešće će biti nužno da se pri izboru rejona razmeštaja i odmora jedinica izbegavaju ona mesta, naselja i sl. koja mogu biti unosna za NBH-napade, ili su kontaminirana biološkim borbenim sredstvima. S tim u vezi biće neophodno da se preduzimaju sve mere kako bi se izbeglo kontaktiranje sa civilnim stanovništvom koje se izvlači iz zaraženih rejona i ne prikupljati ga u rejone koji će biti pogodni za razmeštaj jedinica. Ista je situacija i sa stokom za klanje ili transport, kao i drugim artiklima ishrane, jer neće biti uvek vremena ni mogućnosti da se razne bolesti pravovremeno utvrde lekarskim putem. Ovo dobija još veći značaj kad se zna da se posledice biološkog napada ne ispoljavaju odmah. Inkubacija varira od nekoliko sati do više dana.

Iz svega izloženog može se sagledati i potreba da jedinice koje dejstvuju u pozadini neprijatelja imaju, pored savremenih sredstava lične zaštite, i sredstva detekcije, dozimetrije i dekontaminacije, možda u većem broju nego one koje dejstvuju na frontu.

Što se tiče tehničkih postupaka i metoda izvođenja primarne dekontaminacije ljudstva, tehničkih sredstava i opreme, nema posebnih problema koji bi pri dejstvu u pozadini neprijatelja imali specifično obeležje. Problem je u borbenim mogućnostima ovih jedinica da sve te postupke obave pravovremeno, efikasno i u povoljnim uslovima. Ovo ističem u prvom redu zato što se, pored ostalih otežavajućih okolnosti, može pretpostaviti da će postojati i takve situacije da deo ljudstva pod borbom izvodi dekontaminaciju, odnosno da deo jedinice vrši dekontaminaciju pod zaštitom drugog koji vodi borbu.

Pored primarne, ne može se isključiti potreba i završne dekontaminacije, bar u nekim situacijama. Ističem ovo „bar u pojedinim situacijama” zbog toga što treba računati da situacija neće uvek biti povoljna za formiranje i rad dekontaminacionih stanica. Naime, realno je pretpostaviti da se uvek neće moći stvoriti takvi uslovi koji će istodobno omogućiti siguran rad dekontaminacionih stanica i garantovati bezbednost jedinica pri dekontaminiranju. Rešenja ovog problema mogu biti različita. Ona će zavisiti od konkretnih uslova i mogućnosti. Međutim, ne može se isključiti i takva mogućnost da se u pojedinim situacijama jedinica preseli sa jedne teritorije u pozadini neprijatelja na drugu, pa čak i u našu pozadinu, gde će se lakše i sa više sigurnosti obaviti potpuna dekontaminacija, lečiti i oporavljati kontaminirano ljudstvo.

Na kraju smatram da bi o ovim problemima trebalo razviti širu diskusiju i borbu mišljenja.

Potpukovnik
Ante BACINIĆ

DIDAKTIČKI PROBLEMI SEMINARA U IDEOLOŠKOM OBRAZOVANJU STAREŠINA

Vaspitno-obrazovni rad u JNA je veoma raznovrstan, intenzivan i dinamičan. On se zasniva i stalno razvija na dijalektičkoj sintezi savremene andragoške teorijske misli i bogatstvu vaspitno-obrazovne prakse. Time se odlikuje i ideološko obrazovanje starešina. U organizaciji i izvođenju koriste se raznovrsni oblici i postupci, naročito oni čijom se racionalnom i celishodnom primenom postižu optimalni vaspitno-obrazovni efekti. Međutim, svi oblici nemaju podjednaku primenu i obrazovno-vaspitnu vrednost. U Uputstvu u ideološkom obrazovanju starešina se, pored ostalog, kaže:

»Osnovni oblik ideološkog obrazovanja je individualan rad starešina... Očito je da je od kolektivnih oblika najpogodniji i najcelishodniji seminar koji uz solidan i intenzivan individualni rad obezbeđuje postizanje najoptimalnijih rezultata u ideološkom obrazovanju starešina. Na ovakve oblike moramo se orijentisati i zbog toga što se ne mogu za svaku debatnu grupu obezbediti kvalifikovani predavači i konsultanti«.

Seminar, kao složen organizacioni oblik, uključuje i razne druge postupke, oblike i metode nastavnog (obrazovnog) rada. Za razliku od onih u redovnom školskom nastavnom procesu, seminari u ideološkom obrazovanju starešina pružaju veće mogućnosti za slobodniji i elastičniji rad (izbor gradiva, učesnika, vremena, trajanja, oblika, metoda i sl.). Seminarom treba postići da učesnici samostalnim i aktivnim radom stiču znanja, razvijaju smisao, sposobnost i naviku za kritički način mišljenja i stvaralački način rada. Samo pod tom pretpostavkom biće u stanju da pravilno ocenjuju pojave, tendencije i društvenu praksu, da pravovremeno uočavaju ono što je novo i progresivno, da, uporedo s tim, razvijaju stavove, navike i druge pozitivne osobine svoje ličnosti.

Nastavnik u toku seminara, naročito nekih vrsta i tipova, ima drukčiju ulogu nego u drugim organizacionim oblicima nastavnog (obrazovnog) rada. On se sve više javlja kao organizator, koordinator, konsultant i voditelj obrazovnog procesa, a sve manje kao predavač.

Seminar pruža optimalne uslove za dinamiku rada i integraciju svih činilaca (učesnika¹-voditelja — nastavnika-gradiva). U odno-

¹ Pojam učesnik se upotrebljava za polaznike seminara.

su na neke druge organizacione oblike (nastavni čas) seminar zahteva veća prethodna znanja i iskustva učesnika, njihovu intenzivniju aktivnost i samostalnost, omogućava dimaničniju i raznovrsniju primenu metodičkih postupaka. Seminar traje duže, pa zahteva više vremena za organizaciju i pripremu i mnogo veću sposobnost i umešnost voditelja i nastavnika.

Seminar se u nekim našim vojnim školama shvata i definiše kao oblik proveravanja znanja. Težište se stavlja na proveravanje i ocenjivanje znanja, veština i navika, umesto na produbljivanje i usavršavanje. To potvrđuju i podaci ankete.² Oko 54% ispitanika je odgovorilo da je težište na seminaru bilo na proveravanju, a ne na sticanju znanja. Takvo shvatanje seminara, njegovog mesta i uloge u nastavnom procesu je neprihvatljivo i neodrživo sa stanovišta teorije i prakse obrazovnog rada.

Sasvim je prirodno što će specifični uslovi obrazovanja u JNA zahtevati izbor i primenu vrsta i tipova seminara koji pružaju najbolje mogućnosti za postizanje uspeha.

Podela seminara na vrste zavisi i od toga da li se učesnici nalaze na radnom mestu, kakav im je smeštaj (internatski ili eksterni), koliko seminar traje, kada se održava (u radnom ili slobodnom vremenu) i sl.

Sa psihološkog i didaktičkog stanovišta najviše obećavaju seminari koji se održavaju u radnom vremenu, jer su učesnici oslobođeni obaveza na radnom mestu. Ako se seminari organizuju u slobodnom vremenu, moraju se imati u vidu i realno proceniti psihofizičke mogućnosti učesnika. Naime, teško je pretpostaviti da će učesnici nakon radnog vremena biti u stanju da aktivno i uspešno učestvuju u poslepodnevnom ili večernjem seminaru, naročito kada traje 4—5 časova. Organizacija seminara u takvim uslovima opravdana je više sa ekonomskog nego sa psihološkog i didaktičkog stanovišta. Da bi se zadovoljili psihološko-didaktički i ekonomski zahtevi, obično se nađe kompromis, pa se seminari održavaju delom u radnom, a delom u slobodnom vremenu.

S obzirom na smeštaj učesnika seminari se dele na internatske i eksterne. Oba načina se u nas primenjuju. Internatski način smeštaja ima značajne prednosti, jer omogućava bržu i potpuniju integraciju učesnika, racionalnije korišćenje vremena za rad i odmor, pruža bolje uslove za „nastavak” rada seminara u slobodnom vremenu (neformalne diskusije) itd. Prema trajanju, seminare delimo na kratkotrajne, sedmične i dugotrajne. U ideološkom obrazovanju starešina najčešći su kratkotrajni seminari. Tok sedmičnih i dugotrajnih seminara može da bude kontinuiran (u jednom intervalu) ili diskontinuiran (u dva i više nastavaka). Redi je ovaj drugi način.

Radno vreme za učesnike seminara koji se oslobađaju poslova na radnom mestu traje najčešće 5 do 6 časova, a 2 do 3 časa za one koji imaju puno ili skraćeno radno vreme. Taj zahtev se retko poštuje, pa radno vreme na seminarima iznosi i po 10 do 12 časova. Ako

² Anketirano je 300 slušalaca i učesnika seminara Političke škole JNA.

seminari traju po nekoliko dana, nije teško zaključiti kakvi su obrazovno-vaspitni efekti kod takvog tempa rada i opterećenja učesnika.

Prema ciljevima, zadacima, sadržaju, strukturi i toku seminara, kao i broju, profilu, znanju, iskustvu i ulozi učesnika, te mestu i ulozi voditelja, razlikujemo više tipova seminara, od kojih su najpoznatiji: predseminar, informativni, formativni, instruktivni, specijalni i ciklusni seminar.

Informativni seminar je jedan od najfrekventnijih oblika u ideološkom obrazovanju. Njegovo mesto i uloga su determinisani stalnim, rastućim obrazovnim potrebama i značajem, karakterom i dinamičnošću sadržaja.

Cilj seminara je, pre svega, da se starešine upoznaju sa novim sadržajem, prošire i sistematizuju znanja iz određenih oblasti i razviju želju i interes za daljim obrazovanjem.

„*Formativni*” seminar takođe nalazi primenu u ideološkom obrazovanju starešina. Obično se organizuje kada učesnici poseduju određena znanja koja treba podići na veći stepen, učvrstiti i sistematizovati do te mere da se starešine osposobe za određene uloge. Stoga ti seminare obuhvataju znatno užu problematiku, ali je temeljitije, dublje i svestranije obrađuju.

Instruktivni seminar se isto tako održava u slučajevima kada određeni broj starešina treba pripremiti za organizatore, nastavnike i voditelje seminara i drugih oblika obrazovnog rada.

Po metodičkim zahtevima dosta je blizak formativnom seminaru. Ovaj seminar ima niz prednosti, jer učesnike stavlja u slične uslove i situacije u kojima će se naći kao budući organizatori i izvođači ideološkog obrazovanja. S obzirom na namenu, instruktivni seminar mora da bude ogledan u svim komponentama i dimenzijama. Samo u tom slučaju može da ispuni svoju funkcionalnu i didaktičko-metodičku ulogu.

Nakon instruktivnog seminara i njegove analize može da sledi čitav niz poboljšanih, sličnih ili istovrsnih seminara, koji se mogu organizovati na dva načina: kao sukcesivni i kao simultani niz.

Sukcesivni niz pruža povoljnije uslove za unapređenje ideološkog obrazovanja, jer se iskustva prethodnih seminara koriste u organizaciji sledećih. Međutim, ovakav način traži i mnogo više vremena pa je manje ekonomičan. Simultani način se odlikuje ekonomičnošću, ali zaostaje u odnosu na zahteve koji se odnose na unapređenje obrazovnog procesa. Zato u praksi nailazimo i na izvesne kombinacije u načinu organizovanja ovih seminara.

Mnogi izvori potvrđuju konstataciju da seminar postaje sve tipičniji oblik ideološkog obrazovanja starešina. O tome govore i podaci u sledećoj tabeli:

jedinica	održano seminara u toku 1966/67. god.	
	u ideološkom obrazovanju	u vojnostručnom obrazovanju
A	5	1
B	3	2
C	2	2
D	4	—
E	8	2
ukupno	22	7

Razlike u korištenju seminara mogu se objasniti sledećim činjenicama: prvo, seminar u ideološkom obrazovanju ima veću tradiciju, a u organizaciji su stečena veća iskustva; drugo, odgovarajući sadržaji ideološkog obrazovanja mogu se uspešnije obrađivati primenom ovog oblika obrazovnog rada.

Navedeni podaci govore i o tome da se seminar različito shvata i primenjuje i u sistemu ideološkog obrazovanja. Razlike u tom pogledu su očite u slučajevima jedinica „C” i „E”. Pošto se radi o jedinicama istog ranga, sa istim ili sličnim mogućnostima i potrebama, divergentna praksa se može objasniti samo subjektivnim činjenicama. Takvu praksu potvrđuju i podaci ankete. Naime, oko 20% starešina (ispitanika) je istaklo da u poslednje dve godine nisu prisustvovali nijednom seminaru.

Navedeni podaci nas upućuju i na druga razmišljanja i zaključke. Ovo tim pre kada znamo da se ponegde seminarom nazivaju i drugi oblici rada, kao što su sastanak, savetovanje, konferencija i sl. To znači da se moraju učiniti dalji naponi da se seminar usavrši i postane još efikasniji oblik obrazovnog i nastavnog rada u jedinicama i ustanovama.

PRIPREMA I ORGANIZACIJA SEMINARA

Priprema i organizacija su bitne pretpostavke toka i uspeha seminara. One moraju zahvatiti sve činioce, sve faze i komponente. Praksa je pokazala da su već na samom početku propali loše i na brzinu pripremani seminari.

U pripremi i organizaciji seminara mora se početi od njegove koncepcije i kao najvažnije razmotriti:

- tip seminara, cilj, zadatke i sadržaj (program);
- profil učesnika;
- trajanje (broj časova, dana);
- izbor i primenu nastavnih oblika, metoda i sredstava;
- literaturu i ostali materijal;
- materijalno-tehničke uslove (prostorije i sl.).

Na osnovu temeljitog i svestranog poznavanja obrazovnih potreba moguće je odabrati odgovarajući tip i odrediti koncepciju seminara. Ukoliko nije uočena korelacija obrazovnih potreba i tipa seminara, organizacija će biti promašena, jer ostale mere neće dati adekvatne rezultate.

Međutim, ipak se manje greši u izboru tipa seminara, a mnogo više u određivanju i formulisanju ciljeva, zadataka i sadržaja (plana i programa). Obično se definišu nepotpuno ili neprecizno, pa se ne-realno određuju sadržaji, planovi i programi. Greši se naročito u tome što se u program unose nepotrebni i necelishodni obrazovni sadržaji. Neki sadržaji po karakteru, vrsti i obimu nisu prilagođeni cilju i vremenu trajanja seminara ni sastavu učesnika. To govore i podaci pomenute ankete. Tako je, na primer, 26,9% učesnika seminara odgovorilo da im je sadržaj seminara bio poznat, 53,1% delimično poznat; 20,1% da im je bio nepoznat. I drugi podaci to potvrđuju. Na pitanje: Koliko je sadržaj seminara bio prilagođen nivou učesnika? — 36,6% upitanih je odgovorilo da je taj zahtev bio ispunjen na svim seminarima, 51,2% na većini seminara, a 24,2% ni na jednom seminaru.

Određivanje profila učesnika je u neposrednoj vezi sa prethodnim razmatranjem. Potrebna pažnja o ovom problemu se vodi pri organizovanju formativnih i, naročito, instruktivnih seminara. Međutim, kada su u pitanju ostali, naročito informativni seminari, onda je sasvim heterogen u svim pravcima i dimenzijama (obrazovna struktura, iskustva, funkcije, činovi itd.).

Sasvim je prirodno što seminari sa ujednačenim sastavom omogućuju veću aktivnost učesnika i bolji uspeh. Međutim, nije dovoljno odrediti odgovarajući sastav učesnika i uskladiti program sa njihovim mogućnostima i obrazovnim potrebama, nego je, veoma značajno i to, kako obezbediti intenzivnu aktivnost u pripremi i, posebno, u radu seminara.

Ovaj zahtev je moguće ostvariti ako se učesnicima postave konkretni zadaci u pripremi seminara. U vezi s tim moguća su različita rešenja:

- da se svim učesnicima postave isti zadaci, s tim što ih rešavaju pojedinačno i samostalno;
- da se postave različiti zadaci, prilagođeni njihovim mogućnostima, sposobnostima i ličnim afinitetima;
- da se zadaci postave grupno, a ne pojedincima. I u ovom slučaju moguća su različita rešenja. Naime, grupe mogu da dobiju iste ili različite zadatke.

U prva dva slučaja radi se o učesnicima koji su osposobljeni za samostalan rad, a u trećem se tek pripremaju za takvu ulogu. U pripremi učesnika za seminar najčešće se primenjuje kombinacija ovih i sličnih varijanti.

Izbor i primena nastavnih oblika, metoda i sredstava je zadatak svih učesnika, naročito nastavnika i rukovodilaca seminara. Nastavnici treba da ispolje punu samostalnost i inicijativu u izboru, pripremi i primeni metodičkih postupaka. U planu i programu semi-

nara određuju im se samo osnovni didaktičko-metodički pravci i zahtevi.

U pripremi treba obezbediti određene uslove da bi se mogli realizovati odgovarajući metodički postupci. Tako, na primer, nemoguće je koristiti metodu demonstracije, naročito neke varijante, ukoliko nisu obezbeđena potrebna nastavna, tehnička i pomoćna sredstva. Isto tako izlišno je predvideti grupni rad i diskusije u malim (odvojenim) grupama ako nema prostorija.

Pripremu i organizaciju seminara mogli bi zaključiti podacima, pregledima i tabelama, zasnovanim na analizama i odgovorima ispitanika. Na osnovu frekvencije odgovora utvrđeni su rangovi nekih didaktičkih problema u pripremi i organizaciji seminara.

Tabela br. 2

vrsta problema	Rang
izbor tipa, definisanje cilja i sadržaja (programa) seminara	I
priprema rukovodstva, nastavnika i učesnika	II
sastav i prethodna znanja učesnika	III
motivacija, interesovanje i aktivnost učesnika	IV
obezbeđenje dovoljnog i povoljnog vremena	V
obezbeđenje nastavnih i tehničkih sredstava	VI
obezbeđenje literature	VII
prethodno upoznavanje učesnika sa planom i programom	VIII
obezbeđenje podesnih prostorija	IX

Prethodno razmatranje i ocene o didaktičkim problemima u pripremi seminara uglavnom se podudaraju sa odgovorima i mišljenjima anketiranih.

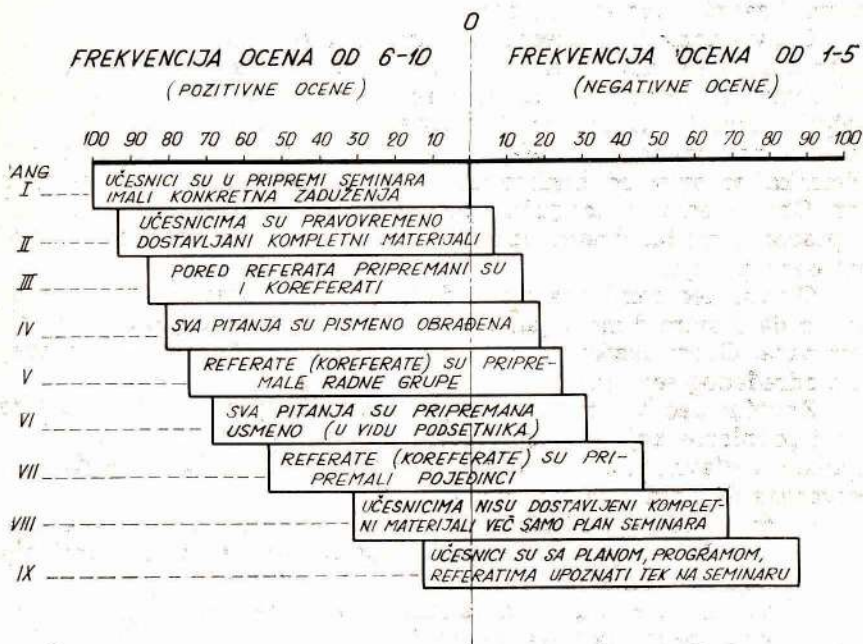
Od njih je traženo da poenima od 1 do 10 ocene didaktičku vrednost metodičkih postupaka. Na osnovu frekvencije i raspodele njihovih odgovora sastavljen je sledeći histogram:

Histogram pokazuje da je većina ispitanika metodičke postupke, osim poslednja dva slučaja, ocenila pozitivno (poenima od 6 do 10). Takvo vrednovanje i rangiranje pokazuje didaktičku zrelost većine učesnika u anketi.

Svaki seminar treba da ima rukovodstvo ili rukovodioca (voditelja). Bolje je, ipak, da organizacijom i pripremom rukovodi grupa nego pojedinac, što se reguliše planom i rasporedom (poslovníkom) seminara, odnosno naređenjem komande, ustanove.

Rukovodstvo mora da bude sastavljeno od kvalifikovanih u stručnom i didaktičko-metodičkom smislu iskusnih starešina. Pored rukovodstva mogu se formirati i radne grupe, timovi, ekipe, komisije od nastavnika, konsultanata i učesnika seminara. Oni će zajedno sa rukovodstvom raditi na izradi plana seminara (plana, programa, teza, referata, koreferata, upitnika i sl.). Nakon uvodnog sastanka

i podele uloga i zadataka grupe rade na posebnim zadacima i pripremaju kompletan elaborat o seminaru. Zatim se ponovo sastaju da bi usaglasile mišljenja i usvojile nacrt plana, programa, referata, teza, toka i organizacije seminara. Nakon prve redakcije materijali se dostavljaju svim učesnicima da i oni dadu svoje primedbe. Na kraju se vrši konačna redakcija i materijali se dostavljaju svim pojedincima koji će u bilo kom svojstvu učestvovati na predstojećem seminaru. Ovo se, istina, u svim slučajevima ne može do kraja ostvariti. Međutim, bez obzira da li će priprema biti ovakva ili nešto drugačija (duža ili kraća) uvek mora da obezbedi najvažnije uslove za uspešan rad seminara.

Veoma je značajno napomenuti da se učesnicima, nastavnicima, konsultantima na vreme dostave materijali. Naime, mora se voditi računa o tome da li je od najave do početka rada seminara ostavljeno učesnicima dovoljno vremena za pripremu. Prema podacima iz ankete, rukovodstva seminara ovom zahtevu nisu poklonila potrebnu pažnju. Na pitanje: „Navedite prosečno vreme od najave seminara do njegovog izvođenja” — anketirani su odgovorili: 29,2% da iznosi 1—3 dana, 49,8% da je to vreme od 3 do 5 dana, a 21% da je 5—7 dana. Iako je 70% izjavilo da se pripremni period kreće od 3 do 7 dana, ipak je relativno visok procenat onih koji tvrde da to vreme traje 1—3 dana. U tako kratkom vremenu učesnici se ne mogu solidno pripremiti, što se mora negativno odraziti na uspeh seminara.

On predstavlja sintezu svih prethodnih faza. Prema tome, priprema, tok i analiza seminara stoje u stalnom i dinamičnom odnosu, te se nijedna od njih ne sme potceniti ni preceniti.

Na tok i strukturu (kompoziciju) seminara utiču mnogi činioci, kao što su: tip, cilj, zadaci i sadržaj seminara, sastav i prethodna znanja učesnika i njihov broj, trajanje seminara, nastavni oblici i metode, materijalno-tehnički uslovi (prostorije) i sl. O svim ovim momentima mora se voditi računa kada se odlučujemo za odgovarajuću strukturu seminara.

Opšta shema strukture seminara obuhvata sledeće faze: uvod, glavni i završni deo sa analizom.

U uvodnom delu učesnici se uvode u seminar i upućuju u sva pitanja koja im nisu bila objašnjena ili nisu bila regulisana u toku priprema. U ovom delu učesnici se upoznaju kako bi se od samog početka stvorili uslovi za što uspešniji zajednički rad. Da li će uvodne napomene prethoditi ili slediti međusobnom upoznavanju učesnika, to ovisi od konkretnih uslova u kojima se održava seminar. Oba rešenja su moguća i prihvatljiva. Međutim, uvodnom delu i, posebno, međusobnom upoznavanju učesnika ne obraća se uvek potrebna pažnja.

Glavni deo seminara treba da bude tako organizovan i komponovan da u svim dimenzijama obezbedi ostvarenje ciljeva i zadataka seminara. Ovom fazom se, u stvari, izražava i konkretizuje koncepcija određenog seminara.

Završni deo treba da omogući jasan i potpun odgovor na pitanja i probleme koji su nagovešteni u uvodu, a razrađivani i objašnjavani u glavnom delu seminara. Zato u ovom delu treba da budu ostvarena dva osnovna zahteva:

- da u vidu određenih stavova, objašnjenja i zaključaka učesnici dobiju jasne i potpune odgovore na pitanja i probleme koji su razmatrani na seminaru;
- da se, na kraju, izvrši analiza toka i rezultata seminara kako bi se stekla nova iskustva.

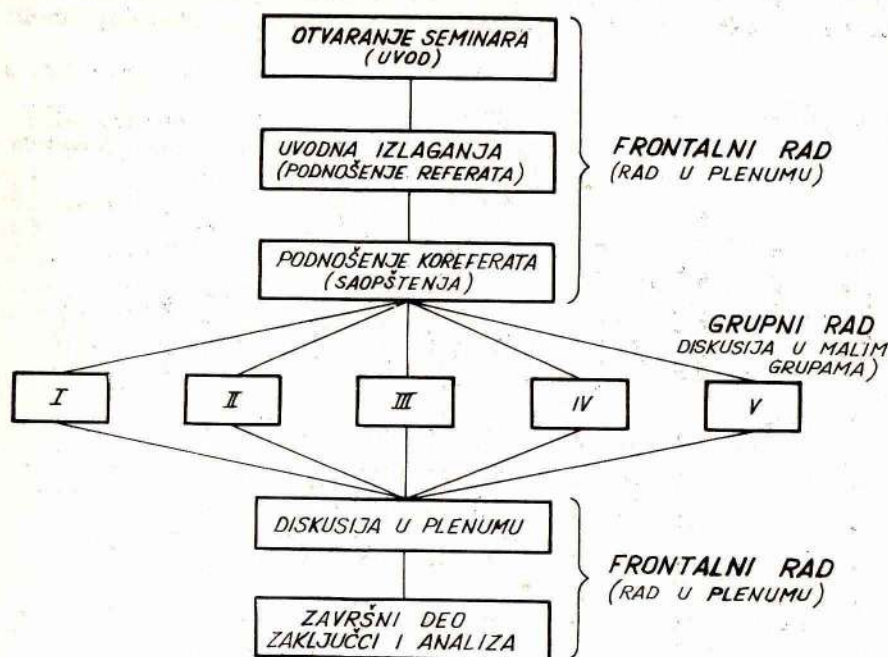
Međutim, praksa pokazuje da se na ovaj zahtev zaboravlja, pa se organizatori seminara lišavaju značajnog sredstva za unapređenje seminara i drugih oblika ideološkog obrazovanja starešina.

Slične, ili malo modifikovane, izgledale su i strukture seminara u sledeća dva slučaja:

Prvi primer: struktura seminara na kome se izučavala tema: *Privredni i društveni aspekti reforme* imala je ovakav tok:

- a) voditelj je otvorio seminar i pri tome istakao njegov cilj i tok i ulogu učesnika;
- b) dva nastavnika (u tandemu) su održala predavanja na osnovu pitanja koja su učesnici uputili u toku pripreme seminara;
- c) nastavnici su pred učesnike postavili određene probleme;
- d) radi razmatranja tih problema auditorij se podelio u više malih grupa (5—7 učesnika u svakoj grupi);

- e) na kraju diskusije grupe su formulisale stavove, zaključke i sporna pitanja za zajedničku diskusiju;

Načelna shema strukture seminara

- f) u zajedničkoj diskusiji konfrontirani su stavovi i mišljenja grupa, naročito o spornim pitanjima;
- g) u završnoj fazi izvršena je analiza toka i rezultata seminara.

Drugi primer: struktura seminara na temu: *Vodeća uloga saveza komunista u JNA*:

- rukovodilac seminara je dao samo uvodne napomene, u kojima je istakao cilj i tok seminara;
- pošto su učesnici u toku pripreme dobili referate (napisane materijale), prešlo se odmah na diskusiju;
- na osnovu diskusije u malim grupama i plenumu grupa predavača je, u vidu panela, dala objašnjenja o spornim pitanjima;
- na kraju su sumirani rezultati, usvojeni zajednički stavovi i izvršena metodička analiza seminara.

Ovi primeri pokazuju da je težište aktivnosti bilo na učesnicima seminara, što je i razumljivo kada se radi o navedenim problemima.

Seminar kao oblik nastavnog i obrazovnog rada pretpostavlja i imperativno zahteva didaktičke uslove i metodičke postupke kojima se stalno podstiče i razvija puna aktivnost učesnika i obezbeđuju

optimalni obrazovno-vaspitni rezultati. Zato se može reći da su motivacija, interesovanje i aktivnost učesnika u korelativnom odnosu sa metodičkim postupcima koji se primenjuju u obrazovnom procesu u toku seminara. O tome govore i podaci na sledećoj tabeli:

Tabela br. 3

odabrani slu- čajevi seminara	tip seminara	trajanje seminara (u časovima)	broj učesnika	broj nastavnika i voditelja	kako su koristili predvide- no vreme u procen- tima		zastupljenost nastavnih obu- ka u procen- tima			primena nekih nastavnih metoda				
					učesnici	voditelji i nastavnici	frontalni	grupni	individualni	usmeno izla. i iz- la. u vi- du ref.		diskusija	u plenumu u malim grupama	met. de- mokrat.
										nastavnici	učesnici			
A	infor- mativni	8	30	2	25	75	100	—	—	*	*			
B	„	10	30	2	20	80	100	—	—	*	*			*
C	„	12	35	3	23	67	100	—	—	*	*			*
D	„	14	40	3	38	64	76	24	—	*	*			
E	forma- tivni	14	16	3	36	64	100	—	—	*	*			*
F	„	16	17	3	37	63	100	—	—	*	*	*		
G	„	17	17	3	41	59	87	13	—	*	*	*	*	*
H	„	18	20	2	38	62	60	15	25	*	*	*	*	*
I	instruk- tivni	15	16	2	40	60	71	25	4	*	*	*	*	*
J	„	16	19	3	25	75	100	—	—	*	*	*		

Podaci u tabeli pokazuju da je u svim navedenim slučajevima dominirala angažovanost nastavnika i voditelja seminara. To se najbolje vidi u slučaju seminara „B”, gde je angažovanje voditelja i nastavnika bilo četiri puta veće nego učesnika.

Kada se uzmu u obzir svi navedeni slučajevi, izlazi da su voditelji i nastavnici koristili prosečno skoro dva puta više vremena nego učesnici. Ovakav odnos je donekle razumljiv kada su u pitanju neki informativni seminari, ali ne i kada je reč o formativnim i instruktivnim seminarima. Istina, u slučajevima „G”, „H” i „I” aktivnost učesnika se približavala optimalnim zahtevima.

Takve razlike u aktivnosti su u velikoj meri posledica određenih shvatanja i primene metodičkih postupaka na seminaru. Korelacija između aktivnosti učesnika i odgovarajućih metodičkih postupaka je očigledna u svim navedenim slučajevima.

Takva aktivnost nastavnika, odnosno učesnika, determinisana je i primenjenim nastavnim oblicima, što se vidi iz tabele. Frontalni

oblik rada bio je zastupljen u svim seminarima, a grupni i individualni samo u pojedinim slučajevima. Naime, u zajedničkom (frontalnom) radu racionalnije se koristi prisustvo pojedinih stručnjaka i predavača. Ali, premda je ekonomičniji i efikasniji, naročito na informativnim seminarima i onim sa manjim brojem časova, ipak se to ne može apsolutizirati za sve slučajeve, tipove i vrste seminara.

Sasvim je razumljivo što se individualni rad retko koristi, jer on dolazi u obzir na seminarima koji duže traju. Tada učesnici samostalno izučavaju određene probleme, pripremaju podsetnike, saopštenja o proučenoj literaturi, sastavljaju koreferate i sl. U stvari, pripremaju se za učešće u kolektivnim oblicima rada. Međutim, individualni rad je tipičniji oblik ideološkog rada u pripremi i nakon održavanja seminara. To znači da se individualni rad i seminar međusobno pretpostavljaju i prožimaju, Naime, ne može biti dobrog i uspešnog seminara bez intenzivnog prethodnog i naknadnog individualnog rada. Time se istovremeno potvrđuje da obrazovanje i samoo obrazovanje čine jedinstven proces. Samo se tako može govoriti o savremenom obrazovanju i nastavi.

Iz podataka se može zaključiti da su i metode usmenog i referatskog izlaganja nastavnika i diskusije (u plenumu) bile zastupljene u svim odabranim slučajevima. Izlaganje (usmeno i referatsko) učesnika bilo bi zastupljeno samo u dva slučaja. Sigurno je da to ne zadovoljava, pogotovo kada se radi o nekim tipovima i vrstama seminara. Kao što se iz tabele vidi, metoda diskusije je bila zastupljena u svim navedenim slučajevima, ali ona se odvijala većinom u plenumu, a izuzetno u malim grupama. Diskusija u malim grupama poklapa se sa primenjenim grupnim oblicima rada. Mada to nisu isti pojmovi, ipak među njima postoji značajna korelativnost i uslovljenost.

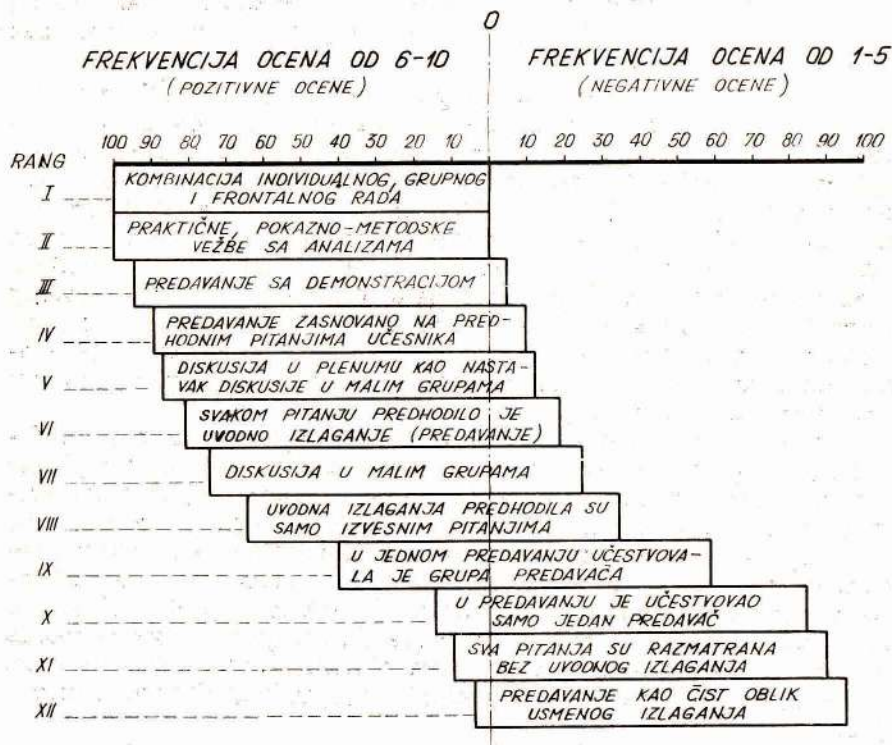
Iako se i u ideološkom obrazovanju starešina očiglednosti poklanja pažnja, podaci nas ne uveravaju da se poštuje i primenjuje u svim slučajevima. Bez obzira na izvesnu specifičnost sadržaja ideološkog obrazovanja, zrelost, iskustva i intelektualne sposobnosti starešina teško je verovati da se na određenim seminarima nije mogla primeniti metoda demonstracije, odnosno, neke varijante.

Naime, dešava se da se i teme (ekonomske) koje po prirodi traže primenu nastavnih sredstava (tabele, dijagrami, grafikoni, sheme, skice, dijapozitivi, filmovi i sl.) obrađuju na verbalan način. U većini slučajeva nisu u pitanju objektivni uzroci (nedostatak nastavnih, tehničkih i pomoćnih sredstava), već u, prvom redu, subjektivne slabosti, neshvatanje uloge i značaja očiglednosti. Naravno da psihološki i didaktički nije opravdana ni druga krajnost — preterana i necelishodna primena nekih nastavnih sredstava. Takva praksa vrlo lako se može pretvoriti u formalizam, pa čak i u vulgarizaciju obrazovnog rada sa starešinama.

U sledećem histogramu videće se kako su ispitanici vrednovali neke od metodičkih rešenja (postupaka) koja se primenjuju na seminarima ideološkog obrazovanja starešina.

Iako je teorijski neopravdano apsolutizovati bilo koji metodički postupak, ipak neki od njih imaju, naročito u ideološkom obrazo-

vanju starešina, specifične didaktičke vrednosti. Sa tog stanovišta treba i posmatrati vrednovanje i rangiranje navedenih metodičkih postupaka u ovom histogramu.

Rukovođenje seminarom je složeno i značajno didaktičko-metodičko pitanje. U vođenju seminara može se dogoditi da:

a) seminar, zbog nepripremljenosti ili neumešnosti voditelja, ne teče prema zamišljenom planu (satnici) i da u nekim fazama poprimi stihijske tendencije. Usled toga mogući su veći ili manji poremećaji celokupne koncentracije i kompozicije seminara, čime se dovodi u pitanje i njegov uspeh;

b) voditelj toliko dominira da ostali učesnici ne mogu ispoljiti isticajnu aktivnost. Najgrublji i najnedemokratičniji su oni slučajevi kada voditelj stalno upada u reč, „secka” i prekida diskusiju, diriguje njome umesto da je usmerava; kada zaključuje raspravu o određenom pitanju znatno ranije nego što se izjasnila većina učesnika itd. Ovakvim načinom rukovođenja narušavaju se osnovni didaktički zahtevi seminara koji u nastavnom radu, posebno u ideološkom obrazovanju starešina, pretpostavljaju stalnu i dinamičnu aktivnost i borbu mišljenja učesnika;

c) voditelj dobro i uspešno obavlja svoju funkciju u rukovođenju seminarom. Pod dobrim vođenjem podrazumevamo da

— voditelj ovlada celokupnom koncepcijom i kompozicijom seminaru (ciljem i zadacima, sadržajem, organizacijom, strukturom i metodikom vođenja);

— stvaranjem optimalnih uslova i atmosfere stalno podstiče i omogućava punu aktivnost i borbu mišljenja među učesnicima;

— demokratskim i racionalnim postupcima usmerava rad seminaru na ključne, suštinske probleme;

— stvori uslove da se na seminaru objasne sva pitanja predviđena programom, a, po mogućnosti, i ona koja su učesnici postavili na seminaru.

To znači da se u svim fazama seminaru mora polaziti od odgovarajućih logičkih, psiholoških, didaktičko-metodičkih i socioloških zahteva. Naime, sve te zahteve treba posmatrati u njihovom dijalektičkom jedinstvu. Samo se tako mogu očekivati optimalni rezultati u organizaciji i izvođenju seminaru i drugih oblika ideološkog obrazovanja starešina.

Kapetan b. b.
Šime ŽIVKOVIĆ

SOCIOPAT I ARMIJA

Međusobni odnos sociopata i armije sve više postaje problem. O tome najubedljivije govore teškoće trupnih starešina, nalazi vojnih pravosudnih organa, rezultati nekih istraživanja i — nedavno savetovanje o psihopatima.

Iako je pojam sociopat i do danas ostao nejasno definisan, on se sve češće susreće u stručnoj, pa i u laičkoj upotrebi, jer izgleda da ga je lakše upotrebiti nego opisati ili definisati. Najlakše i najčešće se poistovećuje sa pojmom i terminom psihopat, što može da znači ili da ni pojam psihopat nije jasno definisan, ili da nije jedinstven, ili da nije uopšte prihvaćen. Brojnost definicija i klasifikacija to potvrđuje.

Iz mnoštva klasifikacija psihopatija izdvojićemo jednu poznatu, raširenu, praktičnu i, čini se, prihvatljivu za JNA — Šnajderovu klasifikaciju. To činimo stoga što ova, kao nijedna druga, približuje i obrazovanom laiku mogućnost za praktično razdvajanje psihopata, kao abnormalnih ličnosti, od normalnih ličnosti. Štaviše, ona mu može omogućiti i prepoznavanje tipova psihopata koji se mogu označiti kao psihopati — sociopati. Po K. Šnajderu (K. Schneider) postoje sledeći tipovi psihopata:

Hipertimni: osnovno raspoloženje im je vedro. To su žive, razgovorljive i samosvesne ličnosti; snalažljive, optimisti, površne, lakomislene, nepouzdana, često sklone alkoholu, svadljive. Manja uzbuđenja, nesporazume i trzavice prevazilaze humorom, ali zbog impulsivnosti, lakomislenosti i neobuzdanosti ponekad izazivaju svađe i tuče i dolaze u sukob sa zakonom.

Deo ovih je ipak, u suštini, socijalno prihvatljiv.

Depresivni: osnovno raspoloženje im je tmurno. To su tihe, ozbiljne, pune obzira ličnosti; nesnalažljive, pesimisti, skeptici, često su mrzovoljne i zajedljive, nezadovoljne, nesigurne i obeshrabrene, nepoverljive.

Pretežno su ne samo socijalno prihvatljive već i socijalno korisne, jer mogu da daju mnogo od sebe uprkos stalnom osećanju manje vrednosti.

Nesigurni (malodušni): upadljivo nesigurne ličnosti sa osećanjem nedoraslosti životnim problemima. Jedne su preosefjljive i sa boga-

tim unutrašnjim duševnim životom, gomilaju i teško prazne svoje afekte, često kolebljive i neodlučne, a svoju nesigurnost obično kompenzuju nadmenošću. Druge su, uz to, još i opterećene nekim prisilnim simptomima.

U glavnom su socijalno prihvatljivi.

Fanatični: obično su to samozadovoljne ličnosti, aktivne, borbenne, sklone precenjivanju. Svoju fanatičnost mogu da ispolje bilo u tvrdoglavom i bezobzirnom zastupanju neke ideje (religiozne, političke i dr.) bilo u osobenjačkom ponašanju.

Mogu biti socijalno nepoželjni i socijalno štetni.

Tipovi željni uvažavanja: to su ličnosti koje žele da se prikažu i izgledaju važnije nego što jesu. Uvek sklone samoisticanju i niskromne. Ponašanje im je namešteno, izveštačeno, neprirodno. Često su hvalisave, ponekad do stepena da ni same ne razlikuju šta je stvarno, a šta laž. Ne retko se iz njih regrutuju varalice i hohštaplери.

Najčešće su socijalno nepoželjne i socijalno štetne.

Tipovi labilnih raspoloženja (afektivno labilni psihopati): periodične, bezrazložne, nagle promene raspoloženja, a ne retko i eksplozivna uzbuđenja su njihova osnovna odlika. Napetost ublažavaju alkoholom, bežanjem od kuće ili sa dužnosti, kršenjem discipline, a dosta često i vršenjem delikata. Neki su skloni i suicidalnom ponašanju.

Dobar deo njih je, stoga, socijalno neprihvatljiv i socijalno štetan.

Eksplozivni tipovi (razdražljivi, eksplozivno-razdražljivi, impulzivni, nasilni psihopati): to su ličnosti koje i na neznatan, beznačajan povod reaguju burnim efektivnim izlivom, često bez ikakvog razmišljanja, u vidu reakcije „kratkog spoja”. Sklone su alkoholu, impulzivne su i agresivne, vrše prestupe i kriminalne radnje. Primenjene vaspitne mere i sankcije često su bez efekta.

U većini su socijalno štetne čak i socijalno opasne.

Bezosećajni tipovi („šampioni mržnje”): karakteriše ih odsustvo saosećanja, samilosti, osećanja stida, krivice i griže savesti. To su grubijani, tirani, mučitelji, sadisti. Neki ih svrstavaju u amoralne, antisocijalne i bezdušne psihopate.

Trajna antisocijalna delatnost i ustaljeno sociopatsko (uključujući delikventno-povratničko i kriminalno) ponašanje njihova su odlika.

U celini su socijalno štetni.

Bezvoljni (nepostojani) tipovi: najupadljivija im je osobina slabost volje. To su ličnosti bez „čvrstog Ja”, povodljive, prepuštaju se vodstvu jačih ličnosti ili slučajaju, te su stoga sklone alkoholu i drugim narkomanijama, skitnji i kriminalu. Često su izrazito zlobne, svadljive i pakosne.

Dobar deo ovih je socijalno nepoželjan i socijalno štetan.

Astenični (konstitucionalno razdražljivi) tipovi: u svakodnevnom govoru se označavaju kao „nervozni”. To je raznorodna grupa kojoj je zajedničko subjektivno osećanje telesne i duševne iscrpljenosti, zamorljivosti i slabosti.

Često su zbog toga slabo ili slabije socijalno upotrebljivi i socijalno korisni.

I bez naročitog udubljanja čini se da neće biti kasnije teško (bar teorijski) uočiti da svi tipovi psihopata nisu samim tim što su psihopati ujedno i sociopati, ali da su mnogi ujedno i sociopati.

Ko je psihopat? Psihopat je abnormalna ličnost, ali ne i bolesna ličnost u medicinskom smislu. To je varijanta koja odstupa bilo u specifičnom pravcu, bilo u intenzitetu, ili i u jednom i u drugom, od normalnog proseka (tzv. statističke normalnosti). Kod ovakvih ličnosti radi se o abnormalnoj osnovi, a ne o bolesti, odnosno posledici bolesti (ovo razlikuje „prave” psihopatije od „pseudopsihopatije”, koje su posledica nekog organskog moždanog oboljenja ili povrede).

Postoje li osim psihopata i druge abnormalne ličnosti? Postoje, znamo koje su, a znamo i kako ćemo ih najlakše razlikovati od normalne ličnosti, s jedne, i međusobno, s druge strane. To su mentalno defektne, emocionalno nezrele, neurotične i psihotične ličnosti. I upravo prema vrstama i kombinacijama raznih abnormalnih oblika ponašanja one se najlakše prepoznaju i razlikuju, kako od normalnih ličnosti, tako i međusobno.

Šta je sociopatsko ponašanje? Ni pojam sociopatsko ponašanje nije psihološko-psihijatrijski, pa ni sociološki, jasno definisan. Psihološko-psihijatrijski se najčešće poistovećuje sa pojmom psihopatsko ponašanje, a sociološki sa pojmom antisocijalno ponašanje.¹

Sociopatsko ponašanje je kompleksan pojam, koji obuhvata, prvo, abnormalno ponašanje i, drugo, negativnu usmerenost, stav i odnos prema sociokulturnoj sredini u kojoj se ispoljava. To je spoljna manifestacija svake abnormalne ličnosti prema socijalnim standardima. Abnormalno ponašanje je „*conditio sine qua non*” sociopatskog ponašanja.

Za pojam sociopatsko ponašanje i njegovu upotrebnu vrednost od bitne je važnosti sociološko i moralno vrednovanje abnormalnog ponašanja, a primena različitih kriterijuma unutar ovog vrednovanja daje i različite klasifikacije.

Zavisno od vrste i kvaliteta abnormalnog ponašanja (psihološko-psihijatrijski kriteriji) i njegovog odnosa prema socijalnim standardima (norme, zakoni, propisi i dr.), sociopatsko ponašanje se može klasifikovati kao: asocijalno, disocijalno, amoralno, antisocijalno, delinkventno, delinkventno-povratničko, kriminalno i dr. (moralno-pravni kriterijum), kao vrste, oblici i modaliteti sociopatskog ponašanja. Zavisno, pak, od učestalosti i stabilnosti, odnosno postojanosti upražnjavanja, sociopatsko ponašanje se može klasifikovati kao ustaljeno i povremeno, odnosno kao fiksirani i nefiksirani obrasci socio-

¹ U našoj pravnoj i sociološkoj terminologiji se pod pojmom antisocijalno ponašanje podrazumeva svako ponašanje pojedinca ili grupe ljudi kojim se krše pozitivni propisi ponašanja, odnosno svako ponašanje koje u negativnom smeru odstupa od važećih društvenih propisa, tj. utvrđenik standarda ponašanja u našem društvu. Ovako široko definisano, antisocijalno ponašanje sadrži mnoge različite vrste, oblike i modalitete ponašanja koje bi, de facto, trebalo da obuhvati sociopatsko ponašanje.

patkog ponašanja (psihološko-psihijatrijsko — sociološki kriterijum).

Postoje i druge klasifikacije, koje uzimaju druge kriterije (stepen društvene opasnosti, težinu štete koju društvo trpi, vrstu propisa koji se krši, uzrast, i dr.). Za naš pristup problemu, međutim, ovakva klasifikacija je prikladna i dovoljna, jer uzima u obzir vrstu, kvalitet i tip abnormalne ličnosti i abnormalnog ponašanja, kao i vrstu, oblik, modalitet i obrasce sociopatskog ponašanja.

Sociopatsko ponašanje nije isto što i psihopatsko i antisocijalno ponašanje. Psihopatsko ponašanje može, ali ne mora biti i sociopatsko, dok je svako antisocijalno ponašanje samim tim i sociopatsko. Isto tako nije istovetno sa „sociopatskim” ponašanjem koje može, prigodno, u određenoj situaciji, da ispolji i normalna ličnost.

Ko je sociopat? Svaka nenormalna ličnost koja, ustaljeno ili povremeno, upražnjava sociopatsko ponašanje u njegovim različitim vrstama, oblicima i modalitetima naziva se sociopatska ličnost ili, kraće — sociopat. Sociopati su, dakle, sve abnormalne ličnosti čije je abnormalno ponašanje iz različitih razloga sociopatsko, bilo da je neadekvatno u odnosu na socijalne standarde (socijalno nedopustivo, socijalno nepoželjno, socijalno neprihvatljivo), bilo da je upereno protiv socijalnih standarda (socijalno štetno, socijalno opasno, i dr.).

Normalna ličnost ne može biti sociopat. Čak ni onda kada ispolji prigodno, neadekvatno, neprilagođeno, „sociopatsko” ponašanje, ona se ne sme okarakterisati kao abnormalna, sociopatska ličnost, jer ispoljeni oblik ponašanja nije „proizvod” njenih abnormalnih crta ličnosti i ne predstavlja osnovni obrazac njenog ponašanja. Sociopatima se, prema tome, ne smeju označavati normalne ličnosti sa poverenim „sociopatskim” ponašanjem (ili bolje: reakcijama), čak ni onda kada normalna ličnost ispolji i delinkventno ponašanje. (To je tzv. situaciona odnosno slučajna delinkvencija, pošto je uslovljena situacionim faktorima kod inače normalne socijalizovane ličnosti).

Prema tome, normalna ličnost sa povremenim „sociopatskim” ponašanjem nije isto što i abnormalna ličnost sa povremenim sociopatskim ponašanjem.

Zastupljenost sociopata unutar grupe abnormalnih ličnosti i svoje grupe.

Među abnormalnim ličnostima, kako je rečeno, nalaze se mentalno defektne, emocionalno nezrele, neurotične, psihopatske i psihotične ličnosti. Svaka od ovih grupa, budući da je abnormalna, može, ali ne mora, biti i sociopatska, odnosno može biti, više ili manje, sociopatska. Kao grupa „najsociopatskija” je grupa psihopata.

Učestalost psihopata među sociopatima je razumljiva kada se ima u vidu da najveći broj psihopata zbog svoje abnormalne strukture ličnosti i devijantnog razvoja, nesposobnosti za socijalnu adaptaciju ne nauče izvesne oblike ponašanja, naročito socijalnog ponašanja; tzv. asocijalni psihopati, pored ostalog, i zbog vaspitne zapuštenosti i formiranja u etički nenormalnoj sredini, a tzv. antisocijalni psihopati zbog svojih izrazito patoloških crta i nagonske potrebe za ostvarenjem „principa zadovoljstva” po svaku cenu, kroz impulsivno-agresivne postupke, najčešće su sociopati. U njih sociopatsko po-

našanje ima funkciju simptoma i služi kao način rešavanja unutrašnjih konflikata.

I ostale abnormalne ličnosti mogu biti ili postati sociopati, ali iz drugih razloga: neurotične ličnosti, pored ostalog, zbog delimične nezrelosti (najčešće emocionalne i socijalne) i bazične anksioznosti; nezrele ličnosti zbog svoje emocionalne nezrelosti i nedograđenosti; mentalno defektne ličnosti usled opšte nezrelosti i intelektualne deficijentnosti (manjkavosti), a psihotične ličnosti zbog svojih patoloških, psihotičnih produkata (sumanute ideje, halucinacije i dr.).

Šta je sociopatija? To je vrsta ili kompleks abnormalnih stavova prema socijalnoj sredini. To je abnormalnost koja se manifestuje u socijalnoj grupi. Sociopatija, dakle, nije isto što i psihopatija.

Ovaj teorijski osvrt biće opravdan samo ukoliko nam je pošlo za rukom da pojmove sociopatska ličnost (sociopat), sociopatsko ponašanje, sociopatija razlučimo od pojmova psihopatska ličnost (psihopat), psihopatsko ponašanje, psihopatija a time ih i jasnije razlikujemo, što je od izuzetne važnosti ne samo za razumevanje problema već i za praktičnu upotrebljivost ovih pojmova. Greške, pak, koje se u svakodnevnoj praksi čine i ponavljaju opravdavaju ovo, samo naoko, preterano preciziranje i naglašavanje ovih nekoliko osnovnih pojmova i postavki iz problematike koju razmatramo.

DRUŠTVENI I ARMIJSKI ASPEKT PROBLEMA

Širi, društveni značaj ovog problema u najjužoj je vezi sa armijskim aspektom problema, već i stoga što je JNA integralni deo našeg društva pa su i problemi društva, ipso facto, i njeni problemi.

Ako je maloletnička i omladinska delinkvencija u našem društvu problem (a ona to jeste), onda ona nužno, samim tim, postaje i armijski problem, i to ne samo stoga što je JNA integralni deo našeg društva već i zato što se JNA iz tog društva reprodukuje i što je veza između društva i JNA direktna i otvorena.

U JNA dolaze mlađi ljudi — u većini u periodu kasne adolescencije (mlađeg punoletstva), a manjim delom kao punoletnici — znači i onaj deo mladih koji su i u prearmijskom periodu ispoljavali ili ispoljavaju devijatno i sociopatsko delinkventno ponašanje. Zbog toga je već prearmijska omladinska delinkvencija u određenom odnosu sa armijskom delinkvencijom ročnog sastava, a numerički iznos armijske delinkvencije svakako uslovljen „importom” i takvih mladih ljudi u JNA. Solidnije rečeno: ukoliko je više mladih prearmijskih delinkvenata — sociopata, utoliko bi moglo biti i više armijskih delinkvenata — sociopata, i, razume se, obrnuto.

Odnos prearmijske delinkvencije prema armijskoj delinkvenciji mogao bi biti, bar numerički, na prvi pogled realan. Međutim, ovaj odnos je, čini se, samo prividno realan, pa se zato i nameće pitanje da li armijska delinkvencija prati prearmijsku delinkvenciju (i posebno delinkvenciju obveznika-regruta) ili možda zaostaje, odnosno prednjači. U nedostatku statistički verifikovane stope armijske delinkvencije tačan odgovor ne može se dati.

Razmotrimo, makar i ovlaš, poznate činjenice. Iako „import” prearmijskih delikvenata — sociopata u JNA nije nezavisan od JNA, on je dobrim delom zavisao od mnogih drugih faktora, a prvenstveno od stanja vanarmijske delinkvencije u opštoj jugoslovenskoj populaciji, a naročito od stanja pre armijske delinkvencije obveznika — regruta. Na ovaj „import” je, međutim, od ne malog uticaja i stanje naučnih disciplina (naročito praktična upotrebljivost stavova za potrebe trijaže i ocenu sposobnosti za službu u JNA), a zatim i sposobnost svih organa koji učestvuju, na posredan ili neposredan način, u organizaciji regrutacije i dr. Da i ne govorimo o stavovima u odnosu na potrebe narodne odbrane uopšte i oružanih snaga posebno, u miru, odnosno za eventualni rat.

Postoji, međutim, i specifično armijski aspekt ovog problema. Socijalistički karakter JNA, ustrojstvo i organizacija, uslovi života i rada, sistem rukovođenja, moralno-politički sistem i dr. činio, sami po sebi i uopšte uzev, štite Armiju od porasta delinkvencije u njoj, ali samo uslovno, tj. ukoliko se principi na kojima se ona temelji uvek u praksi dosledno i adekvatno primenjuju. Svaka armija, pa i naša, zbog nekih specifičnosti koje je razlikuju od drugih formalnih socijalnih grupa u građanstvu, može biti ili postati za određene, naročito za sociopatske ličnosti „kamen spoticanja” i pogodna sredina za otkrivanje i manifestovanje mnogih oblika neprilagođenog, devijantnog, abnormalnog, pa i sociopatskog ponašanja u širokoj skali, od blagih i blažih do teških i najtežih oblika asocijalnog i antisocijalnog sociopatskog ponašanja (uključujući i suicidalno i kriminalno ponašanje). Bilo zbog toga što se u armiji nastavlja ranije otkriveno, uočeno i registrovano, ili zato što se u njoj lakše otkriva ranije prikriveno, neuočeno i neregistrovano sociopatsko i delinkventno ponašanje u građanstvu, u Armiji se ono manifestuje, lakše otkriva i registruje. Dodamo li tome još i to da se drugačije i strože kvalifikuje kao delikt ono što se u građanstvu ne registruje (npr. protivljenje ili neizvršavanje i odbijanje izvršenja naredjenja pretpostavljenog, samovoljno udaljavanje iz jedinice, i dr.) objektivno se „povećava” broj armijske delinkvencije, a promena odnosa u strukturi delikta (prestrukturiranje: umesto krivičnih dela protiv života i tela u daleko većem broju se javljaju krivična dela protiv oružanih snaga, među njima povreda stražarske, patrolne i druge službe, samopovređivanje, samovoljno udaljavanje iz jedinice i dr.) koja se, zbog specifičnosti i težine delikta u odnosu na armijske propise i norme, vrednuju kao socijalno opasna aktivnost, odnosno antisocijalno delinkventno i kriminalno sociopatsko ponašanje.

Na prvi pogled, reklo bi se kao da svaka armija, pa i naša, zbog svega napred iznetog postaje na izvestan način čak i „odgovorna” za eventualno veću stopu delinkvencije u armiji nad onom u građanstvu. To je, međutim, samo prividno, ali i uslovno moguće.

Naučno je dokazano a praksom potvrđena činjenica da upravo sociopatske ličnosti najčešće i najviše upražnjavaju u Armiji mnoge oblike neprilagođenog i sociopatskog ponašanja uključujući delinkventno, kriminalno i suicidalno ponašanje. Ali i, nasuprot tome, isto tako je naučno dokazano a praksom potvrđena činjenica da je upravo armija kao „škola” svojim vaspitnim i drugim uticajima

omogućila mnogima od njih resocijalizaciju u meri koja se kreće od socijalno prihvatljivog do socijalno korisnog u miru, a, svakako, i u ratu. Pokazalo se da je život u jednoj tako organizovanoj socijalnoj grupi kakva je armija i najbolji selektor takvih ličnosti, jer ove u njoj ne samo da uče već i polažu težak, možda i najteži „socijalni ispit” i „životno” se verifikuju time što se, više ili manje, adaptiraju i resocijalizuju, ili se pak, ranije ili kasnije, iskazuju kao nepodobne za adaptaciju (pre svega socijalnu) i resocijalizaciju. Od podobnosti ovakvih ličnosti, tj. od subjektivne strukture njihove ličnosti, motivacije i sposobnosti za adaptaciju i resocijalizaciju, s jedne, i subjektivnih i objektivnih mogućnosti koje im Armija „nudi”, s druge strane, zavisice umnogome i taj specifični armijski doprinos (u pozitivnom ili negativnom smislu) u iznosu armijske delinkvencije, pa prema tome i vanarmijske delinkvencije.

Pri objektivnoj proceni stanja armijske delinkvencije (prati, zaostaje ili je u porastu u odnosu na prearmijsku delinkvenciju?) sve ove činjenice i uslovnosti moraju se uzimati u obzir.

Uži, armijski aspekt ovog problema, i teorijski i praktički, očigledno nije autohtono armijski, već je samo integralni deo problema šire društvene zajednice u kojoj JNA, kao oružana snaga narodne odbrane, ima svoje mesto i svoju ulogu.

Sociopatija uopšte (a delinkvencija kao jedan njen oblik i maloletnička i omladinska delinkvencija kao njen specifičan oblik) predstavlja, zbog svojih mnogih uzroka i praktičnih implikacija, jedan od najsloženijih socijalno-patoloških fenomena. Ovim „fenomenom otuđenja ličnosti” sve se više bavi, u svetu pa i u nas, veliki broj teorijskih i primenjenih naučnih disciplina, u prvom redu socijalna patologija kao integraciona teorijska nauka o društvenim poremećajima, a zatim i neke posebne sociološke i mnoge nesociološke discipline (krivično pravo, socijalna medicina, pedagogija, psihologija, psihijatrija i dr.). Rešenja se traže, putem parcijalnih i integrisanih naučnih metoda istraživanja, u melioraciji, prevenciji i terapiji ličnosti pojedinca i društva radi uspostavljanja konstruktivnijeg i harmoničnijeg odnosa ličnosti same sa sobom i ličnosti sa društvom.

Kako je armijski aspekt problema samo integralni deo problema šire društvene zajednice, to i njegovo rešavanje u JNA zavisi od napora koje ulaže društvo u celini, a zatim i JNA kao integralni deo društva.

Sadašnja situacija. I društveni i armijski aspekt problema sociopatije uopšte i delinkvencije posebno odražavaju stanje problema u široj društvenoj zajednici u celini i u JNA posebno.

Problem sociopatskog ponašanja u njegovoj celovitosti i kompletnosti nije do kraja naučno istražen, ni u društvu ni u JNA. U JNA su parcijalno i sektorski istraživani neki oblici abnormalnog ponašanja, koji spadaju u krug sociopatskog ponašanja, a istražuju se ili će se istraživati i oblici sociopatskog ponašanja koji do sada uopšte nisu istraživani.

I upravo iz takvih pristupa, iako nepotpunih i usko disciplinovanih, na osnovu rezultata istraživanja (činjenice!) sagledani su mnogi uzročni faktori, izgrađeni određeni stavovi i zaključci i predložene određene konkretne akcione mere za prevenciju nekih obli-

ka sociopatskog ponašanja (dezerterstva, delinkvencije, pokušaja suicida i dr.).

No, i pored toga ostala su i postoje još mnoga nepotpuno rešena ili nerešena pitanja u vezi sa ovim problemom.

Činjenica je da je sadašnja situacija još uvek opterećena mnogim nepotpuno rešenim ili nerešenim teorijskim i praktičkim pitanjima sociopatije uopšte i otkrivanja, dijagnostikovanja i ocene sposobnosti sociopatskih ličnosti za službu u JNA posebno. Među njima su i neka doktrinarna pitanja jedinstvenog shvatanja i usvajanja pojmova, terminologije, dokumentacije i jedinstvene delatnosti. Isto tako je činjenica da organi za primarnu trijažu (odseci-odeljenja narodne odbrane opština, komande vojnih okruga, vojne i građanske zdravstvene ustanove i regrutne komisije) koji pri regrutaciji obveznika-regruta za JNA vrše, u stvari, ulogu „primarnog filtra” u otkrivanju i onesposobljavanju nepodobnih ličnosti za službu u JNA ovako kako su sada organizovani i kako rade, iz objektivnih i subjektivnih razloga, očigledno nisu pouzdani filteri jer, više ili manje, „propuštaju” i ličnosti koje nisu podobne za službu u JNA (telesno i duševno zaostale, telesno i duševno bolesne i druge abnormalne i sociopatske ličnosti).

Neki rezultati istraživanja problema dezerterstva, delinkvencije i pokušaja suicida i nedavno savetovanje psihologa, psihijataru i pravnika JNA o problemu psihopata u JNA potvrđuju ovu i inače upadljivu i uočenu činjenicu. Rezultati ovih istraživanja ukazuju, kada se radi o sociopatskim ličnostima, i na gotovo potpuno zatajivanje primarnih filtera i nedograđenost, odnosno defektnost adekvatne konkretne prevencije i u samoj Armiji.

Kako ovi rezultati istraživanja pokazuju reprezentativnu zastupljenost sociopata u ovim oblicima abnormalnog ponašanja² a sadašnja situacija u pogledu otkrivanja, dijagnostikovanja i ocene njihove sposobnosti za službu u JNA ne zadovoljava, zaključak bi se, bar što se tiče sociopata i prevencije sociopatije u JNA, tako reći nametao sam po sebi: sprečiti ulazak sociopata u JNA, odnosno osposobiti primarne filtre da ih ne propuštaju.

Međutim, ovaj zaključak, logičan i prost, na prvi pogled u praksi lako primenljiv i koristan, nije ni naučno opravdan ni koristan. Štaviše, u sadašnjoj situaciji je gotovo neprimenljiv.

Navedene činjenice i sadašnje stanje problema pokazuju svu izuzetnost, delikatnost i složenost ovog problema, posebno problema primarne trijaže sociopatskih ličnosti.

Ovom problemu se u poslednje vreme pristupa sa svom ozbiljnošću. Uvođenjem novog sistema regrutovanja, i u tim okvirima formiranjem regrutnih centara, situacija će se, verovatno, bitno poboljšati, ali ne i potpuno rešiti. A od adekvatnog rešenja ovog problema umnogome će zavisiti ne samo rešenje problema sociopatije u JNA već i niza drugih.

Dok se ta pitanja ne reše teorijski i praktički, moraju se tražiti, makar i nepotpuna, mogućna i praktična rešenja.

² 2/3 dezertera iz JNA su prearmijski delinkventi-sociopati; 50% suicidnata iz grupe pokušaja suicida su sociopati i to: 71% sa ustaljenim, a 29% sa povremenim sociopatskim ponašanjem (Iz istraživanja Instituta za primenjenu psihologiju i mentalnu higijenu VMA).

Za prevenciju sociopatskog ponašanja uopšte i delinkvencije posebno, kao i za prevenciju pokušaja suicida, u skali abnormalnih ličnosti svakako je najvažnije sprečiti ulazak sociopatskih ličnosti u JNA, ali ne svih. Isto tako je nužno poboljšati primarne filtre, ali ne samo njih.

Mi smatramo (predlog se zasniva na rezultatima istraživanja i objektivnoj proceni sadašnje situacije) da se opšta prevencija sociopatije u JNA može i mora i dalje da sprovodi kroz postojeći sistem vaspitanja i obuke (uključujući, pored ostalog moralno-političko i zdravstveno vaspitanje), uz dosledno i adekvatno korišćenje principa vojnog rukovođenja i mentalno-higijenskih principa i angažovanje svih starešina (opštevojnih i sanitetskih) na svim hijerarhijskim nivoima.

Konkretna prevencija, međutim, morala bi da se dopuni i poboljša, pa i da pretrpi izvesne izmene. Konkretna prevencija sociopatije u JNA mora postati neprekidni sistem adekvatnih mera i postupaka (opštih i mentalno-higijenskih) u lancu koji se proteže i obuhvata određene vanarmijske (prearmijske) i armijske institucije, čija bi jedna od karika, po redosledu prva, bili — vojnoteritorijalni organi.

Čak i na temelju sadašnje organizacije regrutacije obveznika-regruta i sadašnjeg stanja dijagnostike i utvrđivanja sposobnosti obveznika-regruta za službu u JNA moguće je, čini nam se, postići evidentnije poboljšanje, ukoliko bi se kao kriterijum za otkrivanje i dijagnostiku sociopatskih ličnosti uzimalo, pored ostalog, i njihovo sociopatsko ponašanje.

Organi narodne odbrane opština, uz saradnju sa drugim organima, za svoju regrutnu evidenciju mogli bi doći, bez velikih napora i uza svu deficijentnost dokumentacije, do podataka o sociopatskoj kriminalnoj i delinkventnoj antisocijalnoj delatnosti i ponašanju obveznika-regruta.³ Na osnovu ovih podataka, kao i postojeće obrade obveznika-regruta (regulisano Pravilnikom o lekarskim pregledima obveznika-regruta), a radi utvrđivanja zdravstvene sposobnosti za službu u JNA, regrutne komisije bi, primenivši uz ostale kriterijume i kriterijum sociopatsko ponašanje, mogle da donesu adekvatnu ocenu sposobnosti za vojnu službu sociopatskih ličnosti po sledećem:

ličnosti sa ustaljenim sociopatskim ponašanjem, naročito one sa registrovanim težim oblicima antisocijalnog, kriminalnog i delinkventno-povratničkog ponašanja ne primati u JNA a one sa povremenim sociopatskim ponašanjem, odnosno sa lakšim oblicima antisocijalnog i težim oblicima asocijalnog ponašanja primati u Armiju.

Ovaj kriterij ne samo što se lako u praksi primenjuje već je i opravdan sa psihološko-psihijatrijskog i sociološkog aspekta, jer uzima u obzir relativnost i uslovnost procene završenosti oformljavanja i zrelosti ličnosti i njene socijalizacije, a time i predikciju njenih mogućnosti za socijalizaciju.

³ N. B. Ne radi se, ni formalno ni suštinski, o povratku na famoznu i kompromitovanu t. 32 jedinačnog kartona vojnika. Reč je o izvoru podataka koji je psihološko-psihijatrijski i sociološki validan, objektivn i koristan. Služi isključivo regrutnoj komisiji i jedino se koristi, uz ostale kriterijume, za utvrđivanje zdravstvene sposobnosti za službu u JNA.

Posebno ističemo da bi se primenom ovog kriterijuma mogao da svede na najmanju meru „otpad” ličnosti koje ne bi bile podobne za JNA ni u slučaju eventualnog rata.

Mi, naime, smatramo da sociopatske ličnosti sa težim oblicima asocijalnog i blažim oblicima antisocijalnog ponašanja (ne kriminalnog i delinkventno-povratničkog) nisu bezuslovno nepodobne za JNA u miru a pogotovo u ratu, te da nužno moraju ulaziti u JNA. Njihovo „propuštanje” u JNA značilo bi dati im mogućnost, možda i poslednju, da se „životno verifikuju” time što se, više ili manje, adaptiraju i resocijalizuju i sa više ili manje teškoća odsluže svoj vojni rok ili se, pak, ranije ili kasnije, kroz razne oblike neprilagođenog ponašanja, uključujući kriminalno i suicidalno, spontano otkrivaju i potvrđuju kao nesposobni za socijalnu adaptaciju i resocijalizaciju. Kao takvi, odgovarajućim postupkom bili bi okvalifikovani i otpušteni iz JNA kao „nesposobni za službu u JNA u miru, s tim što podležu ponovnoj oceni sposobnosti za službu u ratu”, a neki i kao „nesposobni za službu u JNA u miru i u ratu”.

U uskoj vezi sa ovim (zbog uzročno-posledične veze i istovetnosti grešaka u primarnoj trijaži i kasnije u jedinicama i ustanovama JNA) jeste i pitanje pravovremenog otkrivanja, ocene sposobnosti i otpusta iz Armije nepodobnih ličnosti. Pokazalo se, naime, da ove nepodobne ličnosti, koje su izmakle primarnoj trijaži i ušle u Armiju, ostaju duže vreme neotkrivene i u jedinici ili, ako su i otkrivene, da su neadekvatno rešene i da se tek kriminalnim ili suicidalnim ponašanjem (pokušajem suicida, a ponekad i uspelim suicidalima) otkriju i adekvatno reše, otpustom iz Armije, ponekad i tragičnim. Radi se pretežno o težim psihopatskim, mentalno-defektnim (teži debilitet), duševno bolesnim, i drugim abnormalnim ličnostima, od kojih mnoge ispoljavaju i sociopatsko ponašanje, pretežno u ustaljenom obliku. Čak i po postojećim primenjenim kriterijumima takve ličnosti morale bi da budu već u primarnoj trijaži odbačene, ali ako već nisu, to bi u Armiji, svakako, moralo biti ranije a ne tek posle izvršenog težeg krivičnog dela, odnosno suicidalnog pokušaja,⁴ ili čak uspelog suicida. Ovde je potrebno naglasiti da se „ranije” kada se radi o sociopatima odnosi samo na abnormalne ličnosti (sociopati) sa ustaljenim sociopatskim ponašanjem.

Ovi sociopati se uskoro po dolasku u Armiju evidentno nameću čak i laiku svojom subjektivnom i objektivnom neprilagođenošću, a pogotovo kasnije, kada svojom širokom i upadljivom skalom neprilagođenog ponašanja (vrlo često i postupnošću: od lakšeg ka težem), postaju „problem-vojnici”, da bi, pošto su iscrpli sve mogućnosti ili ne videvši drugih mogućnosti, izborili putem kriminalnog delikta a eventualno i kroz pokušaj suicida — otpust iz Armije.

Plemeniti i humani naponi opštevojnih i sanitetskih starešina na njihovoj resocijalizaciji ostaju, u krajnjoj liniji, jalovi a kriminalni pa i suicidalni rizik povećan.

⁴ Gotovo polovina lica koja su počinila krivična dela počinila ih je u prvih 6 meseci (iz referata Vojnog tužilaštva sa savetovanja o psihopatiji), a broj pokušaja suicida najveći je u periodu od 3 do 6 meseci boravka u Armiji. (Iz istraživanja Instituta za primenjenu psihologiju i mentalnu higijenu VMA).

Sasvim drugačiji bi morao biti postupak sa abnormalnim ličnostima (sociopati) sa povremenim sociopatskim ponašanjem, a pogotovo sa normalnim ličnostima koje su prigodno ispoljavale (i mogu da ispolje) sociopatsko ponašanje. Njih ne samo da ne treba ranije otpuštati iz Armije već, naprotiv, treba nastojati da se kroz postojeći sistem vaspitanja i obuke (vaspitanje-obrazovni, moralno-politički i dr.) kao taktičan, postupan i svrsishodan psihopedagoški, medicinsko-pedagoški i psihosocijalni tretman što duže sadrže, po mogućstvu do osluženja vojnog roka.

I ove se ličnosti dosta često spontano otkrivaju, takođe kroz razne oblike subjektivne i objektivne neprilagođenosti pa i sociopatskog ponašanja. I to utoliko više ukoliko je pomenuti tretman (uključujući i greške starešina)⁵ bio neadekvatan. I, obrnuto: ukoliko je taj tretman adekvatan „spontano” se popravljaju, subjektivne i objektivne neprilagođenosti postepeno nestaje pa mogu postati dobri, čak i veoma efikasni vojnici.

Ranije ili kasnije, pored ostalog i iz ovih razloga, dolazi do reakcije „povratne sprege”, ne retko do agresije i do pogrešno zatvorenog kruga: blagi i blaži oblici neprilagođenog ponašanja se pojačavaju (pošto prethodni nije bio dovoljan), a kako ni „pojačani” oblik ne donosi rešenje, javlja se agresija na koju ne retko i starešina odgovara agresijom u najrazličitijim vidovima, pa se tako pogrešni krug zatvara. Sada su stvoreni svi preduslovi za obostrano neadekvatno reagovanje. Sociopat postaje krajnje neadekvatan i nestrpljiv pa u određenoj traumatskoj situaciji pribegava kriminalnim radnjama i samodestrukciji kao jedino mogućem izlazu iz te situacije. (Ova može biti i sasvim bezazlena za druge). Ponekad i sam starešina, bilo zbog pretrpljenog „neuspeha”, bilo zbog uvidanja da se dalja „investicija” ne isplati, postaje nestrpljiv i želi da se sociopate po svaku cenu reši. Starešina, međutim, nikako ne bi smeo da nasedne u igri koju mu sociopat nameće, kojom ga izaziva i u kojoj se, po pravilu, bolje snalazi. On mora uvek biti izvan i iznad nje, mora da se izdigne iznad sociopata, jer u protivnom „bitku” dobija — sociopat.

Dobronamernost, objektivnost, kritičnost i strpljivost, na svoj način, „traže” sociopati. Frustracije njihovih osnovnih potreba izražavaju „glad” za sigurnošću i samopoštovanjem (najčešće frustrirane osnovne potrebe) a njihovi motivi (osećanja bespomoćnosti, manje vrednosti, odbačenosti i ugroženosti, te želja za osvetom, i drugo) govore o odsustvu ili defektnosti sentimentata i stavova koji čine osnovu dobre socijalne integracije pojedinca u društvu. U nemogućnosti da konstruktivnije i harmoničnije uspostavljaju ravnotežu sami sa sobom i sredinom, oni pribegavaju čak i samodestruktivnom činu (samopovređivanje, pokušaj suicida) izražavajući, na svoj način, „apel za pomoć”, „agresiju” (prema sebi i drugima) ili „beg iz života”.

⁵ Greške starešina u 2/3 slučajeva bile su zastupljene u pokušaju suicida, a u 1/2 slučajeva učestvovala su u suicidalnoj motivaciji (iz istraživanja Instituta za primenjenu psihologiju i mentalnu higijenu VMA).

Adekvatan postupak starešina u otkrivanju, oceni sposobnosti i otpustu iz Armije nepodobnih sociopata, s jedne, i metodika i taktika prevaspitavanja i resocijalizacije podobnih sociopata, s druge strane, pretpostavljaju tesnu i kontinuiranu saradnju opštevojnih i sanitetskih starešina.

Poseban značaj i ulogu u prevenciji ima neposredni starešina (komandir odeljenja, voda, čete). Neposredne starešine treba da uspostave odnose sa vojnicima koji će im omogućiti dobro međusobno upoznavanje i obostrano sticanje poverenja, što predstavlja osnovni preduslov za sagledavanje, pravilnu procenu i razrešavanje problem-situacije vojnika od strane starešina. Dobro poznavanje ličnosti, uz posredan ili neposredan uvid u njegovu problem-situaciju, predstavljaju dragocene indikatore, kako za prevenciju, tako i za adekvatan i efikasan postupak.

Delikatna uloga neposrednog starešine dolazi do izražaja i pri izboru postupka, mesta i vremena izricanja raznih kazni. Na svaki prestup vojnika, razume se, mora se reagovati, ali je od velikog značaja kako, gde i kada. Ovo je pitanje naročito osetljivo pri kažnjavanju sociopata, jer oni su najčešći prestupnici, s jedne, a „najosetljiviji“, ako ne na kaznu a ono na onoga ko ih kažnjava, s druge strane. Dobar deo ovih, pogotovo psihopati doživljavaju kaznu kao napad na njihovu ličnost, i onda kada je kazna ne samo zaslužena već i pravedna, čak i kada je blaga u odnosu na učinjeni prestup (ovo stoga što imaju smanjenu toleranciju na autoritet uopšte i iskustvo čestih ranijih kažnjavanja, ali ne i izvlačenja pouke). Drugi sociopati opet, iz drugih razloga, najčešće zbog osećanja povređenog dostojanstva, neadekvatno reaguju i na adekvatnu, a kamoli na neadekvatnu kaznu. Kazna mora biti: zasnovana na poznavanju ličnosti onoga ko se kažnjava, na objektivnoj proceni uzroka i posledica, uvek usmerena na grešku, za ličnost a ne protiv nje. Kazna se uklapa u psihološko-pedagoške postupke i svoj vaspitni efekat, po pravilu, postiže tada i utoliko ukoliko se može doživeti i prihvatiti od onoga kome je namenjena kao posledica sopstvenih grešaka. Neki psihopati-sociopati i pored svega ostaju neosetljivi na kažnjavanje i ne reaguju nikako popravljanjem. Uprkos tome oni se moraju kažnjavati, ako ne zbog njih samih, a ono radi drugih sociopata, koji bi se mogli ovim „okuraziti“ da greše, odnosno da više greše.

Isto tako su veoma osetljiva reagovanja i odluke neposrednih starešina na traženje vanrednog odsustva od strane vojnika, a posebno sociopata, u svrhu rešavanja stvarne ili izmišljene problem-situacije. Sociopati ne retko pribegavaju traženju „izlaza“, makar i privremenog, kroz vanredna odsustva, i vrlo brzo uočavaju, i kroz posredna zaključivanja, „pali li to“ kod dotičnog starešine. Popustljiv stav može da dovede do zloupotrebe, a nepopustljiv do nepoželjnih posledica. Brižljivo procenjivanje svakog zahteva, uz dobro poznavanje ličnosti, osiguraće adekvatnost odluke. Negativna odluka uvek nalaže oprez i budno praćenje, a time i mogućnost korekcije i eventualne promene odluke.

Desetar, kao „spona“ između vojnika i neposrednog starešine stalnog sastava, ima posebno istureno i delikatno mesto i ulogu u

prevenciji sociopatskog ponašanja. Iskustvo pokazuje, a rezultati istraživanja to potvrđuju, da su psihopati-sociopati naročito osetljivi na autoritet desetara i svoju agresiju često prazne na njih, pri čemu ni mnogi desetari ne ostaju izvan i iznad „igre”. To samo znači da treba pri izboru kandidata za desetare objektivnije i adekvatnije procenjivati stepen njihove intelektualne, emocionalne i socijalne zrelosti, kao i motivaciju i sposobnost za ovu delikatnu, odgovornu i tešku dužnost. U nešto blažem stepenu to isto važi i za mlađe starešine-podoficire.

Od vrlo velikog značaja su u tom pogledu, čak i kada to nisu starešinske dužnosti, već dužnosti koje daju izvesna prava (npr. vojna policija i dr.), tandemi abnormalna ličnost (sociopat, naročito psihopat-sociopat) i „status koji imponuje”. Greške koje se prilikom izbora kandidata za ove dužnosti čine ne samo što se, kroz njihovo kasnije ponašanje, jasnije vide već one ukazuju i na to da se takve ličnosti svojim delinkventnim, kriminalnim, pa i suicidalnim ponašanjem, ne retko, „svete” starešini za „unapređenje” kojima takve ličnosti nisu dorasle.

Zadaci pretpostavljenih viših starešina i organa komandi (naročito organa za MPV) u okviru konkretne prevencije bili bi, preventivno, u planiranju, organizaciji rada, koordinaciji, usmeravanju i kontroli opštih i mentalno-higijenskih mera.

Osposobljavanje opštevojnih starešina, kroz najrazličitije oblike vaspitanja i obuke, u ovladavanju osnovnim znanjima iz mentalne higijene u vojsci (uz sprovođenje principa vojnog rukovođenja, moralno-političkih principa i respektovanje pravila i propisa kojima se reguliše život i rad u JNA) svakako bi doprinelo prevenciji sociopatskog ponašanja, a i drugih oblika neprilagođenog ponašanja.

Posebnu ulogu u prevenciji uopšte i sociopatskog ponašanja napose imaju sanitetske starešine u trupi. Njihovo osposobljavanje za rad na mentalnoj prevenciji bilo bi ne samo od „lične” koristi (u smislu upotpunjavanja znanja iz mentalne higijene u vojsci, a time i adekvatnije primene mentalno-higijenskih principa, pored ostalog, i u tretmanu sociopata) već i od „opšte” (u smislu organizovanja i „nošenja” obuke i osposobljavanja opštevojnih starešina za rad na mentalnoj prevenciji).

Prevencija sociopatije u JNA je, i pored teškoća u vidu neresenih ili nepotpuno rešenih problema (teorijskih i praktičkih) u našem društvu u celini i u JNA posebno, ne samo nužna već je ona moguća a može biti, čak i uz postojeće mogućnosti, i bolja.

Veće angažovanje svih starešina (opštevojnih i sanitetskih) na svim nivoima, bolja koordinacija vanarmijskih i armijskih organa i službi, a naročito unutar JNA, doprineli bi rešavanju ovog složenog problema.

Uspeh u prevenciji ove pojave (koja ako i nije zabrinjavajuća, predstavlja problem zbog psiholoških, moralno-političkih i drugih implikacija u jedinici) dobit je kako u miru, tako i posebno za eventualni rat. To bi opravdalo i maksimalna ulaganja.

San. potpukovnik
dr Milorad NIKOLIC

O NEKIM SHVATANJIMA POJMA VOJNONAUČNOG RADA

Da bismo uspešno razvijali naučni rad i realizovali planove vojnoistraživačke delatnosti, neophodno je objasniti neka shvatanja o pojmu naučnog rada.

Ima nesporazuma i oko toga šta se može nazvati naučnim radom. Prema jednim to je „svaki studiosni rad”. Drugi smatraju da je svaka napisana tema, razrađeni taktički ili operativni zadatak, pa i „svako dobro predavanje — naučna delatnost”. Čuje se i mišljenje da i rad „na funkcionalnim dužnostima mora biti studiosan, na naučnim temeljima zasnovan, a to znači da je i to naučni rad”. Za pojedince nema dvoumljenja oko toga da li su elaborati raznih vežbi, članci, lekcije, pravila, udžbenici, itd. — naučni rad.

Iz iznetog izlazi da ima nejasnoća oko toga šta sve može i treba podrazumevati pod naučnim radom. Takva shvatanja o naučnom radu mogu da nas dezorijentišu u naučnoj delatnosti, jer „bez nauke se moderna armija ne može izgrađivati” (V. I. Lenjin).

Po mom mišljenju postoji opasnost od suviše širokog tretiranja pojma naučnog rada. Nije stvar u tome da li jedan rad nazivamo člankom, temom, lekcijom, pravilom ili udžbenikom, već je suština u sadržaju rada. Obim i forma nisu merilo naučnosti dela. Članak, predavanje, tema, taktički zadatak, itd. mogu biti isto tako naučni rad kao i pravilo ili udžbenik, ako daju nove istine, ako neku pojavu osvetljavaju dublje nego prethodni naučni radovi. I obratno. Udžbenik od hiljadu stranica i stotine grafičkih ilustracija nije naučni rad, ako ne daje nešto novo što predstavlja naučni prilog u obradi određene materije.

Veoma je složeno, ali i važno utvrditi naučnu vrednost rada, naučni proizvod, rezultat aktivnosti. Ako se pogrešno proceni, onda i to može da bude izvor novih pogrešaka. Tako, na primer, jedna škola konstatuje da je „u protekloj nastavnoj godini imala rezultata u naučnom radu”. Međutim, kritičkom analizom se pokazalo da ne

samo što nema naučnih rezultata već su neke teme i radovi ispod već postignutog nivoa i u mnogo čemu u koliziji sa naukom.

Organizacija i planiranje naučnog rada su neophodni, i uvek će se pogrešiti ako se zanemaruju. Uostalom, svaki ljudski rad traži plansku zasnovanost, a naučnoistraživačka delatnost tim pre.

Teme koje se pokreću za naučnu delatnost su različite: jedne su značajne za odbranu zemlje (celu oružanu silu) i zadiru u vojnu politiku, doktrinu, strategiju, operativiku; druge su posebnog i pojedinačnog karaktera; treće su orijentisane na usavršavanje rešenja, korekcije, dopune i ispravke važećih postavki; četvrte se odnose na komandovanje, programe i planove obuke, nastavni proces, prilagođavanje obučavanja zahtevima eventualnog rata, itd.

Neke teme (zadaci) zahtevaju jače snage, duže vreme, kompleksnije tehnike istraživanja, a druge kraće vreme, jednostavnije postupke i manje angažovanje sredstava i snaga. Kod jednih se može raditi o tome da pokrenuti problem rešava inicijator, a kod drugih ekipa stručnjaka, ceo kolektiv ili nekoliko naučnih ustanova. Unapred se rešava i pitanje koordinacije i „sadejstva” u angažovanju. Najzad, utvrđuju se rokovi, ciljevi, snage, sredstva i planiraju se tehnike rada.

Praksa nam ukazuje da teškoće obično nastupaju kad pre donošenja odluke za naučnu delatnost sve stvari nisu temeljno analizirane i utvrđene pozicije — *šta, ko, kako i u kom vremenu treba da reši*. U planovima se mora sve precizirati. Nerealno utvrđivanje rokova, neprecizno postavljanje zadatka, pomanjkanje planskog delovanja dovodi do neuspeha.

U osnovi naučnoistraživački rad može početi i razvijati se na dva načina: jedan je programirani, odluku za rad donose rukovodeći organi; drugi potiče od inicijative pojedinaca, grupe starešina, stručnjaka i sl.

Onaj ko daje inicijativu za istraživanje mora da pruži solidnu, temeljnu i ozbiljnu argumentaciju, koja treba da pokaže opravdanost zahteva. Na osnovu argumentacije odlučuje se o unošenju zadatka u plan naučnog rada, a posle toga razrađuje se tehnika istraživanja.

Naučni rad je svrsishodno organizovana i planski izvršavana stvaralačko-istraživačka aktivnost. Nije teško utvrditi da bez utvrđivanja zadataka, planiranja aktivnosti, prikupljanja naučnih činjenica, korišćenja i analize iskustava iz prakse, kao i adekvatnog korišćenja naučne metodologije, nije moguć naučni rad. Bez toga će svaka naša želja, zahtev i odluka ostati bez rezultata.

Da bismo razvijali naučnu delatnost, potrebno je razrađivati projekte i planove. Ti planovi moraju da budu sasvim precizni. Oni se moraju tačno odrediti, kao, na primer, koju vežbu, ratnu igru, koji marš, pokretno logorovanje, gađanje, koju procenu situacije i razradu taktičkog zadatka, u kojoj jedinici (školi), u čemu i u kojoj meri treba istražiti, koje činioce otkrivati, koje podatke sakupljati, u koje svrhe itd.

Sami manevri, vežbe, časovi obuke neće davati zadovoljavajuće odgovore na probleme razvoja naše vojne nauke. Propusti i greške

se mogu uočavati, ali bez planskog istraživanja nećemo sagledavati i uzroke pojave.

Prema tome, kada se govori o naučnom radu, misli se na delovanje radi saznanja, na aktivnost usmerenu na otkrivanje istine — zakonitosti procesa i pojava u određenoj oblasti priprema za odbranu, vođenje boja (operacije), organizovanja obuke itd. Dakle, baviti se vojnonaučnim radom znači tragati za istinom, istraživati i pronalaziti zakonitosti procesa i pojava u oblasti vojnog dela.

Cilj vojnonaučne delatnosti je saznanje, ali ne saznanje radi saznanja, već radi otkrivanja objektivnih zakonomernosti i stvaranja optimalne naučne osnove praktičnog delovanja — prakse izgrađivanja odbrambenih snaga zemlje.

Polje vojnonaučne delatnosti može da bude, između ostalog, traženje: novih ili još neotkrivenih zakonomernosti, novih principa i zakona, novih metoda primene postojećih zakona, pravila, principa i rešenja; mogućnosti primene novih naučnih sadržaja itd.

Konačno, možemo utvrditi da je zadatak naučne delatnosti razvijanje nauke radi pružanja optimalne teorijske osnove praksi.

Za uzdizanje vojnonaučne delatnosti od izuzetnog je značaja jasnoća i pravilno shvatanje pojma, osobenosti, okvira i potreba naučnoistraživačkog rada.

Naučni rad nije sam po sebi dat u svakoj delatnosti. On je najbolji oblik stvaralaštva i stvaralačke angažovanosti kolektiva ili pojedinaca. To znači da je svojstven samo onom delovanju koji koristi naučne postupke, ima istraživački cilj i postiže određene naučne rezultate.

Da zaključimo. Nema i ne može biti konkretnog i produktivnog naučnog rada bez razvijene organizacije i metodologije stvaralačke aktivnosti, bez odgovarajućih kvalifikovanih organa i kadrova, bez primene odgovarajućih metoda i sredstava pomoću kojih se mogu postići odgovarajući rezultati. Značajna je razlika između onoga što ponekad zamišljamo i onoga što stvarno dajemo na naučnoistraživačkom polju.

Radi boljeg razumevanja pojma naučnog rada i otklanjanja nesporazuma treba ukazati i na shvatanja koja preuveličavaju naučnu delatnost i, s tim u vezi, potcenjuju svaku drugu stvaralačku aktivnost. Naime, u nas ima i ovakvih mišljenja: ako je članak ili drugi „pisani materijal” prilog nauci tj. sadrži nova saznanja, to pozdravljamo, ali ako taj materijal ne sadrži „ništa novo”, onda to i „nema vrednosti”. Takva shvatanja su pogrešna i ne doprinose razvoju nauke i potrebno ih je kritikovati.

Udžbenik, čija je svrha da upozna slušaoce ili pitomce sa već ostvarenim rezultatima neke naučne discipline, može da ima važniju i vredniju funkciju od istraživanja nekog problema. Isto se može reći i za članak, lekciju, temu, zadatak, predavanje koji imaju istu svrhu. Radi se o prenošenju, širenju i objašnjavanju pojmova, procesa, relacija i zakonomernosti već ranije istraženih istina, ili je reč o sistematizaciji u različite svrhe i o osobenom načinu onoga što je nauka već dostigla.

Pri raspravljanju o naučnom radu ima shvatanja da pod pojmom „novo naučno otkriće“ valja podrazumevati samo „novinu širih razmera“, ono što u odnosu na postojeće znači „čitavu revoluciju“ i u suštini ga menja. Treba odmah naglasiti da su i takva shvatanja pogrešna i ne doprinose razvoju naučnog rada. Naprotiv uslovljavaju imobilizaciju stvaralačke angažovanosti. Revolucionarna otkrića su u nauci inače retka čak i u naše doba, nazvano epohom naučno-tehničke revolucije.

Ovde bih izneo još jednu napomenu. Samo od temeljito obrazovanih kadrova može se očekivati uspešno bavljenje naučnom delatnošću. Međutim, oni i pored toga neće postizati željene uspehe, ako tome ne pogoduju i druge okolnosti, ako istraživače u njihovom radu ne podstiču, pomažu i ostali faktori — celokupna sredina.

Ima pojedinaca koji mišljenjima i stavovima ne doprinose stvaranju povoljne atmosfere za naučnu delatnost, potcenjuju ili čak negiraju vrednost tog rada itd. Čak i na zvaničnim sastancima može se čuti mišljenje „da je lakše pisati nego raditi“, itd.

Zadaci koji stoje pred nama u razradi koncepcije narodne odbrane nalažu nam da se sa više razumevanja, upornosti i entuzijazma angažujemo u organizaciji vojnonaučnog rada.

Pukovnik
Vuko MIHAILOVIĆ

ULOGA TRUPNIH KOMANDI I STAREŠINA U VOJNONAUKNOM RADU

Pored potrebe angažovanja komandi svih stepena i starešina u vojnonaučnom radu, smatram da neka pitanja i teme trupa i komande u trupi jedino mogu kvalifikovano istraživati i uopštavati. Neke od tih tema su: opterećenje vojnika, neke psihološke pojave kod vojnika, motivacija vojnika u obuci i borbi, tempo napada i slično. Znači, neke teme iz oblasti vaspitanja i obuke, taktike i operatike mogu najkvalifikovanije obraditi taktičke i operativne komande, odnosno starješine iz tih jedinica.

Ovdje treba učiniti napomenu u vezi sa naučnim radom i naučnim prilazom. Kada je riječ o starješinama u trupi, onda se naučnim radom može baviti samo određeni broj starješina i u posebnim uslovima (oslobađanje redovnih dužnosti za određeno vrijeme), dok naučni prilaz u radu treba da ima svaki starješina, tj. svaki starješina mora biti sposoban da se koristi naučnim dostignućima i rezultatima u svojoj i najsirodnijim strukama i disciplinama. Da bi to mogao, mora pratiti naučna dostignuća, a za to mora biti dobro organizovana naučna informacija. Ko treba da izdaje te informacije, to bi takođe trebalo regulisati. Mi smo u našoj komandi postavili da rodovi i službe daju informacije iz oblasti naučnih dostignuća u svojoj struci, jer oni imaju za to najveće objektivne uslove. Naravno da ih to obavezuje na držanje tijesne veze sa centralnim organom za naučnoistraživački rad, Centralnom vojnom bibliotekom, dokumentarnim biroima i, u izvešnom smislu, sa naučnim izdavačkim ustanovama van Armije.

Ja smatram da u naučnoistraživačkom radu ima mjesta za svaku komandu i sve starješine, ali po određenoj podjeli posla i samo u određenim pitanjima. Ko može bolje sagledati taktiku avijacije, bilo koje vrste, od komande vazduhoplovstva, za mornaricu od najviše mornaričke komande, za rodove od komandi rodova! Ko može bolje definisati zahtjeve projektantima, proizvođačima i naučnim ustanovama od komandi rodova i službi, svako za svoje naoružanje i opremu! Naravno, ovdje uvijek podrazumijevamo da te komande redovno prate naučna dostignuća i informacije, da konsultuju određene naučnike, stručnjake i ustanove prije formulisanja zahtjeva.

Kada je u pitanju trupa, onda bi neke radove trebalo kod nje naručiti (putem konkursa) a za neke probleme starješine će samoinicijativno pristupiti njihovoj naučnoj analizi i traženju optimalnih rješenja.

Kriterij i odgovornost za naučni rad. Prvo, treba konstatovati da ima dosta teorijskih publikacija i radova koji se ne čitaju. Ti radovi su suviše apstraktni. Potiču od teoretičara tipa Klima Sangina, koji su u stanju godinama diskutovati zašto je vazduh vazduh a nikad nisu kadri taj vazduh rastaviti na njegove činioce ili ga sabiti u ograničeni prostor i staviti u službu čovjeka. Isto tako jalova diskusija o ratnoj vještini, koja ni najmanje ne doprinosi primijenjenom dijelu te vještine, ničem ne koristi. Čista „filozofija” sve je manje cijenjena u svijetu. Živimo u vijeku primijenjenih nauka.

Kod ovakvih pojava na drugoj strani u našoj armiji godinama čekamo naučno obrazloženje mnogih problema. Zato se postavlja pitanje opravdanosti ulaganja sredstava u apstraktne teme sumnjive vrijednosti. Postoji potreba za boljim usmjeravanjem naučnoistraživačkog rada, određivanjem prioriteta i kriterija, i utvrđivanjem čemu koji rad treba da odgovori. Osnovni kriterij treba da bude da taj rad bude upotrebljiv i aktuelan za potrebe naše armije i odbrane, a, zatim, da dađe dugoročna i ekonomična rješenja određenih pitanja u izgradnji naših oružanih snaga. A ako se pretenduje na originalnost, onda treba još i dokazati da takvo rješenje nije već nigdje postojalo. Radove koji ne zadovoljavaju iznijete kriterije ne bi trebalo primati niti publikovati.¹

Isto tako valja ustanoviti odgovornost autora i organa koji odobravaju radove po istom principu kao što se odgovara za projekt mosta, brane, hidroelektrane, stambene zgrade i dr. Zato komisija (ustanova) koja prihvati neki rad treba u obrazloženju precizno da konstatuje u čemu je njegova vrijednost, koja su rješenja i za koja pitanja (probleme) data, tj. gdje se taj rad može u praksi primijeniti. A ako bi praksa odmah demantirala to rješenje, članovi komisije (ustanove) koja je odobrila rad (projekat) treba da nadoknade nastalu štetu, odnosno nepotrebno učinjene izdatke.

Stimuliranje naučnog rada. Sve do prije nekoliko dana živio sam u uvjerenju da je osnovni stimulans ljubav prema pozivu, prema nauci, ali, kada smo o tome diskutovali u našoj komandi i kada

¹ Iz diskusije načelnika Centralne vojne biblioteke i predstavnika Vojnoizdavačkog zavoda vidi se da ima hiljade publikacija koje niko neće ni po osnovi besplatne distribucije da poruči i koristi.

sam konsultovao više starješina, došao sam do zaključka da je ipak glavna pokretačka snaga materijalni momenat, da se bez adekvatne nagrade ne može očekivati masovnije učešće u naučnoistraživačkom radu. Evo samo jednog primjera: Na traženje jedne uprave GŠ, u kojoj mjeri komande mogu učestvovati u vojnonaučnom radu, iz naše komande otišao je odgovor da za to nema uslova. Kada sam razgovarao sa sastavljačem toga odgovora zašto je to napisao, rekao je da on tako misli i da se starješine pored redovnih poslova ne mogu baviti tim radom. Tada sam mu postavio pitanje: a ako se to posebno honoriše, e tada može, tada postoje uslovi.

Ja i dalje ne potječenjem ljubav za naučni rad i entuzijazam koji žele dati doprinos svojoj armiji i zemlji. Oni će i ubuduće kod jednog broja starješina biti osnovni stimulans, ali ne smemo se osloniti samo na to, već i na materijalni stimulans i povoljnije uslove za naučno stvaranje.

General-potpukovnik
Dušan PEKIĆ

NAUČNA INFORMACIJA I NAUČNI RAD

U poslednje vreme se češće ističe značaj i neophodnost razvijanja sistematske i solidno organizovane službe naučne dokumentacije i informacija u našoj armiji, kao preduslov za uspešno razvijanje bilo kakvog naučnog rada u njenim redovima. Do sada je postojao naučni rad i služba naučne dokumentacije i informacija, ali oba ova vida delatnosti u nas zaostaju za razvojem Armije i njenih potreba. Svaki onaj ko na neposredan ili posredan način deluje na polju naučne i tehničke dokumentacije i ko u većoj ili manjoj meri zna šta ona znači za razvijanje intenzivnog naučnog rada u Armiji iskreno će pozdraviti i čvrsto podupreti tendenciju da se naučnoj dokumentaciji i informacijama, konačno, da ono mesto koje one po svojoj ulozi i značaju već odavno zaslužuju.

U Jugoslaviji je o ovoj temi pisano i govoreno u nizu vojnih publikacija. Naša bibliografija registruje priličan kvantum napisa, studija, istupanja i savetovanja, seminara, rasprava i dogovaranja, ali na planu konkretne, sistematske i visoko organizovane aktivnosti zaostali smo nedopustivo mnogo. Zbivanja u nas i oko nas zahtevaju da se ovoj temi pride na kvalitetniji i nov način.

Još je F. Engels isticao da je napredak nauke „proporcionalan količini znanja koje je ona nasledila od prethodnog pokoljenja“. A to znanje treba skupljati, čuvati, sistematizovati i organizovano koristiti. Upravo tu ulogu preuzima na sebe služba naučne dokumentacije i informacije. Pokojni predsednik SAD Dž. F. Kenedi u jednom svom apelu iz 1963. godine kaže da je „*razvoj metoda naučnih informacija jedan od najvažnijih uslova za brz razvoj nauke i tehnike*“. Vlada SSSR u svom poznatom „postanovljeniju“ od 29. novembra 1967. godine: „O opštedržavnom sistemu naučnotehničke informacije“ ovom pitanju pridaje takoreći rešavajuću važnost u procesu razvoja narodne privrede, nauke i tehnike.

Na svaki način treba pozdraviti činjenicu da je kod nas stvar krenula i da se pokazuju jasni i vedri pravci delatnosti. Epur si muove!

Danas, kada se džinovskim koracima kreće ka 21. veku, možda će nekome izgledati suvišno da se postavlja ovo i ovakvo pitanje. Na ovo pitanje već je davno dat jasan odgovor u nizu zemalja sveta, i upravo tom odgovoru one u velikoj meri treba da zahvale za dostignuti naučni i tehnički nivo. Ovakvo pitanje nije deplasirano za jedan broj entuzijasta koji su se svesno opredelili dokumentatorskoj delatnosti da bi doprineli njenom razvoju u našoj zemlji, kao i još manjem broju onih ljudi koji deluju na određenim punktovima, a koji su sticajem raznih okolnosti, ipak, na vreme shvatili važnost ovog pitanja za njih same za našu armiju i nauku uopšte. Ali tim istim ljudima biće i jasna opravdanost postavljanja ovakvog pitanja, s obzirom na broj onih koji još uvek nemaju predstavu šta takva naučna disciplina znači za nas.

Kada postavljamo pitanje šta je to naučna dokumentacija i informacija, onda treba da se definišu dva pojma: *terminologija* i *definicija*.

Što se tiče terminologije, termina i naziva iz ove delatnosti, od samog začetka dokumentacijske službe do današnjeg dana vode se diskusije i rasprave oko reči koje će najoptimalnije karakterisati ovu naučnu disciplinu. U tim raspravama susreću se reči kao što su „dokumentacija”, „informacija”, „dokumentalistika”, „informatika”, „dokumentologija” i druge. Terminologija ove delatnosti važna je za teoretičare, dok je za dokumentatora — praktičara, korisnika, dakle za masu onih kojima ova delatnost služi, ovo pitanje od sporednog značaja. Na pitanju terminologije nećemo se zadržavati, ali neće biti suvišno ako se kaže da je u poslednje vreme preovladao termin „informatika”, čiji je protagonist sovjetski akademik A. I. Mihailov, pa taj termin sve više prodire i kod nas. Čak i prvi časopis u nas koji se bavi pitanjima naučne dokumentacije i informacije nosi naslov INFORMATIKA. Ova reč, po nekima, trebalo bi da predstavlja sintezu dve reči: informacija plus automatika.

I o pitanju *definicije* naučne dokumentacije i informacija postoje različite kombinacije, sugestije i predlozi, ali se čini da definicija koju je usvojila Međunarodna federacija za dokumentaciju u Hagu (FID) može da podnese i najrigorozniju kritiku, barem do naših dana. Mi ćemo tu definiciju citirati zbog toga što će ona poslužiti kao linija vodilja u daljem izlaganju ove teme.

Dakle, definicija glasi: „*Dokumentacija je sakupljanje i čuvanje, klasifikacija i selekcija, širenje i korišćenje svih vidova informacija*”.

U ovoj kratkoj rečenici sublimirana je celokupna aktivnost, smisao i uloga ove naučne discipline. U toj definiciji susrećemo se sa dva termina, između kojih se ne može postaviti znak jednakosti, već jedan proističe iz drugog: dokumentacija i informacija.

Obe ove reči, u širem smislu, mogu da označavaju i označavaju i druge pojmove na gotovo svim poljima ljudske delatnosti, što je čest uzrok zabuna i nesporazuma, pa i prilične doze nerazumevanja

od strane upravo onih koji su pozvani da ovu delatnost razvijaju, negiraju i formiraju. Sa nespornostima i teškoćama ove prirode treba računati i ubuduće. Trebaće još mnogo vremena da ovi pojmovi izađu iz uskog kruga specijalista — dokumentatora i postanu svojina najšireg broja naučnika, stručnjaka i starešina koji bez maksimalnog korišćenja ove službe neće biti u stanju da uspešno rešavaju svoje zadatke.

Za ilustraciju od kolike je važnosti ovo pitanje može da nam posluži podatak u knjizi: „Osnove naučne informacije” već pomenu- tog sovjetskog akademika A. I. Mihailova. Evo šta on kaže: „Pod pretpostavkom da stručnjak — hemičar poznaje 30 stranih jezika (što je isključeno) kojima bi koristio svu literaturu iz područja njegovog profesionalnog interesa, koju bi počeo da čita 1. januara, a završio 31. decembra, pod uslovom da čita 40 časova sedmično i to četiri publikacije na čas on bi uspeo da pročita svega dvadeseti deo onoga što je publikovano”. Iz ovog istrgnutog teksta vidi se nemoć današnjeg stručnjaka (i vojnog) kako pred poplavom novih saznanja stoji bespomoćan — ni vremena, ni novčanih sredstava ni fizičke mogućnosti da sve obuhvati i savlada. Smisao naučne dokumentacije i informacije je u tome da stručnjaku priskoči u pomoć i da mu na radni sto postavi sve ono što je do tada postignuto iz određene naučne oblasti u zemlji i svetu.

SKUPLJANJE I ČUVANJE INFORMACIJA

Da bismo dobili približnu predstavu o tome šta znači sakupljanje informacija, treba da imamo u vidu barem neke činjenice koje će pomoći da se shvati važnost i obim ovog pitanja. Danas se u svetu publikuje približno 60—70 hiljada naučnih i tehničkih časopisa, a 3—4 hiljade godišnje prestaje da izlazi i još veći broj novih ugleda svetlo dana. Kada zanemarimo knjige i druge vidove informacija, već nam ovaj podatak govori o poplavi publikovanih materijala i potrebi da se nađe način kako da se oni savladaju.

Prema podacima Jugoslovenskog bibliografskog instituta, naša zemlja godišnje prima oko 11.000 *naslova* stranih periodičnih publikacija. Samo Jugoslovenski centar za naučnu i tehničku dokumentaciju u Beogradu prima redovno oko 2.700 stranih i preko 500 domaćih naučnih i tehničkih časopisa (iz Nemačke 550, SAD 478, Engleske 404, Francuske 32, SSSR 248, Italije 115, Švajcarske 100, Belgije 76, ČSSR 76, Kanade 52, itd.). Da ne uzimamo u obzir razne druge punktove, specijalizovane centre, naučne i druge institucije koje takođe redovno primaju određen broj strane naučne i tehničke periodike, čiji broj se kreće od deset do preko hiljadu naslova. Vidimo da je velik problem odgovoriti na pitanje šta i koliko nabavljati i ko treba da čini.

Upravo je zabrinjavajuća pojava da, skoro, svaka institucija, svaka radna organizacija koja se na neki način bavi određenom naučnom delatnošću gaji ambicije da ima *sve*: sve knjige, sve priručnike, sve časopise, patente, standarde, ekspertize, projekte, a oči-

gledno je da je sve nemoguće dobiti, još manje je moguće da se i ono što je dobiveno savlada, ekonomično i efikasno koristi. Upravo zbog toga imamo jednu simptomatičnu i neodrživu pojavu da se masa naučne i tehničke literature, skupo plaćene deviznim sredstvima, povlači po policama, fijokama i vitrinama i da najveći deo tog dragocenog materijala niko nikada i ne pogleda.

Iz jedne informacije sa savetovanja o naučnom radu u Jugoslaviji saznajemo da naša zemlja za naučni rad izdvaja 0,2 US dolara po stanovniku, po čemu smo na poslednjem mestu u Evropi. Iza nas sledi Gana sa 0,1 US dolara. Ovaj iznos (od 0,2 dolara) očigledno je premalen, ali ako se ova sredstva još rasipnički i neracionalno koriste, može se objektivno desiti da na ovom planu budemo i lošiji od Gane. U prilog ovakvoj pretpostavci ide i naše saznanje o tome koliko i gde ima biblioteka koje svaka za sebe angažuju novčana sredstva (domaća i devizna) i upravo, zahvaljujući tome što svak hoće da bude „centar”, da ima sve — nastaje pojava da ogromne zalihe različitih edicija pokriva prašina. To literarno, naučnotehničko blago u velikom broju slučajeva predstavlja mrtav kapital.

Rešenja za ova pitanja mogu se naći u integrisanju, sažimanju i koncentraciji. S obzirom na mogućnosti ovakvih rešenja mogu se pojaviti žestoki otpori razne vrste, iznalaziće se neubedljivi argumenti i naivna obrazloženja o bezuslovnoj neophodnosti postojanja upravo te biblioteke, tog centra, te institucije.

Snažni, bogato opremljeni i snabdeveni centri, koji su to u punom smislu reči, mogu da reše probleme nagomilane do nedopustivosti. Kako bi to trebalo organizovati nije potrebno dugo istraživati, primera za to ima u celom svetu. Potrebno je te primere proučiti, rešiti se za neki od njih, za onaj koji najbolje odgovara našim potrebama i primeniti ga uz potrebne modifikacije. Uostalom takav proces počeo je da se odvija i u našim vlastitim redovima. Ostaje samo to da konzekventno bude proveden u život. Ne treba strahovati od eventualno manjih promašaja, važna je zdrava i smišljena baza, a detalji se mogu doradivati. Osnovno što se pri ovome mora imati u vidu je *korisnik, potrošač, stručni i starešinski kadar*, kome služba naučne dokumentacije treba da služi. Organi koji kreiraju službu dokumentacije ne treba da budu u prvom planu, a upravo je u tome bio krupan promašaj: jer su se mnogi centri i instituti začaurili u svoj uski domen, u svoja četiri zida i vremenom su postali sami sebi svrha. Dobrim delom u tome i leži uzrok gotovo redovnoj pojavi da svak hoće da stvara centar za sebe.

Postojanje, na naučnoj osnovi, organizovanih i bogato opremljenih centara, bibliotečkih fondova i službe dokumentacije koji bi vodili računa o tome da oni postoje radi korisnika, a ne korisnici radi njih, učinilo bi bespredmetnim stalne tendencije stvaranja suvišnog broja malih i beznačajnih punktova koji troše i onako oskudna sredstva, pa ih čak ni njihove vlastite radne organizacije, institucije ili ustanove ne koriste, a da se i ne govori o tome da je taj naučni i tehnički fond za sva vremena postao nedostupan mnogim interesentima koji možda upravo u to vreme traže tu literaturu i ne

moгу da je dobiju jer je ili nema ili oni sami nemaju sredstava da je nabave.

Dezintegracija na polju naučne dokumentacije do sada je upravo pogodovala organizatorima tih i takvih službi; oni su polazili sa stanovišta neke svoje posebne koncepcije i kalkulacije, zavisno od visine novčanih sredstava koja su uspeli da pribave, dok je korisnik — stručnjak, naučnik, starešina — bio samo faktor na koji se redovno pozivalo kada je trebalo pribaviti nova novčana sredstva. I tako se sve to okretalo u krugu, a rezultate takvog rada moguće je videti gde god se ovaj problem dodirne.

Radi razvijanja tendencija za ekonomičnije, razumnije i efikasnije nabavke mora se ići na to da veliki centri za dokumentaciju i informacije vrše krupne nabavke knjiga, časopisa i drugih dokumenata pa da ih efikasnim merama, poznatim i proverenim u teoriji i praksi razvijenih zemalja, u procesu difuzije i informacija, učine lako pristupačnim najširem broju interesenata. Samo takvom osnovnom orijentacijom radne organizacije i ustanove doći će i same do zaključka, uostalom jedino logičnog, o besmislenosti trošenja sredstava i ulaganja truda za nabavke, što je još uvek masovna pojava. Radne organizacije i ustanove orijentisaće se na to da za svoje potrebe nabavljaju samo ono što im je neophodno za svakodnevno korišćenje, kao što su priručnici, rečnici, propisi, standardi i to sve iz užeg delokruga rada određene radne organizacije.

KLASIFIKACIJA I SELEKCIJA INFORMACIJA

Ogromna količina novih saznanja, koja svakim danom postaju sve šira i bogatija, stvaraju teškoće u smislu njihovog korišćenja i te teškoće rastu paralelno sa porastom količine saznanja. Razdvojiti, sistematizovati, trijažirati i složiti svu tu ogromnu materiju tako da se do nje i njenih pojedinih disciplina može doći predstavlja u naučnom svetu još uvek veliki problem. Nesređeni fondovi knjiga, časopisa i drugih oblika informacija ostavljaju dojam bogatog skladišta, u kome ima svašta, ali se ne zna gde se šta može naći. Problem klasifikovanja i separiranja dokumenata je gotovo odlučujući faktor od kojeg zavisi efikasnost korišćenja akumuliranih znanja. Po našem mišljenju, a to pokazuje i praktična primena u mnogim visokorazvijenim zemljama sveta, ne prevaziđen sistem klasifikovanja predstavlja tzv. sistem *Univerzalne decimalne klasifikacije* koji se u naučnom svetu označava kraticama UDK, DK, UDC ili DC. Među teoretičarima postoje različita mišljenja o ovom sistemu, povremeno se javljaju pokušaji da se lansira i neki drugi sistem (kao što je npr. švedski sistem SFB, namenjen za klasifikaciju dokumenata u građevinarstvu i arhitekturi), Univerzalna decimalna klasifikacija u najvećem broju razvijenih (pa i ostalih) zemalja sveta ostaje i nadalje dominantan sistem. U SSSR-u su činjeni pokušaji da se nađe neko bolje rešenje, ali su doživeli neuspeh, pa je UDK ostao jedini sistem u dokumentatorskoj teoriji i praksi. Ako se uzme u obzir da je taj sistem usvojila Međunarodna federacija za doku-

mentaciju (čiji je član i SFRJ) jasno je da je on stekao pravo građanstva u čitavom svetu. Ovo ističemo radi toga što smatramo da je ovo pitanje od važnosti i za razvoj naučne dokumentacije u JNA. Prema tome, nema dileme za koji se sistem klasifikacije opredeliti. Uostalom i u sadašnjoj delatnosti na polju naučne dokumentacije kod nas se primenjuje sistem UDK. Traženje drugih, vlastitih rešenja moglo bi da unese izvesnu zbrku, jer je od neobične važnosti da se sistem klasifikacije dokumenata usaglašava na međunarodnom planu.

Što se tiče *selekcije*, mislimo da bi bilo dovoljno reći da gomilanje svega i svačega sa obrazloženjem „nek se nađe” pričinjava često teškoće i stvara situaciju da se, tako reći, od šume ne mogu da vide stabla. Ima ustanova i radnih organizacija u kojima se godinama i decenijama skupljaju i slažu ili, bolje reći, nabacuju gomile periodičnih publikacija, žurnala, časopisa, kataloga i sl., što je stvorilo veliki problem u pogledu smeštaja, čuvanja i materijalne odgovornosti. Prođe dosta godina da niko iz te gomile ne zatraži ništa, što je i razumljivo kada se zna da i periodične publikacije najnovijeg datuma nalaze korisnika u zabrinjujuće malom procentu. Sve je ovo dokaz nerešenih organizacionih problema na polju naučne dokumentacije i informacije. Uzmimo npr. modne žurnale: retko kada se dešava da jedna domaćica zadržava brojeve žurnala starije od nekoliko meseci, a da se o godinama i ne govori. Najčešće, i logičan proces je da se časopis pregleda, pročita ono što određenu osobu interesuje, izreže kraj ili recept i žurnal je svoju ulogu odigrao. Stručni i naučni časopisi mogu se takođe do određene mere i u određenom smislu smatrati „modnim žurnalima”, žurnalima noviteta na polju nauke, tehnike i tehnologije, pa nema nikakvog smisla od njih stvarati amorfnu masu i nepotrebne gomile.

Obratno, veliki i specijalizovani dokumentacioni centri, velike centralne biblioteke treba da čuvaju sve i bez vremenskog ograničenja. Manje organizacije u našoj situaciji trebalo bi da zadržavaju periodiku najduže do 5 godina, vršeći svake godine rashodovanje starog godišta. Na taj način stvorila bi se višestruka korist, što je samo po sebi razumljivo. Trižiranje bibliotečkog fonda, standarda, fototeke, filmoteke ima takođe pozitivan efekat u smislu racionalnog korišćenja. Ovim što je rečeno ne iscrpljuje se pitanje selekcije dokumenata, ali će svakako ovih nekoliko napomena problem učiniti uočljivijim. Kolekcije bibliotečkog i dokumentalističkog materijala su isto što i šuma — stalno je treba krčiti, uklanjati korov i stara trula stabla, seći šikaru, zasađivati mladice i pri tome ostvariti odgovarajući sistem i savremene metode.

ŠIRENJE I KORIŠĆENJE INFORMACIJA

Za dokumentatora — praktičara širenje i korišćenje naučnih i tehničkih informacija predstavlja konačni smisao i svrhu ove delatnosti. Sve teorijske rasprave o mestu, ulozi i organizaciji naučne dokumentacije imaju svoj značaj, ali prava svrha ove delatnosti treba

da služi praktičnim pitanjima koja su u gro-planu. Jedan naš eminentni dokumentator izneo je tezu da je dokumentacija *proizvodnja*. Možda, verbalno gledano, ovaj izraz nije najsrećnije izabran, ali u svojoj suštini naučna dokumentacija to zapravo i jeste. Moglo bi se reći da je služba dokumentacije neka vrsta prometa, trgovine znanjem. Upravo ta „trgovina” tj. služba dokumentacije treba da bude bogato, ukusno i sistematizovano organizovani magacin, u kome će „kupac”, naučnik, brzo, lako i jeftino naći robu koja treba njemu ili njegovoj radnoj organizaciji. Ako, služba dokumentacije ne vrši svoju ulogu, ona seče i vlastitu gredu na koju se oslanja, deluje obeshrabrujuće na one koji od nje očekuju pomoć i izaziva potcenjivački, ignorantski stav faktora koji bi trebalo da je finansiraju, razvijaju i jačaju.

Uzroci slabosti ove naučne discipline u nas su mnogobrojni.

Još uvek neki organi nisu dovoljno shvatili značaj službe naučne dokumentacije i informacije.

Naučna dokumentacija je našla svoj oslonac u malom broju entuzijasta, a ponegde je služila i kao platforma za ostvarenje ličnih ambicija pojedinaca ili grupa, posebno na međunarodnom planu.

Nije dovoljno koordiniran rad organizacija i kadrova, često izostaje bilo kakav oblik dogovaranja i saradnje.

Nesigurni su izvori finansiranja i nedovoljno vrednovanje intelektualnog i naučnog rada, što u punoj meri vredi za naučnu dokumentaciju.

Zbog svega što je rečeno dokumentatori — praktičari redovno nailaze na nepremostive teškoće kada se nađu pred zadacima da svojim stručnim i naučnim radnicima obezbede ono što je do tada postignuto na polju na kome oni rade.

Poznati su pojmovi „aktivna” i „pasivna” informacija. Aktivna informacija podrazumeva to da služba naučne dokumentacije samoinicijativno dotura informacije određenom krugu stručnjaka, dok pasivna informacija znači da služba pasivno čeka da joj se stručnjaci i naučnici jave sa zahtevima.

Kakva je situacija u nas?

Traženja stručnjaka da im služba naučne dokumentacije obezbedi potrebnu podlogu za rad daleko je od zahteva vremena i zadataka u današnje vreme. Kod nas je situacija takva da stručnjaci često ne znaju za postojanje ove naučne discipline, ili sami traže i kupuju potrebne materijale, trošeći novac i vreme da bi sebi obezbedili potrebnu informaciju ili konačno svoje zadatke (projekte) realizuju tako što se oslanjaju na znanja koja su stekli školovanjem, na svoj genij i intuiciju.

Tako uglavnom stoji sa pasivnom dokumentacijom. U takvim uslovima sasvim je razumljivo da aktivna informacija mora doći u prvi plan. Ako neće breg Muhamedu, mora Muhamed bregu. To znači da intenzitet aktivne informacije treba da bude obrnuto razmeran intenzitetu pasivne.

Fondovi biblioteka se nedovoljno koriste i to je činjenica s kojom moramo da se pomirimo, ali to nikako nije i ne sme da bude razlog da se proces razvijanja u ma kom vidu umanjí.

Sve jasnije se ocrtaiva tendencija da se razvoj naučno-tehničke dokumentacije usmerava u pravcu stvaranja *specijalizovanih centara*. Nema sumnje da će i služba naučne dokumentacije i informacija u JNA morati da se kreće u tom pravcu. A to znači da se mora orijentisati na dva smera: ka maksimalnom iskorišćavanju rezultata rada koji su postignuti u drugim službama naučne dokumentacije u zemlji i inostranstvu i ka razvijanju takve naučoinformativne delatnosti koja će se baviti specifičnim problemima i potrebama Armije i to na sektorima teorije i prakse koje druge organizacije ne obuhvataju. U sadašnjoj fazi još smo od toga daleko. Istina, biće prigovora da je nemoguće ili teško odrediti šta jeste, a šta nije specifično za Armiju, jer, tako reći, nema naučne discipline koja na ovaj ili onaj način nije u vezi sa pitanjima odbrane. Međutim, to ne znači da se za razvoj službe naučne informacije u Armiji ne može naći razumna granica. U traženju razumne i optimalne granice između onoga što jeste i što nije specifično za oružane snage treba tražiti rešenja koja će zadovoljiti zahteve vidova, rodova i službi. Razvijanje takve tendencije umanjice komercijalni i merkantilni stil rada službe naučne informacije, što je, po našem mišljenju, do sada predstavljalo značajnu smetnju u efikasnosti njenog delovanja.

Ovim člankom se želi dati prilog daljoj diskusiji u svrhu pronalaženja puteva i načina rešavanja sazrelih problema naučne informacije i naučnog rada.

Potpukovnik
Josip SUŠA

LITERATURA:

- Mihailov, A. I.: Osnove naučne informacije; »Nauka«, Moskva, 1965;
Dugoročni program rada Međunarodne federacije za dokumentaciju — FID, Hag, 1962;
Weinberg Report — Science, Government and informations; Washington, 1963;
Informacija i progres; »Izvestija« No 8, Moskva, 1967;
Osnovni stavovi, polazna načela i program rada za izgradnju sistema naučnih informacija; »Informatika«, I (1967.) No 1;
Materijali sa Savetovanja o naučnom radu u JNA, Beograd, novembar, 1967.

DOKUMENTI IZ PVO KOJI SE OBRADUJU PRI SASTAVLJANJU I REŠAVANJU ZADATAKA

Za uspešno rešavanje operativno-taktičkog zadatka potrebno je da bude dobro sastavljen. Pošto je to vrlo kompleksan i komplikovan posao, s pravom bi se moglo očekivati da se ovom pitanju posvećuje i posebna pažnja u našoj nastavnoj i ostaloj vojnoj literaturi. Međutim, potraže li se odgovori na mnoga ne baš jednostavna pitanja, videće se da nema literature koja se šire bavi ovom problematikom, a ona koja postoji obično je suviše načelna i „opštevojna”. Naime, posebno se oseća nedostatak literature koja obrađuje problematiku rodova u zajedničkim zadacima združenih jedinica KoV. Takav je slučaj npr. i sa obradom dokumentacije iz PVO pri sastavljanju i rešavanju zajedničkih zadataka, na primer, u armiji. Otuda nije redak slučaj da je sadržaj dokumenata iz PVO u sličnim operativnim zadacima različit po broju i problemima koji se u njima obrađuju, iako su nastavna pitanja i nastavni ciljevi isti. Ovo može znatno umanjiti uspeh nastave jer ne postoji jednako (načelno) gledanje na iste probleme u istim situacijama.

Iako broj i sadržaj dokumenata predstavlja samo deo široke problematike sastavljanja i rešavanja zadataka, mislim da bi ujednačavanja gledišta i na ovom području poboljšalo obuku starešina. Zato ću, koristeći se iskustvima stečenim u sastavljanju zadataka, izneti neka mišljenja o tome koje *radne i borbene dokumente iz PVO* treba razraditi pri sastavljanju operativnih zadataka i koja pitanja najčešće treba obuhvatiti njihovim sadržajem (bilo pri sastavljanju ili rešavanju) ukoliko se želi postići odgovarajući nastavni cilj i maksimalan stepen obuke. Pri tome ću (načelno) razmotriti i pojedine elemente iz organizacionog procesa (procenu, predlog i sl.), čija pismena obrada nije uvek obavezna, ali je često celishodna.

DOKUMENTI IZ PVO U OPERATIVNIM ZADACIMA JEDINICA KoV

Broj radnih i borbenih dokumenata iz PVO koji se najčešće obrađuju u zajedničkim zadacima armije zavisice od opšte namene i obima zadatka. Iskustva pokazuju da je najveći broj dokumenata iz PVO potreban kada se pri rešavanju zadatka predviđa razrada

celokupnog organizacionog procesa u pripremnom delu operacije i razrada dinamike operacije. Zato ću baš taj slučaj, kao najkompleksniji, razmotriti u ovom članku.

U takvom (zajedničkom) zadatku koji obično ima nekoliko nastavnih celina (osnovni zadatak sa priložima rodova, vidova i službi; dokumentaciju o proceni situacije i donošenju odluke; dokumentaciju o planiranju i komandovanju i dokumentaciju o dinamici operacije), obrada dokumenata iz PVO mora odgovarati opštoj zamisli izvođenja obuke. Iskustva pokazuju da za takav slučaj treba obraditi sledeće dokumente iz PVO:

1. *Prilog za PVO* koji se daje uz osnovni zadatak. U njemu su potrebni podaci o PVO koji su neophodni za opšte rešavanje zadatka i posebno rešavanje problematike PVO.

2. *Zaključke iz procene i predlog za PVO* jer su neophodni za daljnju i potpunu obradu zadatka, te ih razrađivač obično pismeno obrađuje kao deo elaborata za opštu procenu i odluku.

3. *Plan i naređenje za PVO* su dva najvažnija dokumenta koja obično razrađuje rešavalac, pa je nužno da ih obradi i razrađivač. Pored ova dva dokumenta, iz dela planiranja i komandovanja, organ PVO učestvuje u obradi *zajedničkih (opštevojnih) dokumenata* te se i u elaboratu zadatka ti dokumenti popunjavaju podacima iz PVO.

4. *Dokumenti (delovi) iz PVO u supozicijama* čine obično prilog iz PVO uz supoziciju, kratku procenu iz PVO, predlog za PVO i prema potrebi — borbeno naređenje.

Svaki od ovih dokumenata treba da sadržajem obezbedi razmatranje onih pitanja koja će se najčešće pojavljivati u datoj operativnoj situaciji.

Iako će sadržaj radnih i borbenih dokumenata umnogome zavisi od operativne situacije, uslova za razradu zadatka i dr. njihov sadržaj će gotovo redovno morati da obuhvati neka osnovna pitanja i probleme PVO, bez kojih dokument ne bi bio potpun, odnosno bez čije celovite obrade ne bi bio postignut potpun nastavni cilj i odgovarajući stepen obuke.

Prihvatajući ova iskustva kao realna i polazeći od njih, u članku ću navesti sadržaj navedenih dokumenata za koje se može smatrati da će manje-više odgovarati svim operativnim situacijama.

SADRŽAJ PRILOGA IZ PVO UZ OSNOVNI ZADATAK

Prilog za PVO (kao i prilozima ostalih rodova, službi i vidova) redovno se radi u svim taktičkim zadacima za armiju, bez obzira na to da li se predviđa posebno izučavanje problematike PVO ili ne. Ovo je potrebno zbog toga jer bi bez podataka koji se daju u ovom prilogu bilo teško ceniti situaciju i doneti odluku o upotrebi jedinica armije. Ukoliko se predviđa izučavanje problema PVO u datoj operaciji, podaci iz PVO treba da su širi i precizniji tako da rešavaocu omoguće sagledavanje svih podataka koji bi u takvoj situaciji već znao i onih koje bi saznao od pretpostavljenog organa PVO, odnosno

praćenjem situacije u vazduhu, ili konsultovanjem drugih organa u komandi itd. Zato ovaj prilog najčešće treba da sadrži sledeće podatke:

a) *O avijaciji neprijatelja* (ukoliko se u zadatku posebno ne obrađuje vazduhoplovni prilog)¹ i to: o jačini i baziranju avijacije, vrsti i tipovima aviona, TT-podaci o novim avionima, načinu i taktici dejstva avijacije u ranijim situacijama i sl.

b) *O jedinicama PVO u zoni armije*: o njihovom stanju i formaciji (ako nije poznata), dotadašnjim zadacima, rasporedu, vatre-
nim mogućnostima, organizaciji komandovanja, obaveštavanju (VOJ-VOJIN) itd. Ovi podaci se u potrebnom obimu daju odvojeno: za jedinice teritorijalne i PVO; za neposredno potčinjene jedinice PAA i PAR i jedinice ojačanja; za jedinice PAA u potčinjenim združenim i rodovskim jedinicama (sastav i kalibar); za rađničke baterije LPAA i za jedinice LPAA i jedinice LPAA na aerodromima.

c) *O merama PVZ* koje su do tada preduzete u zoni armije-korpusa od teritorijalnih jedinica itd.

d) *O dotadašnjoj organizaciji sadejstva* između jedinica PVO u zoni izvođenja operacije i za obezbeđenje leta (preleta) sopstvene avijacije.

Na kraju se daje *zadatak za rešavaoce* — ako je to potrebno posebno istaći.

Ukoliko ovi podaci odražavaju pravu sliku stanja i mogućnosti neprijateljske avijacije i stanja i mogućnosti sopstvenih jedinica PVO u datoj situaciji, rešavalac će iz takvih podataka i opšte situacije na frontu moći realno sagledati mogućnosti i konkretno rešenje problema PVO, kao i u stvarnim ratnim uslovima.

Ovi podaci mogu se u celini obraditi u vidu teksta ili se delom mogu predstaviti grafički, na posebnim shemama ili ucrtavanjem na kartu početne situacije (kartu obostranog rasporeda).

SADRŽAJ ZAKLJUČAKA IZ PROCENE I PREDLOG ZA PVO

Zaključci iz procene i predlog za PVO spadaju u radne dokumente koji se obično pismeno obrađuju samo pri sastavljanju zadatka. Ovo je potrebno zbog toga što predstavljaju neophodne pokazatelje za daljnu razradu zadatka i služe kao osnova za analizu i ocenu rada i razrađivača i rešavaoca. Radi detaljnije analize i ocene rada rešavaoca ponekad je potrebno da se procena i predlog pismeno oforme (naročito u školama).

Bez obzira na to da li će se procena ili predlog obrađivati pismeno ili usmeno, njihova obrada je svakako najvažnija etapa u razradi, odnosno rešavanju zadatka. Kroz njihov sadržaj treba obraditi analizu određenih pitanja (problema) ili predložiti odgovarajuće

¹ Obično se posebno obrađuje vazduhoplovni prilog u kome se obrađuju svi navedeni podaci o neprijatelju, pa i o sopstveno teritorijalnoj PVO, a na koje se podatke tada poziva starešina koji radi prilog PVO.

mere i postupke za organizovanje PVO, bez čijeg celovitog zahvatanja nije moguće uvek postići nastavni cilj.

Da bi se došlo do što realnijih i potpunijih *zaključaka iz procene situacije (PVO)* neophodno je u toku procene obuhvatiti sledeća pitanja:

a) Shvatanje zadatka, gde treba razmotriti osnovne zadatke koji stoje pred PVO u datoj operativnoj situaciji, osnovne mogućnosti i raspoloživo vreme za njihovo realizovanje, prioritetne postupke jedinica PVO (određivanje hitnih zadataka, upućivanje pripremih naređenja) itd.

b) *Procenu neprijatelja* — (na zemlji i u vazduhu) gde se posebno razmatraju sledeća pitanja:

— dejstvo neprijatelja na zemlji i mogućan uticaj na organizovanje PVO;

— jačina, način dejstva i borbena sredstva koja će neprijateljska avijacija angažovati i po kojim objektima — ciljevima u zoni armije, u koje vreme, sa kojih pravaca, zatim mogućni rejoni za vazdušne desante itd.

c) *Procenu sopstvenih snaga (mogućnosti)* u okviru kojih treba posebno razmotriti sledeća pitanja:

— procenu objekata (jedinica) u zoni armije sa stanovišta važnosti i osetljivosti u borbi, mogućnosti zaštite od napada iz vazduha sopstvenim sredstvima i dejstvom jedinica susedne PVO; koji objekti (jedinice) imaju prioritet za PVO, sa koliko i kojim sredstvima ih treba braniti (ojačati), za koje vreme itd.;

— mogućnosti i potrebe VOJ, stanje i mogućnosti VOJIN u zoni izvođenja operacije, stanje i mogućnosti angažovanja sopstvenih organa i sredstava VOJ i njihovi konkretni zadaci, način obaveštavanja jedinica koje nemaju centar PVO, prikupljanje podataka od susednih i ostalih organa VOJ i sl.;

— stanje i mogućnosti jedinica PVO: broj, stanje i mogućnosti raspoloživih jedinica PVO i zadatke koje trenutno izvršavaju, mogućnost njihovog angažovanja (po vremenu, prostoru, dometu, pokretljivosti i sl.) za PVO predviđenih objekata (jedinica), vreme angažovanja na izvršenju određenog zadatka i gotovost za dejstvo, koja pitanja treba rešiti u okviru organizacije sadejstva, a koja u okviru komandovanja i snabdevanja, koje mere PVZ treba organizovati i koje jedinice i u koje vreme to treba da organizuju — preduzmu.

d) *Procenu zemljišta i posebno vremena*, koje se ceni kao prostor, doba dana i godine i atmosferska pojava. Procena zemljišta obuhvata pitanja koja utiču na verovatno dejstvo neprijateljeve avijacije i na mogućnost rasporeda i dejstva jedinica PVO. Zemljište i vreme mogu se ceniti i uporedo sa procenom i razmatranjem ostalih elemenata situacije.

Na kraju procene izvlači se *opšti zaključak* koji predstavlja kratak rezime svih elemenata i obično obuhvata: najverovatniju fizionomiju i taktiku dejstva neprijateljeve avijacije u zoni armije (osnovne snage, težišne pravce upotrebe, vrste aviona, jačinu gru-

pa, objekte napada, vreme napada i ubojna sredstva itd.); jedinice koje treba ojačati i objekte koje treba braniti, kao i jačinu jedinica PAA potrebnih za to; način organizovanja VOJ; koja pitanja i kako treba rešiti iz organizacije sadejstva, komandovanja i snabdevanja; koje mere PVZ treba primeniti; koje zahteve izneti komandantu, ostalim i pretpostavljenim organima PVO itd.

Opšti zaključak čini osnovu za donošenje predloga za PVO, odnosno za rešavanje osnovnih pitanja o kojima se odlučuje u neposrednom kontaktu sa organima rodova i vidova.

Ovde su izneta samo neka najosnovnija pitanja koja se u procesu procene razmatraju. Zaključci iz procene mogu biti potpuni i realni jedino ako rešavalac ima dovoljno podataka (u prilogu iz PVO i u zadatku) koji će mu omogućiti da, uz sopstveno poznavanje problematike PVO i njenu pravilnu analizu, nađe najcelishodnija rešenja za organizovanje PVO. Ovu okolnost razrađivač zadatka treba stalno da ima na umu i da u zadatku obezbedi dovoljno potrebnih podataka. Međutim, oni treba da budu predstavljeni tako da ne otkrivaju, odnosno ne sugerišu mogućna rešenja organizacije PVO.

Predlog za PVO treba da obuhvata sledeća pitanja:

a) *Način organizovanja VOJ* za potrebe armije. Ovde se predlaže koji centar VOJ (armije ili VOJIN) treba redovno slušati, a kada preći na slušanje drugog centra (ako dođe do prekida u radu centra VOJIN i sl.), gde razviti centar PVO, koji su zadaci jedinica PVO koje raspolazu organima i sredstvima VOJ (osmatračkim radarima i vizuelnim osmatračkim stanicama), koje združene i rodovske jedinice će se osloniti na dopunske izvore VOJ (od elemenata VOJIN do jedinica PVO), kako obavestavati one potčinjene jedinice koje nemaju sopstveni centar PVO, kako se koristiti podacima osmatranja dobivenim od partizanskih i drugih jedinica u pozadini neprijatelja itd.

b) *Podelu i upotrebu jedinica PVO* gde se predlažu i regulišu sledeća pitanja: koje jedinice ojačati sredstvima PVO (zadatak i vreme); koje objekte treba braniti, sa kojim zadatkom, kojim sredstvima i za koje vreme; upotreba LA (ako je angažovana i za PVO jedinice) za koje zadatke, jačina grupa, način dejstva i vreme; manevar pojedinim jedinicama PVO u toku borbenih dejstava (po fazama — etapama operacije); kako regulisati organizaciju sadejstva, komandovanja i snabdevanja i vreme gotovosti pojedinih jedinica PVO (ukoliko se razlikuje od vremena gotovosti ostalih jedinica).

c) *Primenu mera PVZ* — tj. predlaganje odgovarajućih mera zaštite koje treba primeniti na pojedinim prostorijama ili u jedinicama, kao npr.: zabrana kretanja ili zadržavanja na pojedinim komunikacijama ili njihovim deonicama, izrada posebnih skloništa, primena veštačkog maskiranja itd.

d) *Zahteve ostalim rodovima (vidovima) i službama* — koji se iznose u predlogu samo ako se sa organima tih rodova — službi nije mogla postići saglasnost u neposrednom kontaktu, ili je za odobrenje nekog zahteva bila potrebna saglasnost komandanta. Ti zahtevi obično obuhvataju traženje pomoći od inžinjerije, pozadine, lovačke avijacije i sl.

Ovakav sadržaj predloga predstavlja načelan okvir od koga će često biti odstupanja, što će zavisiti od operativne situacije, zahteva komandanta, metoda rada štaba i drugih okolnosti.

U nastavnoj praksi (najčešće u školama) ponekad se primenjuje metod obrade i podnošenja predloga PVO sa obrazloženjem. U tom slučaju i obrada potrebnih dokumenata u elaboratu biće nešto drugačija. Sadržaj predloga biće uglavnom kao što je to već izneto, jedino će se, umesto zaključaka iz procene PVO, u nešto kraćem obimu obraditi — obrazloženje predloga. Obrazloženje procene (koja se vrši na isti način kao i ranije) samo je nešto kraće i obuhvata: verovatno dejstvo neprijateljske avijacije i njen uticaj na organizovanje PVO; zbog čega su odabrani predloženi objekti (jedinice) za PVO; zašto se predlaže data organizacija PVO i šta se njome postiže; i zašto se postavljaju određeni zahtevi drugim rodovima (vidovima) i sl.

SADRŽAJ PLANA I NAREĐENJA PVO

Plan i naređenje za PVO su jedina dva dokumenta iz PVO (trupa) koja su obrađena u Komandno-štabnoj službi (KŠRS). Zato na prvi pogled ne bi bilo ni potrebno razmatrati njihov sadržaj. Međutim, kad se sagleda taj sadržaj vidi se da ovi dokumenti, bar prema dosadašnjoj praksi i iskustvima, ne odgovaraju potpuno potrebama jedinica PVO.

Plan PVO je najvažniji i najkompleksniji borbeni dokument iz PVO koji se obrađuje u armiji i korpusu. On predstavlja prilog planu operacije i službi za plansko provođenje PVO u pripremnom periodu i u toku operacije.

Dosadašnji sadržaj plana PVO znatno je proširen odredbama nove KŠRS. Uvođenje nekih novih elemenata u njegov sadržaj, kao što su zaključci iz procene avijacije, zadatak i zamisao organizacije PVO, daje mu širu osnovu i čini ga najpotpunijim i celovitim dokumentom PVO.

Međutim, u sadašnjem sadržaju plana ima jedan novi element koji je važan jer se njegovom obradom zamenjuje do sada samostalan i važan dokument PVO (bar u armiji) — plan sadejstva. Naime, odredbama KŠRO predviđeno je da se u plan PVO unose i podaci sadejstva, ali se ne kaže koje treba uneti i na osnovu čega. Dok je unošenje podataka sadejstva u plan PVO korpusa i divizije KoV i ranije bilo uobičajeno, u armiji je obično plan sadejstva rađen kao poseban dokument (grafički i tekstualno). U njemu su regulisani zadaci jedinica PVO i sopstvene avijacije u borbi sa ciljevima u vazduhu, odnosno u toku leta (preleta) sopstvene avijacije kroz vazdušni prostor u zoni armije. Ne ulazeći u ovom članku u razmatranje potrebe za izradom plana sadejstva kao posebnog do-

kumenta u armiji,² mislim da je nužno istaći koje bi podatke iz sadejstva trebalo obraditi u ovako koncipiranom planu PVO. Prema dosadašnjim iskustvima, između avijacije, teritorijalne i trupne PVO trebalo bi rešiti i planom regulisati sledeća pitanja: a) način podele ciljeva između PAR (srednjih i lakih) i između PAR i PAA, zatim između PAR i PAA s jedne, i LA, s druge strane (po visini, pravcu, jačini grupa itd.); b) način obezbeđivanja (sigurnosti) leta sopstvene avijacije (način najave leta i raspoznavanja sopstvene avijacije, određivanje koridora leta ili ograničavanje leta avijacije ili dejstva PAA i PAR u pojedinim periodima, zonama ili visinama itd.); c) način organizovanja sadejstva u okviru organizacije VOJ i VOJIN (raspored sredstava, vreme i način premeštanja, međusobna izmena podataka osmatranja itd.); i d) postupci u slučaju vanrednih događaja (prekida rada elemenata VOJIN, gubitaka jedinica PAR) i ako se divizija PVO delimično ili u celini stavi pod komandu armije i slično.

Sadržaj plana PVO koji je predviđen KŠRS čini ovaj dokument znatno obimnijim nego ranije, pa se grafička obrada mora raditi na kartama razmere 1 : 300.000.

Naređenje za PVO koje je dato u KŠRS ne odgovara potpuno praksi i potrebama jedinica PVO. Naime, u dosadašnjoj praksi, naređenje za PVO smatrano je kao dokument prvenstveno namenjen potčinjenim, združenim i rodovskim jedinicama radi detaljnijeg sagledavanja njihovih zadataka u okviru organizovanja PVO. Otuda je i proizlazio sadržaj ovog naređenja. S pravom se smatralo da takvo naređenje ne može zadovoljiti potrebe jedinica PVO, pa im je izdavano posebno naređenje koje je obuhvatalo sva pitanja koja su za druge jedinice određivana borbenom zapovešću. Ovo je nametala praksa, jer je uočeno da prikupljanje svih potrebnih podataka od rodovskih jedinica teče sporo i da komande tih jedinica teško ostvaruju brz i potpun uvid u čitav kompleks svojih zadataka i postupaka. Zato se smatralo celishodnijim da sve te podatke prikupi načelnik roda (u ovom slučaju načelnik PVO) i da ih u vidu posebnog naređenja, posle komandantove odluke, dostavi svojim jedinicama. Međutim, ako se ovaj raniji princip prema odredbama KŠRS sada menja i naređenje za PVO odnosi i na jedinice PAA i PAR, njegov bi sadržaj trebalo proširiti unošenjem novih podataka (izvidanje, obezbeđenje i drugo), potrebnih ovim jedinicama da bi mogle brzo i potpuno izvršavati dobijene zadatke.

Pripremno naređenje, kao dokument za obuku starešina i komandi u PVO, retko se koristi. Međutim, baš taj dokument treba da nađe široku primenu u jedinicama i organima PVO. Okolnost što organ PVO neće uvek moći da na vreme dostavi jedinicama svu po-

² S obzirom na to što će se vazдушnim prostorom u zoni armije koristiti velik broj avio-jedinica, što će u dejstvu na ciljeve u vazduhu učestvovati različita borbena sredstva i jedinice PVO (PAA, RAP, LA u sastavu trupne ili teritorijalne PVO), smatram da i dalje ostaje potreba da se plan sadejstva radi kao poseban dokument, makar samo u tekstualnom obliku, iz koga bi se kasnije unosili podaci u plan PVO, odnosno dostavljali potčinjenim jedinicama.

trebnu dokumentaciju, a one svoje zadatke moraju izvršavati u vrlo kratkom vremenu (redovno jedinice PAA—PAR moraju biti gotove za dejstvo znatno pre od objekata čiju odbranu organizuju), pa će potreba za pripremnim naređenjima biti vrlo česta, a njegov sadržaj će proizlaziti iz namene. Razrađivači zadataka i rukovodioci obuke trebalo bi da korišćenju ovog dokumenta posvete znatno veću pažnju nego do sada.

UNOŠENJE POTREBNIH PODATAKA IZ PVO U ZAJEDNIČKE BORBENE DOKUMENTE

Nije redak slučaj da se ovaj deo podataka, pri sastavljanju i rešavanju zajedničkih operativnih zadataka, zaboravlja ili ne obrađuje potpuno. Od toga trpi kvalitet obuke, a posebno iz PVO. Zato ovome treba posvetiti jednaku pažnju kao i obradi svih ostalih delova zadatka.

Potrebni podaci iz PVO obično se unose u sledeće zajedničke dokumente:

U borbenu zapovest (direktivu) unosi se tačka o PVO i to ako se ne piše naređenje za PVO. U KŠRS u zapovesti komandanta armije-korpusa dat je sadržaj tačke o PVO koji je previše uopšten. Naime, u praksi se nametala potreba da se u ovoj tački konkretnije regulišu pojedini zadaci iz PVO. Ona treba da obuhvati sledeće elemente: 1) iz organizacije VOJ: koji centar VOJIN slušati, a kada i kako slušati centar PVO armije, kako organizovati obaveštavanje jedinica koje nemaju svoj centar PVO, zadatak organa VOJ u potčinjenim jedinicama PVO; 2) iz podele i upotrebe jedinice za PVO:³ koje jedinice organizuju odbranu objekata i za koje vreme i vreme gotovosti jedinica; i 3) iz primene mera PVZ: koje mere i kada primeniti, odnosno kojim merama treba dati prioritet ne nabrajajući sve (poznate) mere PVZ.

U plan operacije unose se podaci o rasporedu najvažnijih jedinica PVO (npr. PAR i SPAA) i podaci (tabelarni) o ojačanjima potčinjenih jedinica, jedinicama PVO i sl.

U plan PDO unose se podaci za snage i sredstva PVO čije se učesće predviđa u PDO (na određenom rejonu — prostoriji) i njihovim zadacima.

U plan operativnog maskiranja unose se podaci o zadacima jedinica PVO, merama i postupcima koje one preduzimaju (lažni raspored i upotreba jedinica, dejstva po posebnom planu obmanjivanja itd.).

³ U tački PVO ne navode se one jedinice koje su pridate potčinjenima, jer se navode u tački o tim jedinicama. U tački PVO navode se i osnovni zadaci LA ako učestvuju u PVO jedinice.

Kao što je poznato, supozicijama se obrađuje operativna situacija u određenoj fazi (etapi) operacije i od rešavaoca se zahteva da da kratku procenu i odluku o daljnim postupcima jedinica u datoj situaciji. Zato se u tekstu koji se daje rešavaocu (pored opšte situacije na frontu) daju i potrebni podaci o dejstvu i stanju rodova (vidova) u službi. Zbog toga se uz opšti tekst obrađuju i odgovarajući rodovski prilozi, a među njima i *prilog iz PVO*. Na osnovu odgovarajuće procene PVO rešavalac treba da pripremi *predlog za PVO* i, prema potrebi, izda jedinicama *borbeno naređenje*. To znači da razrađivač treba u zadatku da razradi istu dokumentaciju iz razloga već navedenih pri izradi osnovnog zadatka.

Prilog iz PVO u supozicijama ima isti cilj kao i u toku pripreme borbenih dejstava, ali su podaci koji se u njemu daju kraći i konkretniji. Ovo je zbog toga što rešavalac već zna opšte podatke iz PVO, te prilogom u supoziciji treba dati samo podatke o promenama u PVO. A one bi logično nastale u onom periodu za koji se vrši operativni skok. Zato prilog iz PVO u supoziciji obično treba da sadrži sledeće podatke:

— izmene koje su nastale u jačini, baziranju i taktici neprijateljeve avijacije, ili se ukazuje na tekst priloga iz RV koji te podatke obrađuje;

— momentalan raspored i zadatke jedinica PVO u zoni armije (ali samo za one čiji je zadatak izmenjen dinamikom dejstava u proteklom periodu) i njihovo stanje (gubici, popunjenost i sl.);

— ostale podatke koji bi mogli uticati na procenu iz PVO, kao što su broj oborenih neprijateljskih aviona i helikoptera, promene u organizaciji sadejstva, u snabdevanju i sl.

Pored iznošenja tekstualnih podataka, deo tih podataka može se ucertati na kartu obostrane situacije kada se ona daje uz tekst supozicije. Obično se na kartu ucertavaju podaci o rasporedu pojedinih teritorijalnih jedinica PAA, PAR, elementi VOJIN i sl., jer se time omogućava rešavaocu da brže pronađe potrebne podatke koje bi u ratnoj situaciji inače redovno vodio na svojoj radnoj karti.

Predlog za PVO obuhvata ista pitanja kao i predlog koji se donosi u toku pripreme operacije, s tim što je ovde znatno kraći i konkretniji. Na osnovu kratke procene situacije podnosi se predlog šta, kada i kako treba menjati u organizaciji PVO armije. Sadržaj predloga u osnovi će zavisiti od situacije i potreba (zahteva) komandanta, te će u predlogu (referisanju) rešavalac obraditi ona pitanja koja mu komandant odredi za tu situaciju.

Borbenim naređenjem jedinicama PVO saopštavaju se novi zadaci (novi objekt, vreme organizovanja odbrane i dr.), te će i njihov sadržaj proizlaziti iz konkretne operativne situacije i zadatka jedinice.

U ovom kratkom i uprošćenom razmatranju obuhvaćeni su svi oni radni i borbeni dokumenti iz PVO koji se najčešće obrađuju pri sastavljanju i rešavanju zadataka u armiji. Međutim, ponekad će

situacija zahtevati obradu i nekih drugih dokumenata, a u izvesnoj meri i na drugi način. Bitno je da se obradom tih dokumenata obezbedi realizovanje nastavnog cilja.

Jasno je da se svi dokumenti koje obrađuje razrađivač ne daju rešavaocu u toku rešavanja zadatka (daju se samo prilozi uz osnovni zadatak i supozicije), pa se može postaviti pitanje — zbog čega ih treba raditi? Detaljna i potpuna obrada svakog pojedinog dela zadatka važan je preduslov za njegovu obradu u celini. Obrada svih elemenata zadatka obezbeđuje rukovodiocu nastave potpuniji i objektivniji uvid u obim i kvalitet rada rešavaoca i, na kraju, obrađena dokumentacija može se iskoristiti i na taj način što će se po završenoj nastavi dati rešavaocu kao očigledan primer kako je neka (ili sva) pitanja trebalo u datoj situaciji najpribližnije obraditi — rešiti. Svakako da navedene okolnosti zahtevaju od razrađivača da odlično poznaje probleme PVO i da njegova varijanta obrade dokumentacije (u nastavnom i operativnom pogledu) bude u datoj situaciji i najbolja, a to znači argumentovano obrađena.

Pukovnik
Miljenko SRŠEN

РАНЈЕНЦИ КАО ОПЕРАТИВНИ И МОРАЛНИ ФАКТОР У БИЦИ НА НЕРЕТВИ И СУТЈЕСЦИ

Naša vojna istoriografija već je i do sada beležila posebno mesto — posebno u poređenju sa bilo kojom regularnom armijom — koje je zauzimao ranjenik u partizanskoj vojsci u toku čitavog narodno-oslobodilačkog rata. Odnos komandovanja i ponašanje svakog pojedinca prema ranjeniku već od samog početka rata imali su karakter pravog kulta. Stepen toga kulta, ili „brige za ranjenika”, kako smo to obično zvali, bio je skoro apsolutan pokazatelj visine borbenog morala svake jedinice. Kroz kult ranjenika izbijao je na videlo i svakodnevno se potvrđivao osnovni i najdublji etički i humani princip naše borbe, kao i pravi karakter Narodnooslobodilačke vojske.

Značajno je da se pokuša odgovoriti na pitanje zašto je taj kult došao do izražaja odmah, već na početku ustanka, i to spontano, bez ikakvih formalnih odredaba, mada, valja reći, ni ove nisu izostajale, pogotovo u daljem razvoju rata.

Kult ranjenika u našoj zemlji ima dva korena: prvi je istorijsko-tradicionalni, a drugi je specifičan za narodnooslobodilačku borbu.

U vekovnoj borbi protiv osvajača ranjenik je postao predmet posebne brige, poštovanja i divljenja. Taj fenomen nije nastao slučajno niti je mogao nastati u ime nekih apstraktnih moralnih načela. Kako je moral, uopšte, jedan od oblika ljudske, društvene svesti i prakse, pa se nužno formira radi ostvarenja konkretnih ciljeva svakog društva i svake epohe, tako je i kult ranjenika i ginjenika nastao kao integralni deo *borbene*, oslobodilačke etike. Taj kult je u stvari, pored ostalog, i moralno obeštećenje za pretrpljeno stradanje i žrtvovanje. Pitanje i žrtve pojedinca „vraćaju se” u opštu normalnu riznicu da bi se iz nje novi borci bogatili još jačom snagom. Pod tim uslovima kult ranjenika postaje apsolutni i univerzalni etički princip svakog društva i svake nacije, ili klase, koja se oružjem bori za opstanak, za pravedne, progresivne i humane ciljeve, što znači da se njegova primena mora protegnuti i na neprijateljskog ranjenika.

U protivnom, neizbežno strada i sopstveni moral, mora da strada humana i progresivna vrednost vlastite borbe. Samim tim je kazano da jedan agresor ili izdajnik koji se oslanja pretežno na svoju materijalnu silu, odnosno podlost, ne može a da ne primenjuje zverske postupke prema ranjenicima protivnika, bez obzira na svoj stepen civilizovanosti.

U našem narodnom eposu, a naročito u spisima Marka Miljanova, gde je data sinteza borbene etičke misli naših naroda, kult ranjenika zauzima najvidnije mesto.

Prema Miljanovu, ranjenik oličava najviši etički imperativ i, pred životom ranjenika, moraju da odstupe sve ostale moralne norme. Jedna od tih normi, u Crnoj Gori, bila je i krvna osveta.

»Ali, kad neki Kustudija, u boju s Turcima, nađe ranjena Špadijera, koji je prije boja ubio njegova rođenog brata, onda će reći ranjeni Špadijer: »Udri sad, Kustudija, dosta si muka vidio tražeći me da me ubiješ i da brata osvetiš, sad ti je zapalo što si želio«. — »Baš mi je danas zapalo da ne dam tvoju glavu prijed moje« — odgovori Kustudija. A zatim, pošto ga je izbavio ispred Turaka, reče mu: — »Hajde, vidaj se, pa kad ozdraviš ubiće te za brata« Tako je i bilo.¹

»Jedna mati, u poslednjem boju na Fundini, uzviknula je svojim sinovima koji su plakali nad izgubljenom braćom: — »A što plaćete, zar ste mislili da mi svaki zdrav danas dođe? A, duše mi, ako još koji ne pogine, boije ća ve nijesam ni imala.«²

Vrhunsku tačku ove etike predstavljaju primeri crnogorske velikodušnosti prema ranjenim Turcima, i uzvratno, primeri turske velikodušnosti prema ranjenim Crnogorcima. Nije slučajno da Miljanov ističe i ove poslednje, možda i vrlo retke primere. Miljanov *hoće* da bude dosledan, on *hoće* da protegne princip humanizma do *univerzalnih* razmera, jer, da bi čovek zaista bio do kraja to što želi biti, da bi potvrdio svoje vlastito čojstvo, on mora da ga prizna i neprijatelju u svakom, makar i retkom slučaju kad ga zasluži. „S ovim i ovakvijem primjerom je narod sam sebe osnažio da čestito nagradi, a nečisto nagrdi“ — kaže Miljanov.

»Jednom Turci, poslije boja, naidu na ranjenog Crnogorca. Jedni hoće da ga ubiju, a drugi ga štite svojim tijelom, odvođe, liječe i vraćaju na Medun«.

»Nekom Crnogorcu na pazaru omakne se puška i rani 5 Turaka i 2 ubije. Turci htjeli ubiti Crnogorca, ali brat jednoga od ubijenih zaštiti Crnogorca: »Ne udri Crnogorca, ko je Turčin, ja ginem za njega danas i opraštam mu svojega brata kojega mi je ne hoteći ubio.«³

»Crnogorac odlazi u kuću ranjenom Turčinu koga je ranio u boju, da mu rane čestita. Nosi i ovna da ga zakolje i kožom da obloži Turčinu ranu da je vida«.⁴

Drugi izvor ranjeničke etike leži u specifičnostima narodnooslobodilačkog rata: nemanje klasične pozadine za zbrinjavanje ranjenika, izuzetno velika uloga moralnog faktora u našoj strategiji, s je-

¹ Marko Miljanov: *Primjeri čojstva i junaštva*, primjer 49.

² Isto.

³ Isto.

⁴ Isto.

dne strane, i s druge: imanentno svojstvo okupatora i njegovih pomagača da u ostvarivanju svojih ciljeva pribegavaju genocidu, od koga nisu bili pošteđeni niti ranjenici. Štaviše, okupatori i domaći izdajnici sasvim svesno su uništavali naše ranjenike, bolnice i sanitetsko osoblje.

U tom cilju planirali su posebne akcije, izdavali direktna naređenja. Dakle, nije reč samo o „usputnim” masakrima usled borbenog ogorčenja u toku ili na kraju pojedinih oružanih okršaja s partizanima. Ova činjenica, kao i sve ono što se danas zbiva u Vijetnamu, još jednom svedoče da grubo gaženje Ženevskih konvencija i svih nepisanih humanitarnih zakona predstavlja jedan viši „zakon” za svakog agresora i okupatora. Imperijalistički okupator nad jednom slobodoljubivom i revolucionarnom zemljom *ne može drukčije* nego da primeni genocid kao jednu od suštinskih komponenti svoje strategije. Identični postupci domaćih izdajnika — u našem slučaju ustaša i četnika — protiv „svoga” naroda još jedan su dokaz ispravnosti poznate marksističke postavke da moralne norme i visoke etičke vrednosti nisu neka apsolutna i imanentna osobina jedne nacije, kako to misle nacionalni romantičari, nego baš one nacije, tačnije rečeno, baš onih klasa u naciji koje su stavljene u takve istorijske uslove i pred takve zadatke (oslobodilačke, progresivne i revolucionarne) da se *moraju* pridržavati etičkih normi i u sebi negovati principe humanizma.

Naša historiografija već je zabeležila i dokumentovala istrebljivačku delatnost okupatora protiv naših naroda,⁵ tako da je danas jedva moguće na tu temu dodati neke novije i još bitnije činjenice. Na ovom mestu biće dovoljno da se podvuče da je okupator sasvim smišljeno ugrožavao bezbednost ranjenika NOR-a i, u mnogo slučajeva, uspevao da uništi i njih i sanitetsko osoblje. On je tragao za ranjenicima, „pročešljavao” šume, upotrebljavao posebne jedinice (trupove) i dresirane pse za pronalaženje bolnica i skrivenih ranjenika, izdavao posebna naređenja svojim vojnicima da se moraju ponašati brutalno.⁶ U svojim operativnim izveštajima registrovao je, kao svoj ratni uspeh, pokolje ranjenika.⁷ Zlatibor, Izgori, Kozara, Sutjeska samo su simboli jedne, prostorno daleko šire, tragičnosti u kojoj se nalazila NOVJ zajedno sa svojim ranjenicima.

⁵ Pored ostalih brojnih materijala treba videti: Dr Đ. Dragić i dr B. Janković: Međunarodno ratno pravo i zaštita ranjenika i bolesnika u toku NOR, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo* br. 2/1961; Dr D. Kukač, Borba KPJ protiv istrebljivačkih i denacionalizatorskih mera okupatora, *Vojnoistorijski glasnik* br. 1/1967; Dr Vuko Gozde Gučetić, Narodnooslobodilački rat u svetlosti pravila o okupaciji, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo* br. 2/1961.

⁶ Naređenje generala Kajtla pov. br. 004870 od 16. decembra 1942. (Arhiv Vojnoistorijskog instituta — dalje: VII, nemačka arhiva kut. 2, f. 2, dok. br. 2. Naređenje nemačke komande) Arhiv VII, mikroteka, reg. br. Minhen N 2, 553—540.

⁷ Izveštaj komandanta talijanskog 6. armijskog korpusa (general Rokalje) komandantu talijanske 2. armije od 18. VI 1943. (Zbornik, tom III, knjiga 5, dok. br. 216, 212, 214).

Izveštaj komande 1. brdske divizije (nemačke) (Arhiv VII, mikroteka, reg. br. Minhen N 3, 1240—1249).

U takvim okolnostima partizansko komandovanje i svaki pojedini borac neizbežno su morali da brigu za ranjenika postave preda se kao zadatak prvog reda. Sačuvati život ranjenika značilo je ne samo sačuvati živu silu, koja ima posebnu vrednost u jednoj dobrovoljačkoj vojsci, nego, još i više, čuvanje i jačanje morala boraca. I zaista, svaki uspeh partizanske sanitetske službe u obezbeđenju ranjenika imao je ogroman uticaj na borbeni moral jedinica. Naš borac polazio je u bojeve relativno spokojan, pored ostalog, i zato što je bio siguran da će za njegovo izvlačenje iz okršaja, za njegovu bezbednost od neprijatelja biti učinjeno sve što je u moći njegovih drugova i starešina. S druge strane, visoki moral ranjenika vršio je snažan uticaj na moral zdravih boraca. Tako se kovalo čvrsto moralno-političko jedinstvo ranjenika i boraca. Tako su ranjenici, sami po sebi, i čitava organizacija njihovog obezbeđenja postali u našem ratu moralni faktor prvog reda, i to u dvostrukom vidu. Prvo, kao *moralni problem*, tj. da li i na koji način da se život ranjenika zaštititi od uništenja. Drugo, kao *izvor morala*, kao katalizator i mobilizator moralnih snaga vojske. Ovo je nesumnjivo jedna od novina koju je naš NOR dao savremenom ratovodstvu.

Ali ovakav moralno-politički imperativ imao je brojne i ozbiljne reperkusije, ne samo na području organizacije sanitetske službe (velika mobilnost i decentralizacija bolnica, smeštaj u nepristupačnim i šumskim predelima, tajna skloništa, veliki pokreti s ranjenicima i dr.) nego i u oblasti operatike. Dok se u svim drugim armijama tzv. regularnog tipa, sa čvrstim frontovima i čvrstom pozadinom, problem ranjenika pojavljuje samo na taktičkom nivou (problem izvlačenja iz trupnog rejona u dublju pozadinu), odnosno strategijskom nivou (problem ponovnog vraćanja u stroj velikih masa izlečenih ranjenika radi popune živom silom), dotle je to pitanje u našoj vojsci postalo i *operativni faktor*, gotovo uvek prisutan u svim proračunima i operativnim planovima komandovanja, da bi, u sticaju i drugih okolnosti, postao jedan od osnovnih uzroka vođenju operacija velikih razmera i sudbonosnog ishoda. To su tzv. bitke za ranjenike. Ali tu moramo odmah da dodamo još nešto što je od suštinskog značaja za celovitost shvatanja ovih operacija. Naime, prisustvo ranjenika, u uslovima NOR-a, nije bilo samo jedan od objektivnih *uzroka* takvim operacijama, nego su ranjenici istovremeno postali i najsnažniji *motiv* koji je mogao da probudi, pokrene i usredsredi moralne snage naših jedinica i da ih baš na vrhuncu operativne krize dovede u stanje moralne nadmoćnosti nad neprijateljem i pored toga što su svi ostali elementi koji govore o odnosu snaga bili izrazito u korist neprijatelja. Drukčije rečeno, naše „bitke za ranjenike“ mogu poslužiti kao uzoran primer dijalektičkog jedinstva „slabosti“ i „snage“. One ilustruju kako sama operativna kriza može da stvori i sile potrebne za njeno prevladavanje, kako se jedna broјčana i tehnička podređenost može da pretvori u preimućstvo, odnosno kako se i na samom rubu katastrofe mogu još uvek pronaći uslovi za pobjedu. Te bitke najbolje ilustruju ulogu moralnog faktora u ratu, tj. kako se moralni faktor, u određenim okolnostima, može da pretvori u materijalnu silu.

S obzirom na to da je o bici na Neretvi do danas objavljen veliki broj radova i da među njima nema skoro nijednog u kome nije dotaknuto i pitanje ranjenika, ja ću se na ovome mestu ograničiti na samo nekoliko momenata koji su u direktnoj vezi sa naslovom teme.

DA LI JE BILO NEOPHODNO I CELISHODNO DA SE SA GLAVNOM OPERATIVNOM GRUPOM KREĆE I MASA RANJENIKA I BOLESNIKA

Mislim da zaslužuje da bude, po mogućnosti definitivno, raščišćeno pitanje da li je bilo neophodno i celishodno da se sa Glavnom operativnom grupom pokreće onolika masa ranjenika i bolesnika (preko 3.000) iz Bosanske krajine ka Hercegovini. Na ovo pitanje, kao i na sva druga koja će postaviti vojni istoričar, moguće je dati tačan odgovor tek onda ako se na njega gleda najpre iz ondašnjeg, a ne iz poznijeg ili današnjeg vremenskog ugla, ako se ono analizira najpre na osnovu istorijski utvrđenih činjenica i objektivnih uslova, a ne na osnovu naših želja ili nekih apstraktno formulisanih strategijskih interesa. Dabome, ovakav stav ne isključuje potrebu da se, posle utvrđivanja činjenica i objektivnih uslova, postavi i pitanje da li je i subjektivni faktor (komandovanje, starešine, borci) bio svagda u mogućnosti, ili nemogućnosti, da na vreme sazna, shvati i adekvatno proceni značaj ondašnjih činjenica, odnosno da u potpunosti iskoristi date uslove.

Između mnogih činjenica i objektivnih uslova napomenuo bih sledeće:

Prvo, razmah ustanka u drugoj polovini 1942. godine i žestoki bojevi koje su vodile proleterske i krajiške brigade (Prozor, Bugojno, D. Vakuf, Kupres, Livno, Jajce, Manjača, Bihać, Sanski Most, Grahovo) neizbežno su doveli do, za ondašnje prilike, veoma velikog broja ranjenika.

Drugo, slobodna teritorija Bosanske krajine zadobila je u isto vreme i neke bitne attribute države, tako da je usled toga *moralo* doći i do koncentracije ranjenika baš na ovoj teritoriji. Ta koncentracija mogla je da bude izbegnuta, ili barem bitnije ublažena, samo pod uslovom da je blizu Bosanske krajine, a izvan operativnog područja operacija „Vajs I” i „Vajs II”, bila neka slobodna teritorija sa približno povoljnim uslovima za lečenje ranjenika (bezbednost, smeštaj i ishrana) kao što je u Grmeču i u rejonima Bosanskog Petrovca i Drvara. Ali takvih teritorija i takvih uslova u ono vreme nije bilo.

Treće, usled prisustva velike mase ranjenika na prostori koja je postala strategijsko težište četvrte neprijateljske ofanzive, odmah se otvorilo pitanje šta treba učiniti u interesu njihovog *spasavanja*. Sve što smo do tada znali o ponašanju neprijatelja prema našim ranjenicima i o njegovoj taktici „čišćenja” partizanskih uporišta (Kozara!) diktiralo je da se u čitavoj zamisli o rešavanju sudbine ranjenika dadne naglasak baš na *spasavanju* njihovih života, dok su

sve druge potrebe (udoban smeštaj, mirovanje, ishrana i lečenje) morale da budu potisnute u drugi red.

Iz ovih činjenica, kao i iz ukupne procene odnosa naših i neprijateljskih snaga, sledila je i odluka Vrhovnog komandanta da se celokupna masa ranjenika, zaključno sa tifusnim bolesnicima, pokrene iz Bosanske krajine prema istoku zajedno sa Glavnom operativnom grupom.

Treba naglasiti da mnogi dokumenti i živi učesnici ovih događaja svedoče da je ova odluka u Vrhovnom komandantu sazrela tek posle duge i teške duševne borbe. Koliko god je bio zabrinut sudbinom ranjenika, toliko mu nije davala mira ni pomisao na borbene jedinice, čija će pokretljivost i operativna sposobnost uopšte biti ozbiljno umanjena budu li morale da svoja leđa, u doslovnom smislu reći, podmetnu pod nosila svojih ranjenih drugova. Zbog toga je Vrhovni komandant, u danima od 21. do 30. januara, tragao za bilo kakvom mogućnosti da se bar jedan deo ranjenika ostavi na staroj teritoriji (planine Osječnica i Jadovnik).⁸ Zbog toga je želeo da i 700 zaraznih bolesnika što duže zadrži tamo gde su se zatekli (bolnica Jasikovac na pl. Klekovači), pa je tek 12. februara odlučio da i njih pokrene. Strahotan rizik, dakle, ukazivao se i u jednoj i u drugoj varijanti rešenja. Do prevage u toj teškoj nedoumici došlo je tek onda kada je na vagu stavljen i moralni faktor. Uostalom o tome govori najrečitije sam Tito. Na pitanje jednog stranog novinara koja je bila njegova najteža odluka u ratu, Tito je odgovorio:

»Preda mnom je bila najteža odluka za vreme neprijateljskih ofanziva kada je bilo u pitanju spasavanje ranjenika. Na primer, za vreme četvrte neprijateljske ofanzive morali smo spasiti ranjenike i ako je bilo od početka jasno da će to iziskivati da izgubimo najmanje još toliki broj ranjenih partizana. Bili smo opkoljeni od neprijatelja i meni je bilo sasvim jasno da je briga za ranjenika postala krupan moralni faktor za svu našu vojsku i za čitavi pokret. Odluka je glasila: spasti ranjenika po svaku cenu«.

Postoji mišljenje nije li se, možda, krajem januara mogao „najveći deo ranjenika prebaciti ka centralnoj Bosni, srednjoj i južnoj Dalmaciji“.⁹ Ali to mišljenje zasniva se tek na kasnijem saznanju da je centralna Bosna ostala izvan domašaja operacije „Vajs II“. Veliko je pitanje da li je Vrhovni štab već u one dane znao, odnosno da li je uopšte mogao znati za sve pravce i ciljeve neprijateljskih dejstava, pa i za tako povoljno stanje u kome će se naći centralna Bosna. Ako bi to bilo tako, onda bi se moglo govoriti o propustu, ali samo delimičnom, jer centralna Bosna ni u tome slučaju ne bi mogla da primi „najveći deo ranjenika“, već najviše koju stotinu. Opšta politička situacija na tome terenu nije bila naročito povoljna za nas pa bi bez prisustva većih jedinica (bar 2 brigade) sigurnost i tog manjeg broja ranjenika u centralnoj Bosni bila dovedena u pitanje. U svakom slučaju, centralnobosanska varijanta rešenja ranjeničkog problema mogla je doći u obzir tek posle blagovremenih

⁸ Gojko Nikoliš: *Ranjenici na Neretvi*. Zbornik *Neretva* str. 338—339.

⁹ V. Terzić: *Bitka na Neretvi*, Isto, str. 61.

i temeljnih vojno-političkih priprema na tome terenu. A za takve pripreme krajem januara 1943. godine bilo je već kasno.

Može se postaviti pitanje nije li se jedan deo ranjenika mogao ostaviti u Bosanskoj krajini, sakriven u šumskim bolnicama ili u podzemnim skloništima. Što se tiče šumskih bolnica, takvo rešenje moralo je odmah da otpadne. Nijedna od njih nije mogla da ostane u tajnosti od neprijatelja. Sve su to bili veliki objekti, vidljivi iz vazduha i dostupni sa zemljišta. Što se tiče podzemnih skloništa, može se reći da sanitet, pa ni ostali faktori, odgovorni za zbrinjavanje ranjenika, nisu na vreme uočili vrednost zemunica pa se nisu ni postarali da ih grade, mada su već iskustva sa Petrove gore bila u tom pogledu pozitivna i dragocena. Rukovodeći organi saniteta na oslobođenoj teritoriji Bosanske krajine u to doba nisu znali za ta iskustva, a objektivno gledajući, mogli su da ih saznadu. Ovo je, svakako, bio propust. Međutim, ni pomoću zemunica ne bi se rešilo osnovno pitanje. Zemunice su vrlo ograničenog kapaciteta, kamentito zemljište u Bosanskoj krajini ograničava njihovu izgradnju, a u pitanju je bilo nekoliko hiljada ranjenika. Dakle, zemunice su mogle u ovoj situaciji dobro da posluže samo kao pomoćno rešenje.

Iz svega se može zaključiti da je pokretanje svih ranjenika i bolesnika iz Bosanske krajine, kojima su se priključile i znatne grupe ranjenika iz Banije, sa Korduna i iz Like, bilo ne samo neizbežno nego i najcelishodnije rešenje u onoj situaciji. Snaga te nužnosti bila je skoro jednaka nužnosti i samog postojanja ranjenika, jednaka nužnosti sveukupne narodnooslobodilačke borbe. Jasno je da je njihovim pokretanjem bilo umnogome predodređeno sve ono što se kasnije zbilo: patnje ranjenika i žrtve jedinica za njihovo spasavanje na Neretvi. Ali celokupni sastav Operativne grupe, počev od Vrhovnog komandanta pa do običnog borca i ranjenika, bio je unapred svestan šta ga čeka. U toj početnoj svesnosti već je postojao začetak one moralne snage koja će doći do kulminativne tačke u bici na Neretvi.

Drugi karakterističan momenat koji treba da se istakne jeste stalno prisustvo ranjeničkog problema („u pitanju su životi naših ranjenika!“) u svim depešama, direktivama i zapovestima Vrhovnog komandanta i nižih štabova u toku čitave četvrte ofanzive.

I to je sigurno jedinstven slučaj u istoriji ratova.

Na primer, u čuvenoj zapovesti Vrhovnog komandanta za likvidaciju nemačko-ustaških snaga u dolini Vrbasa od 3. marta 1943., u odeljku o važnosti operacije, stoji i ovo:

»Vojni i politički rukovodioci da objasne našim borcima veličinu i značaj ovog zadatka. Razbijanjem i uništavanjem ovih snaga ne samo da ćemo olakšati naše položaje i stvoriti povoljne uslove za daljnje ofanzivne operacije, već ćemo obezbediti živote naših ranjenika« (podvukao G. N.).

Iako je uticaj ranjenika na karakter, dinamiku i ishod bitke na Neretvi, uopšte uzevši, jasan i nesumnjiv, ipak će biti korisno da se taj uticaj i podrobnije osvetli. Uticaj je dvostruk: ranjenici su predstavljali ogroman fizički teret, izvanredno nepovoljnu okol-

nost (pored svih ostalih), za Glavnu operativnu grupu, ali su istovremeno bili i jezgro oko koga su se kristalisale, zgušnjavale i narastale moralno-političke snage jedinica. Samo u toj dvostrukosti moguće je sagledati pravu ulogu tzv. Centralne bolnice, a isto tako i jedno od glavnih obeležja čitave bitke na Neretvi.

Međutim, kada je reč o Centralnoj bolnici, kao fizičkom teretu za Glavnu operativnu grupu, mišljenja sam da je danas vreme da se definitivno precizira u kojoj meri i u kojoj fazi bitke je to Centralna bolnica zaista bila. Insistiram na tome zato što smatram da je u mnogim istoriografskim radovima uloga bolnice kao kočnice manevra Glavne operativne grupe unekoliko uopštena, protegnuta na sve faze bitke, jednostrano izuzeta između brojnih drugih spustavajućih faktora, pa zato i preuveličana. Tako, npr., Terzić piše da su se naše snage našle u operativnom okruženju „u prvom redu zbog sačekivanja ranjenika i očekivanja pada Konjica”.¹⁰ Istu tezu preuzeo sam nekritički i ja, te sam je objavio u svome članku „Ranjenici na Neretvi”.^{10a} Međutim, hronološkim povezivanjem sačuvanih dokumenata mogu se danas uneti znatno blaže nijanse u ovu drastičnu tezu. Dokumenti nepobitno govore da je pokret ranjenika od Drvara pa sve do Duvna izveden tačno po planu, a mogao je da se izvede i brže da je to bilo potrebno i traženo. Pokret je započeo iz Drvara 6. februara, poslednji ešelon s pravca Drvara stigao je u Glamočko polje oko 12. februara, dok je čelo bolnice već 11. februara stiglo u Livanjsko polje. *Čelni ešloni bolnice zadržani su na prostoriji Livno—Duvno punih osam dana*, tj. sve do 19. februara. Iako je ovaj zastoj dobro došao ranjenicima, ipak se sa transportom moglo, sa gledišta same bolnice, produžiti znatno ranije da nije bilo zapreka čisto operativne prirode. Kakve su to bile zapreke? Šta se u tome razbolju, od 11. do 19. februara, dešavalo u operacijskoj zoni Glavne operativne grupe? Druga proleterska divizija već je 14. februara pobedonosno izbila na Neretvu, a dan kasnije 1. proleterska na Ivan-sedlo. *Ali Prozor još nije bio „otvoren”!* Taj veoma utvrđeni grad pao je tek 17. februara u 4 sata ujutro. Osim toga, za pravilnu ocenu uzroka zastoja bolnice na prostoriji Livno—Duvno u vremenu od 11. do 19. februara veoma je važna jedna direktiva Vrhovnog komandanta A. Rankoviću od 12. februara 1943. u kojoj, između ostalog, piše:

»Gojku saopštiti sledeće: ranjenike neka ne gura dalje od ovog terena. Neke budu razmešteni od Glamoča do duvanjskih sela. U okolini Šćita i Prozora ne smiju se ranjenici slati, jer će tamo biti borbe. Ja ću dati zapovest kada treba dalje da kreću.«¹¹

Znači, da je, sasvim opravdano, osećanje opreznosti nalagalo Vrhovnom komandantu da Centralnu bolnicu zadrži na prostoru Livno—Duvno sve dok ne padne Prozor. Dakle, opšti operativni razlozi, a ne razlozi koji bi ležali u samoj bolnici, uzrok su „sporosti” njenog pokreta u tome periodu. Smatram da ovo treba konstatovati ne radi istoričarske pedanterije, nego u ime praktičnih potreba: ako

¹⁰ i ^{10a} Zbornik »Neretva«, VIZ, 1965, str. 60 i 344.

¹¹ Zbornik, tom II, knjiga 8, dok. br. 35.

prihvatimo tezu da su ranjenici već u toj fazi naših operacija bili skoro apsolutni teret i kočnica Operativne grupe, onda zamagljujemo značaj istorijskog iskustva tj. postojanje mogućnosti da se i veće mase ranjenika, u određenim okolnostima ipak mogu transportovati na veće daljine, a da se time ne dovede neizbežno u pitanje pokretljivost operativnih jedinica.

Istog dana kada je zauzet Prozor Sanitetski odsek Vrhovnog štaba (SOVŠ) dobio je naređenje za pokret Centralne bolnice ka prozorskoj kotlini. Već 19. februara SOVŠ je izdao naređenje komandama bolničkih ešelona, u kome je precizno razrađena tablica kretanja po danima.¹² Već istog dana čelni ešeloni bolnice krenuli su iz Duvanjskog polja te su stigli u prozorsku kotlinu (sela Rumboci, Jaklići, Ripci) 21. i 22. februara. Prema istoj tablici trebalo je da poslednji ešelon stigne do Prozora 28. februara. Nema nikakvog osnovna sumnjati da bi i ovaj deo marš-rute bio savladan po planu i na vreme, jer su i uslovi marša bili uglavnom isti, pa i povoljniji nego ranije, tj. kretalo se po cesti, a uz to, u ratnom plenu iz Prozora bilo je i nešto motornih vozila. Međutim, poslednji ešelon ranjenika (teških) umesto da stigne do Prozora u vremenu od 24. do 28. februara (po planu), zatekao se 28. februara čak u Pothumu, tj. 60 km zapadno od Prozora. Zašto? Da li je možda uzrok u „sporom” kretanju bolnice? Egzaktan odgovor na ovo pitanje mogu da pruže samo dokumenti koji svedoče o *operativnoj* situaciji. Zapazimo: čelni ešeloni bolnice stigli su do Prozora, tačno po planu, 22. februara, istog dana kada je nemačka grupa „Fogel” zauzela G. Vakuf! Dakle, 22. februar je datum posle koga se transport Centralne bolnice ka Prozoru više ne odvija, niti se mogao odvijati, isključivo po planu SOVŠ-a, nego pod pritiskom novonastale *operativne* situacije, a u njoj su bila dominantna dva događaja: prvo, pojava grupe „Fogel”, i, odmah zatim (27. II), čitave 717. divizije sa 5. ustaškom brigadom u G. Vakufu i, drugo, naši neuspesi u napadu na Konjic (20—26. II). Zbog tih događaja, dakle, a ne usled unutrašnjih poteškoća u organizaciji transportovanja, mada je i ovih bilo, došlo je do stagnacije u pokretu. *Moralo se zastati!* Nije se smelo *srljati sa ranjenicima u opasni džep* koji se naočigled Glavne operativne grupe oko nje stvarao. Ovo tim više što je broj novih ranjenika u prozorskoj kotlini iz dana u dan rastao. Oni su pristizali iz bojeva na Neretvi, Konjicu i pl. Raduši. Protiv smrtno opasnosti koja se nadvila nad životima ranjenika Vrhovni komandant je morao da reaguje nizom naređenja koja su se smenjivala u dramatičnim obrtima. Njihova osnovna ideja je nastojanje da se jedan deo ranjenika zbijenih oko Prozora prebaci na neku drugu teritoriju i tako olakša položaj preostalih ranjenika i čitave Operativne grupe. Evo tih naređenja:

— 23. februara: naređenje Glavnom štabu Hrvatske da dve najbolje brigade uputi za Drvar ili Grahovo kako bi, zajedno sa Bosancima, razbile Nemce koji su zauzeli Oštrej. Konstatuje se da je „put za ranjenike zatvoren i njima sada pretila velika opasnost”.

— 27. februara: naređenje da se teški ranjenici vrata na zapad, u Prekaju. Ovo naređenje zateklo je teške ranjenike u Eminovom

¹² Zbornik dokumenata sanitetske službe, knjiga 1, dokumenat broj 63.

Selu, kod Duvna. Izvršenje ovog naređenja otpočelo je odmah, te je jedan deo ranjenika, umesto ka Prozoru, bio pomeran na zapad, od Eminova Sela do Pothuma. Rastojanje: 30 kilometara.

— 28. februara u zoru: predstavnici SOVŠ-a na začelju ešelona teških ranjenika (u Duvnu i Pothumu) samoinicijativno obustavljaju pokret na zapad, jer su doznali za pad Oštrelja i Mliništa.

— Istog dana u 8 časova Vrhovni komandant obustavlja pokret na zapad.

— Istog dana u 14 časova direktiva da se teški ranjenici prebace preko Bosanskog Grahova u Liku.

— Istog dana u noć obustavlja se pokret ka Lici.

— 2. marta: zamisao da se deo ranjenika prebaci na pl. Dinaru.

— Istog dana: depeša 1. bosanskom korpusu da javi ne bi li se preko Bosanskog Grahova mogli prebaciti ranjenici u Liku.

— Istog dana: depeša IV operativnoj zoni da ispita mogućnost prebacivanja ranjenika na pl. Biokovo.

— 3. marta: depeša 1. bosanskom korpusu da brani pravac Glamoč—Livno da bi se jedan deo ranjenika prebacio u Liku.

— 5. marta: zamisao da se za Centralnom bolnicom krene na sever, prema centralnoj Bosni. Pripreme u bolnici odmah su otpočele.

— Istog dana uvečer: odluka da se sa svim ranjenicima i bolesnicima prelazi preko Neretve kod Jablanice. Poslednja odluka doneta je posle pobede nad Nemcima, izvojevane uz velike žrtve na Raduši i Vilića guvnu.

Sve ove činjenice navode na zaključak da u prvoj, ofanzivnoj, fazi bitke na Neretvi, koja traje od 9. februara (početak nastupanja 2. proleterske divizije ka Neretvi) pa do 26. februara (završetak naših napada na Konjic i pojava 717. divizije u dolini Vrbasa), Centralna bolnica nije predstavljala ni direktan fizički teret niti direktnu operativnotaktičku kočnicu za naše jedinice, pa tako ni Glavna operativna grupa nije zastala u svojim ofanzivnim dejstvima i u prodoru preko Neretve „zbog sačekivanja ranjenika u Prozorskoj kotlini”, nego je do zastoja Operativne grupe, pa sledstveno i Centralne bolnice, došlo usled opštih operativnih okolnosti.

Uticaj Centralne bolnice na dejstva Glavne operativne grupe postaje bitno drukčiji, teži tek u drugoj fazi bitke, od 27. februara pa sve do 22. marta 1943. tj. do stizanja Centralne bolnice u rejon Glavatičeva. Šta je karakteristično za tu fazu bitke? U toj fazi Centralna bolnica dolazi do punog i najснаžnijeg izražaja kao operativni faktor (i to u najdirektnijem smislu reči, kao faktor koji sputava pokretljivost jedinica, kao fizički teret na leđima boraca) i kao moralni činilac oko koga i radi koga se mobilišu najdublje rezerve moralne snage celokupne operativne grupe. Pa i u toj fazi treba razlikovati dve etape, jer se u svakoj od njih znatno razlikuje operativni uticaj Centralne bolnice.

U prvoj etapi (od 27. februara do 3. marta) Vrhovni komandant morao je da prihvati odsudnu odbranu s prelaskom u protivudar,

dakle, za našu vojsku najnepovoljniji oblik borbenih dejstava. Morao je to da učini zbog *postojanja* velike mase ranjenika u prozorskoj kotlini, u središtu obruča, a ne zbog njihovog „sporangovanja” pristizanja”. Morao je baš tako da postupi radi *spasavanja* neposredno ugroženih života ranjenika, odnosno u ime jednog višeg etičkog principa čije bi napuštanje dovelo do nedoglednih moralno-političkih posledica u čitavoj našoj vojsci. Drugim rečima, da nije bilo onolike mase ranjenika u krilu operativne grupe, posve je verovatno da bi se iz nastalog operativnog okruženja našao povoljniji i brži izlaz, bez davanja odsudne odbrane.

U drugoj etapi (od 3. do 22. marta) prisustvo Centralne bolnice ne utiče toliko na osnovnu operativnu zamisao, na pravac kretanja naših jedinica, niti na karakter borbenih dejstava (prodor preko Neretve prema Glavatičevu i Kalinoviku), ali i te kako utiče na tempo kretanja i na borbenu snagu operativne grupe. Naime, između Jablanice i Glavatičeva, na toj vrletnoj stazi od svega 40 km, isprečile su se pred Centralnom bolnicom takve terenske poteškoće koje uopšte ne mogu da uđu u kontekst pojma „bolnica” i „ranjenik”: stenovita klisura Neretve, veoma strmi usponi preko Prenja (Krstac 500 m, Breza 1.200 m, Šiljevica 1.200 m), klisure Idbara i Bičele i, još jednom, klisura Neretve. Ovome treba dodati gotovo neprestano dejstvo avijacije (Jablanica, Krstac), artiljerije (iz Grabovice i Konjica) i manjih četničkih grupa (sa visova Prenja), kao i krajnju nestašicu ljudske i stočne hrane. U takvim okolnostima Vrhovni komandant je bio primoran da za prenošenje na nosilima 800 ranjenika i bolesnika upotrebi, pored talijanskih zarobljenika, i gotovo sve raspoložive konje iz jedinica, kao i kompletne borbene jedinice: 9. dalmatinsku diviziju, 8. banijsku brigadu, 7. krajišku brigadu i delove 1. proleterske divizije. Borci ovih jedinica i sanitetsko osoblje Centralne bolnice morali su da pod nosila podmetnu svoja ramena. Nemajući više konja, sve ostale jedinice morale su da se rastanu od težeg naoružanja ili da ga ponesu na svojim leđima. Tako je Centralna bolnica postala i direktan fizički teret za Operativnu grupu, što znači da je njena udarna snaga, već samim tim, bez obzira na poznije posledice iznemoglosti i tifusa, bila jako smanjena. Prenošnje ranjenika od Jablanice do Glavatičeva trajalo je više od dve nedelje, što svedoči, o velikoj mukotrpnosti ranjenika i onih što su ih nosili na ovoj deonici puta.

Bitka na Neretvi, koja s pravom zaslužuje naziv „bitka za ranjenike” ili „jedna od naših najhumanijih bitaka” (Tito), koštala je golemih žrtava. Za ranjenike se ginulo na pl. Raduši, na Vilića guvnu, Pidrišu i Crnom vrhu, umiralo se od iznemoglosti pod teretom nosila, od gladi i studeni, umiralo se od tifusa. Sedma banijska i 9. dalmatinska divizija bile su desetkovane usled tifusa i gladi.

Potrebno je da se ovde kaže nešto i o unutrašnjim slabostima u organizaciji transportovanja Centralne bolnice. One su se ispoljile naročito na stazi od Jablanice do Glavatičeva, pa su u toj fazi bitke pojačavale operativni pritisak bolnice na vojsku. Reč je o organizacionoj nespremnosti bolnice da racionalno upotrebi dodatna tran-

sportna sredstva koja su joj bila povremeno dodeljivana. Bolnica je imala u svome stalnom sastavu samo manji broj konja, i oni su bili raspoređeni među ranjenike na individualnu upotrebu. O ishrani konja starali su se sami ranjenici. Ukupna transportna moć ovih konja bila je, razumljivo, veoma mala. Prema tome, glavni teret u čitavom prenošenju Centralne bolnice morao je da padne na dodatna sredstva (mobilisana zaprežna kola, kamione i autobuse iz ratnog plena i konje koji su bili povučeni iz jedinica). Greške su činjene u upotrebi baš tih dodatnih sredstava. Dodeljivana su najčešće u zadnji čas i bez čvrste vojne organizacije koja bi obezbedila njihovu racionalnu upotrebu. U prvoj fazi bitke na Neretvi SOVŠ se u više navrata zalagao da se raspoloživi kamioni stave pod čvršću komandu i da se uz konje dadnu i sprovodnici.¹³ Do toga, na žalost, nije došlo. Najsudbonosnija greška učinjena je baš onde gde se boljom organizacijom transporta moglo uštediti dosta žrtava. Naime, 8. marta izdato je naređenje jedinicama da upute sve konje na upotrebu Centralnoj bolnici. Ovo naređenje izdato je prekasno, a izvršeno je još kasnije, tj. u dane kada se Centralna bolnica već počela rastezati i osipati preko lomova Neretve i Prenja. Konji su bili upućeni bez sprovodnika i bez posebnih starešina koji bi se starali samo za transport ranjenika i ishranu konja. Umesto da su konji dati bolnici u vreme dok je bila prikupljena u kotlini Prozora, umesto da se primeni konvejer — sistem prenošenja i to pod čvrstom komandom, konji su predati tek u Jablanici bez neophodno potrebne komande. Konji su se naprosto rasplinuli u masi ranjenika, već umnogome rastrojenih, koji nisu bili u stanju da se staraju ni za sebe a kamoli za ishranu konja, i to na gladnom i golom Prenju. Tako su konji već trećeg dana po prelasku Neretve počeli naglo skapavati, bolnica zastajati, a jedinice stradati u nošenju.

Četvrta neprijateljska ofanziva pružila je veoma značajna iskustva našoj sanitetskoj službi i čitavoj vojsci. Ta iskustva mogla bi se rezimirati ovako: prvo, moguće je da se i veće mase ranjenika transportuju na velike daljine i to pod veoma nepovoljnim operativno-taktičkim, terenskim, meteorološkim i epidemiološkim uslovima, a da se operativna sposobnost jedinica u čijem okviru se ranjenici kreću bitnije ne ugrozi (put je bio dug 500 km i trajao 90 dana); drugo, sticajem ostalih nepovoljnih operativnih okolnosti, prisustvo ranjenika kao permanentnog operativnog faktora u partizanskom ratovanju, može doseći i kritičnu vrednost, odlučujuću za pravac kretanja, dinamiku boja i karakter borbenih dejstava (odsudna odbrana); treće, status ranjenika u partizanskoj vojsci je takav da on deluje kao snažan moralni faktor, koji doprinosi da se, uza sve ostale faktore, i najteže operativne krize uspešno prebrode. Između ranjenika i boraca, naročito u kritičnoj fazi bitke na Neretvi, ispoljava se naročit psihološki odnos,¹⁴ koji bi mogao da bude predmet posebnog proučavanja od strane psihologa.

¹³ Zbornik: *Dokumenata sanitetske službe*, knjiga I, br. dok. 67.

¹⁴ Gojko Nikoliš: *Ranjenici na Neretvi*, Zbornik »Neretva«, strana 346.

Bitka na Neretvi i Sutjesci imaju neke zajedničke karakteristike, ali, isto tako i neke osobenosti. Obema bitkama zajedničko je postojanje mase ranjenika i bolesnika unutar Operativne grupe, sa svim moralnim i operativnim konsekvencama koje su iz te činjenice proizilazile. I jedna i druga je „bitka za ranjenike”: spasavanju njihovih golih života ispred ustremljenog neprijatelja morala je Glavna operativna grupa da stalno potčinjava svoj raspored, tempo kretanja i borbena dejstva. O tome ubedljivo govore svi dokumenti iz onog vremena. Humani značaj bitke na Sutjesci je isto tako velik kao i bitke na Neretvi, bez obzira na to što je znatan broj ranjenika na Sutjesci doživio katastrofu. Moralno-političke posledice te katastrofe, ukoliko su one uopšte makar i trenutno postojale, bile su ublažene i neutralisane osvedočenjem svih učesnika ove bitke da su Vrhovna komanda, svi štabovi, jedinice, sanitet i pojedinci učinili sve što je u onoj situaciji bilo moguće da se Centralna bolnica spase od uništenja. I bitka na Neretvi, sa svojim neiscrpnim moralnim rezultatima, delovala je u tom smislu i na Sutjesci. Bitka na Neretvi doživela je u onim turobnim danima posle Sutjeske još jedno svoje ovaploćenje: ona je živela u svesti razbijenih jedinica i ranjenika skrivenih po pećinama i šumama, u njihovoj predsmrtnoj stravi, živela je kao poslednja nada, kao potvrda jedne izuzetne etike, kao podrška u trenutnom razočarenju i klonuću. Da li su patnje Centralne bolnice u bici na Sutjesci mogle biti donekle ublažene, da li su postojale mogućnosti da se spase nešto više ranjenika i da se umanjí njihov operativni pritisak na jedinice — sva ta pitanja imaju teoretski značaj, pa kao takva mogu da budu razmatrana, ali najveću opreznost i poštovanje ondašnjih objektivnih uslova.

Dosta lako su uočljive i osobenosti bitke na Sutjesci u odnosu na bitku na Neretvi.

Bitka na Neretvi, bar u njenoj najdramatičnijoj fazi, bila je tipična odbrambena bitka, i to *odsudna odbrana* ranjenika i same Operativne grupe. Nužnosti, a i mogućnosti, za odbrambenu bitku postojale su, kao što je to i praksa pokazala. Posle uspešne odbrane prešlo se u prodor preko Neretve i Prenja.

Bitka na Sutjesci je već od svog početka tekla u znaku *proboja*, tačnije rečeno, neprestanog probijanja jednog obruča za drugim. Ukupni odnos snaga, oskudica naoružanja i municije, iznurenost jedinica, konja, iscrpljenost boraca usled borbi i gladovanja, veoma nepovoljni terenski uslovi — sve je to ukazivalo na proboj kao na jedino moguće rešenje. Na odbrambenu bitku tipa Neretve, pod takvim uslovima, nije se smelo niti pomišljati. *Što se tiče bolnice, valja reći da je probijanje iz obruča za nju, svakako, najteža od svih operativno-taktičkih situacija u kojima se može jedna bolnica zadesiti u ratu.* Nijedna bolnica nije u stanju da u stopu sledi munjevitú i promenljivu dinamiku operacije proboja. Pogotovo to nije bila u stanju Centralna bolnica Glavne operativne grupe u pe-toj ofanzivi.

Početak pete ofanzive zatekao je Centralnu bolnicu prikupljenu na prostoriji: Čelebić — Pivska visoravan. Posle svih muka pretrpljenih u četvrtoj ofanzivi Centralna bolnica je na toj prostoriji provela svega dve nedelje u potpunom mirovanju. A već 17. maja otpočeli su njeni pokreti, u kojima je trebalo savladati najteže zemljišne prepreke: kanjone Tare i Sušice (duboke i do 1.000 m) pa, zatim, vrhove Durmitora (Veliki Štulac, 2.103 m) i Pivske planine. U toj fazi, tj. od 17. do 29. maja, bilo je i protivurečnih naređenja, koja su primoravala pojedine delove bolnice da izvode pokrete u smislu cik-cak ili napred-nazad. Dalje, prebacivanje nekih delova bolnice pravcem Đurđevića Tara — Žabljak — Štulac — Sušica — Pivska visoravan i pravcem Slatina — Tepci — Sušica — Pivska visoravan moraju se, s objektivnog stanovišta, oceniti kao neopravdana i necelishodna. Umesto da smo odmah posle neuspelog pokušaja proboja preko Foče zauzeli jasan kurs na Pivsku visoravan i onamo prebacili čitavu bolnicu *najkraćim* i *najpogodnijim* pravcem Čelebić — Uzluč — Rudine, mi smo izgubili u vremenu i, što je najgore, u fizičkoj snazi bolnice izvođeci zaobilazne i tegobne marševe preko Žabljaka i Tepaca. Već ta početna bitka za vreme i prostor koštala nas je mnogo žrtava: ljudi su umirali na stazama, u hodu ili u trenutku kad bi seli da se odmore. Veći deo konja postao je neupotrebljiv.

Ništa bolje stanje nije bilo ni po stizanju Centralne bolnice u sela na Pivskom platou. Čitavom zlu pridružila se još i avet totalne gladi. U tome razdoblju, tj. od poslednjih dana maja pa do pokreta prema Vučevu (4/5. juna), umiralo je u bolnici po 15—20 ranjenika i bolesnika dnevno. A iz svih jedinica neprestano su navirale sve veće mase novih ranjenika. U stvari, prispevale su u jednu veliku iluziju. Bolnica je doduše zadržavala svoju formacijsku strukturu, ali od svih tih „bataljona“, „ešelona“, „komandi“ itd. nije se više mogao očekivati nijedan delotvorniji čin, pa su zato i naređenja — koja su, pod pritiskom situacije, stizala sve češće u duhu onog: „krenite odmah“ ili „prebacite se najhitnije“, ili „vratite se smesta“ — počela sve češće padati u prazno.

Sudbina Centralne bolnice bila je u stvari već tih dana zapečaćena. Nju je moglo još da spase samo mirovanje i hrana. A nije bilo ni jednog ni drugog. Pa ipak ni ranjenici, ni osoblje, ni jedinice koje su im pružale neposrednu zaštitu nisu ostali sasvim inertni prema poslednjim pokušajima Vrhovnog štaba da se bolnica spase. Vera u direktive koje su makar i u protivurečnom svome toku stizale iz Vrhovnog štaba bila je toliko snažna da je ona još uvek mogla da izazove neke reflekse u organizmu bolnice. Reagovalo se na direktivu da se jedan deo ranjenika prebaci sa 3. divizijom preko Tare u Sandžak, reagovalo se na direktivu da se teški ranjenici posakrivaju u pećine Pive. Ali nijedna od ovih direktiva nije bila sprovedena do kraja, jer *nije mogla* da bude sprovedena. Bili su to samo predsmrtni trzaji. Put u Sandžak bio je zatvoren. Za sakrivanje težih ranjenika u pećine nedostajala je odgovarajuća organizacija, veza sa narodom i vreme. Pa ni poslednja direktiva: da sve što može krene sa 7. i 3. divizijom preko Pive i Vučeva na Sutjesku

nije mogla da se u potpunosti ostvari. Za uspešan proboj ranjenika preko Sutjeske nedostajali su minimalni operativni uslovi. Ta kolona iznemoglih ljudi nije mogla da se munjevito provuče kroz breše koje su se u neprijateljskom obruču trenutno otvarale i odmah zatim zatvarale. Takvom brzinom nisu vladale ni borbene jedinice. Kolona ranjenika se prekidala, rasparčavala, gubila i njeni delovi su padali pod udarcima nemačkih plotuna.

Smatramo da broj izgubljenih ranjenika i bolesnika Centralne bolnice, i to od početka pokreta ka Sutjesci pa do izlaska na romanijski prostor, iznosi najmanje 1.300. Njihovo stradalište proteže se od pivskih sela i katuna, preko kanjona Pive, Vučeva, Tjentišta, Hrčavke i Zelengore, do Vrbnice i Mrežice. Masovni zločin nad ranjenicima izvršen je u Tjentištu 10—15. juna, o čemu svedoče i zaplenjeni dokumenti. Na Tjentištu su pobijeni i svi teški ranjenici 3. divizije: Sudbinu ranjenika podelio je i sanitetski kadar: najmanje 200 bolničarki ostalo je kraj ranjenika i u trenutku kada su na sve njih bile uperene pušćane cevi. Izgubljeno je i 30 lekara, farmaceuta i medicinara, a to je 50% kvalifikovanog kadra kojim je Centralna bolnica raspolagala uoči pete ofanzive.

Iz pete ofanzive izišlo je oko 1.000 živih ranjenika Centralne bolnice. Ako se ovom broju doda bar 500 lakših ranjenika koji su se probijali u sklopu svojih divizija i brigada, može se steći potpuniji sud o ogromnom naporu Glavne operativne grupe pri spasavanju ranjenika. Bez obzira na pretrpljene gubitke Centralne bolnice, može se reći da je i na Sutjesci bila prisutna i potvrđena visoko humana poruka Neretve, jedan od temeljnih zakona našeg narodnooslobodilačkog rata.

General-pukovnik
dr Gojko NIKOLIŠ

ISTRA U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU

U razmaku od četvrt veka mogu se celovitije i objektivnije sagledati osnovne karakteristike i suština oslobodilačke borbe naroda Istre, a posebno smisao sveopćeg septembarskog ustanka 1943. godine i odluke koje su u njemu donete.

Primerno jedinstvo i samoodricanje, žrtve i heroizam, a iznad svega izuzetne moralne vrednosti koje je narod Istre ispoljio tokom oslobodilačkog rata, kao i u revolucionarnim borbama pre toga, mogu u savremenim uslovima, na specifičan način, da posluže kao poruka, podstrek i putokaz u daljem ekonomskom i opštedruštvenom razvoju istarskog poluotoka i u otvaranju sve širih prostora socijalističkim samoupravljačkim odnosima.

Da bi se što bolje i potpunije shvatili događaji i tok oslobodilačkog rata od 1941. do 1945. godine, u kojem je narod Istre učestvovao svim svojim raspoloživim snagama, neophodno je, pored općeg i zajedničkog sa NOB svih naroda Jugoslavije, sagledati i sve one značajne entičko-geografske, ekonomsko-političke i istorijske specifičnosti i originalnosti koje su na tom teritoriju dolazile često do izražaja, da bi čitavom oslobodilačkom pokretu utisnule svoj pečat.

Teritorij Istre, kao i čitave Julijske krajine, istoričari su često nazivali raskršćem Evrope, na kojem se tokom stoleća sretalo stanovništvo romanskog, slavenskog i germanskog porekla. Istovremeno su istoričari taj teritorij smatrali izuzetno značajnim u strategijskom pogledu i nazivali ga: „Istočna vrata”, „Alpska vrata” ili „vrata Evrope”, kroz koja se brzo i sa najmanje teškoća, sa severa i sredine Evrope kretalo ka toplim morima Mediterana — i obratno.

Koridor Postojne, koji spaja Alpe sa Dinarskim planinskim masivom, predstavljao je tokom mnogih burnih stoljeća najprikladniji ulaz u Podunavlje i Evropu. Tako se istarski poluotok našao na spoju Mediterana, Srednje Evrope i Balkanskog područja. Zbog takove izuzetno značajne geografsko-strategijske pozicije Istrom i okolnim područjima prohujale su u prošlosti vojske mnogih imperija i sukobljavali se interesi suparničkih sila. Odlazili su stari i dolazili novi upravljači. Ostajao je narod, često bespomoćan u svojoj borbi za opstanak.

U ovom stoleću izvršena je ponovo jedna takva smena. Austro-ugarsku dominaciju zamenila je talijanska okupacija i fašistički teror. Rapalskim ugovorom 12. novembra 1920. godine pogaženo je pravo na samoopredeljenje naroda Istre, a narodima Jugoslavije nanescna istorijska nepravda.

Hrvati i Slovenci u Istri i Slov. primorju našli su se pod udarom nezapamćenog fašističkog terora. Ni sa jednom narodnosti u Evropi nije se tako nasilno postupalo kao sa 500.000 Hrvata i Slovenaca koji su Rapalskim ugovorom ostali unutar granica imperijalističke Italije. Njihov jezik, zabranjen kraljevim dekretom od 15. oktobra 1925. godine, bio je za kratko vreme istisnut iz državnih ureda, sudova, opština, škola pa čak i same crkve. Uništene su slovenačke i hrvatske privredne i prosvetne ustanove — sve do poslednje. Zabranjena je pesma na maternjem jeziku, ukinute hrvatske i slovenačke novine. Paljeni su narodni domovi u Trstu, Puli i drugde, koji su bili značajni nosioci nacionalne kulture. Bilo je zabranjeno davanje deci slavenskih imena, a hrvatskim i slovenačkim porodicama nasilno su menjana prezimena. Ne samo živima već i mrtvima — na grobovima.

Ovo pravo mučeništvo slavenskog stanovništva, koje je trajalo više od četvrt veka, izazvalo je revolt i osude u mnogim zemljama Evrope, a sa raznih međunarodnih skupova upućivani su protesti Ligi naroda sa zahtevima da se sa takvim terorom prestane. Ali iz poznatih razloga, Liga naroda ostala je neefikasna pred rastućom opasnošću fašizma.

Potrebno je, svakako, istaći da talijanske vlasti i njene isturene fašističke legije nisu napade uperile samo na Hrvate i Slovence u Istri i ostalim delovima Julijske krajine već su se nepoštedno okomile i na znatan deo stanovništva talijanske narodnosti, u prvom redu na talijansko radništvo u Trstu, Puli, Rijeci, Rovinju, Vodnjanu i drugim mestima.

U zajedničkoj borbi protiv nametnute talijanske okupacije i fašističkog terora radni narod Istre i Slov. primorja, Hrvati, Slovenci i Talijani, kao i radnici drugih narodnosti koji su u to vreme u manjim skupinama živeli u pojedinim gradovima Julijske krajine — Česi, Slovaci, Poljaci, Mađari i Austrijanci — ispisali su svetle stranice internacionalne radničke solidarnosti u borbi za nacionalna prava Hrvata i Slovenaca i socijalnu pravdu svih narodnosti istarskog i slovensko-primorskog područja.

Socijalistički pokret je u to vreme postigao u Istri značajnu afirmaciju.¹ Radnička društva i savezi, zadružne organizacije i organi Socijalističke i Socijaldemokratske stranke razvijali su sve širu delatnost, koja je prve početke zabeležila još u prošlom veku.

Treba takođe istaći da se u to vreme i sekcija Socijalističke partije Dalmacije i Istre odlučno zalagala za jedinstvo hrvatskih i talijanskih masa u zajedničkoj borbi protiv klasnog neprijatelja. Na

¹ Jedna od najsposobnijih ličnosti socijalističkog pokreta Istre bila je u to vreme labinska učiteljica talijanske narodnosti Đuzepina Martinuci (Giuzepina Martinuzzi), koja je razvila veoma razgranatu aktivnost i vodila oštre rasprave i ideinu borbu sa neprijateljima slobode naroda Istre.

ovom području i Komunistička partija Italije je, od osnivanja na Kongresu u Livornu, 1921. god. u vrlo složenim i teškim uslovima posle I svetskog rata, vodila odlučnu borbu protiv fašizma i stajala na čelu snažnom revolucionarnom pokretu.²

Tako su polagani temelji dugoročne saradnje najnaprednijih snaga naroda istarskog područja, a reč bratstvo — „fratellanza” postala je najjače oružje radničkih i seljačkih masa Istre i čitave Julijske krajine u njihovoj klasnoj i nacionalnoj borbi.³

Radnička klasa Istre i Julijske krajine bila je i svesna da njena borba predstavlja sastavni deo revolucionarnog pokreta Evrope. Oktobarska revolucija je među njima snažno odjeknula. Radnici su znali da su njihovi drugovi u raznim krajevima Italije tada već zauzeli preko 300 fabrika. Do njih su dopirale vesti o revolucionarnom vrenju u Jugoslaviji i u drugim zemljama Evrope. Stoga radništvo u gradovima nastavlja sa upornom borbom, koja na pojedinim mestima prerasta u oružani ustanak.

Trećeg marta 1921. godine raški rudari, kojima se pridružuju i seljaci okolnih sela, podižu na Labinštini crvene zastave Labinske Republike. Uskoro su zaposeli čitav rudarski bazen. Skupština rudara postala je vrhovna vlast Republike, a Centralni rudarski savet njen izvršni organ. Crvena straža branila je bezbednost Republike i njen teritorij. Što je bilo od posebnog značaja, labinski su rudari uspostavili vlastitu samoupravljačku proizvodnju i iskopali pod svojom upravom za vreme trajanja Republike, njihove „Pariske komune”, 3.800 tona uglja.

Labinska je Republika po nacionalnom sastavu, po ostvarenjima i ciljevima bila duboko internacionalistička. Iako istorijski još nedovoljno obrađena, ona predstavlja veliku tekovinu i čvrstu spornu radnih ljudi Italije i Jugoslavije, kao i radničkog pokreta Evrope.

Pred napadom daleko nadmoćnijih snaga talijanske vojske Labinska Republika je posle 36 dana slobode bila savladana. Pale su žrtve, nastupio je period progona i procesa. Ali su ostali labinski rudari, buntovni i nepokorni, da bi ih ponovo sreli u štrajkovima

² Samo u općini Rovinj partijska organizacija je 1922. godine brojala 648 članova. U redovima Komunističke partije Italije nalazili su svoje zajedničko borbeno mesto Talijani i Hrvati.

³ U velikom štrajku na Rijeci 1920. godine učestvovalo je preko deset hiljada radnika raznih narodnosti. Pulski proletarijat organizovao je generalni politički štrajk. Socijalisti Vodnjana u oružanom sukobu su karabinijskim snagama izgubili su 3 druga, sedam je teško ranjeno a 120 zatvoreno. Radnici Pule, predvođeni sindikalnom organizacijom, na čijem se čelu nalazio Josip Poduje, organizuju iste godine prvomajske demonstracije, u kojima učestvuju preko 15.000 ljudi. Pula doživljava svoj krvavi Prvi maj. Na takvo krvoproliće pulski proletarijat, potpomognut solidarnošću stanovništva Istre, odgovara ponovo generalnim štrajkom, koji traje 35 dana.

Trst je takođe zahvaćen masovnim demonstracijama i štrajkovima u kojima padaju žrtve. Izgoreli su narodni domovi u Trstu i Puli a fašistički odredi pale i demoliraju zgrade u kojima su smeštene redakcije radničkih listova »Il Lavoratore« u Trstu i »Il Proletario« u Puli. Uništavaju se središta sindikalnog pokreta u Trstu, Gorici, Izoli, Gradežu, Ogleju, Puli, Rijeci, Vodnjanu, Rovinju i u drugim mestima. Hapse se sindikalni rukovodioci, rukovodioci, komunisti i antifašisti bili oni Hrvati, Slovenci ili Talijani.

1922. godine, kao i kasnije na bojnim poljima Španije, a masovno u NOB-u.

Gotovo istovremeno sa Labinskom Republikom došlo je do masovnog ustanka seljaka Proštine u jugoistočnom delu Istre. Seljaci su organizovali straže i savete i uspostavljali vlast. Savladani su posle dvomesečnog otpora od nadmoćnijih snaga fašista i karabinijera. Šegotiči i druga sela su paljena, stotine je seljaka mučeno i odvedeno u zatvore, a mnogo ih je poginulo.

Zbog masovnog otpora naroda fašistički vlastodršci nisu mogli naći dovoljno slugu među stanovništvom Istre koje bi bile u stanju da osiguraju njihovu dominaciju. Zato prebacuju hiljade svojih sledbenika iz drugih krajeva Italije kako bi učvrstili fašistički aparat. Uspostavljaju razgranatu mrežu vojnih garnizona i ne biraju sredstva da bi slomili otpor naroda Istre i Slov. primorja, da bi izbrisali svaki trag postojanju Hrvata i Slovenaca, koji su sačinjavali većinu stanovništva tih područja, da bi uništili talijanske antifašiste i posejali jaz, mržnju i nepoverenje između ljudi raznih nacionalnosti. Teror je postojao sve jači i organizovaniji. U takvoj je situaciji 70 hiljada Hrvata i Slovenaca prebeglo u Jugoslaviju, a oko 30 hiljada emigrira u Južnu i Severnu Ameriku. Komunistička partija Italije stavljena je van zakona. Uslovi za njen ilegalan rad postajali su sve teži.⁴

Ali i u tim godinama, kad je svaka dalja borba izgledala iluzorna, stanovništvo Istre nastavlja otpor. Za vreme španskog građanskog rata masovno se prikuplja crvena pomoć, a preko trideset Istrana Hrvata i Talijana odlazi u Španiju. Omladinci Istre i Primorja stvorili su i tajnu organizaciju „TIGR” (Trst, Istra, Gorica i Rijeka), koja je borbom protiv fašizma skrenula pažnju svetske javnosti.⁵

Duga je lista nedela koje je talijanski fašizam izvršio nad stanovništvom Istre i čitave Julijske krajine.⁶ Ovi, kao i brojni drugi podaci govore o tome da se talijanski fašizam sa posebnom žestinom i brutalnošću okomio na stanovništvo Istre i čitave Julijske krajine.

⁴ Mnogi talijanski komunisti i antifašisti prebacuju se u Francusku, a neki od njih, kao istaknuti istarski revolucionar Andrea Benusi ilegalno stiže do Zagreba, gde zajedno sa drugom Titom učestvuje aktivno u radničkom pokretu i hrabro izdržavaju mučenja zagrebačke policije.

⁵ Član te organizacije Vladimir Gortan oružjem se odupro fašističkim izborima 1929. godine. Uхваćen od fašista, izveden je pred specijalni sud i osuđen na smrt streljanjem, a njegovi drugovi na duge godine robije. Godinu dana kasnije grupa omladinaca u Trstu izvršila je napad na redakciju fašističkog lista »Il Popolo di Trieste« zbog čega su Bidovec, Marušić, Valenčić i Miloš osuđeni na smrt, a ostali do trideset godina zatvora. Hiljade Istrana internirano je na Liparska ostrva, odakle se mnogi nikad nisu vratili.

⁶ Specijalni sud za zaštitu talijanske fašističke države osudio je od 1927 do 1943. godine 4.596 antifašista na 27.735 godina zatvora. Od njih 692 koji su bili iz Julijske krajine osuđeni su na 6.193 godine. Gotovo 25% ukupne robije bilo je izrečeno hrabrim borcima Julijske krajine, iako je njeno stanovništvo iznosilo svega 2% stanovništva tadašnje Italije.

Još su strašnji podaci o smrtnim presudama tog zloglasnog fašističkog suda. Među trideset i jednim streljanim antifašistom 24 je bilo iz Istre i Slov. primorja, 5 Hrvata i 19 Slovenaca.

Kada se sve te činjenice imaju u vidu, lako je shvatiti razloge zbog kojih je ogromna većina stanovništva Istre odlučno i jedinstveno prišla NOB i zašto je septembra 1943. sa takvom eruptivnom snagom kakva se retko sreća u istoriji izbio na površinu sveopći narodni ustanak, koji je bio mnogo ranije pripreman i organizovan. Nagli raspad jugoslavenske države i početne pobjede nacifašizma na frontovima u Evropi i Africi izazvali su u narodu Istre demoralizaciju širih razmera. Iz istarske perspektive saznanje da, posle više od dve decenije terora i odnarođavanja, talijanski fašizam ne samo da nije zadobio udarce već je trijumfalno napredovao i čak okupirao druge predele Jugoslavije — delovalo je mračno i kobno.

Stvaranje Pavelićeve NDH i Nedićeve Srbije, podela preostalih delova Jugoslavije između hitlerovske Nemačke i njenih satelita Bugarske, Mađarske i Albanije, gotovo je ličilo na tragičan finale koji sahranjuje i poslednje nade. Uz to su u samoj Istri postojale i druge prepreke koje su otežavale dizanje ustanka i organizovanje partizanskog rata. Razgranate komunikacije i brojni neprijateljski garnizoni po celoj Istri, čvrst fašistički državni aparat, koji se dugo izgrađivao, složena politička problematika, u prvom redu zatrovani nacionalni odnosi između Hrvata, Slovenaca i Talijana, izazvani dugogodišnjim raspirivanjem šovinističkih strasti, nepostojanje organizacija KP Jugoslavije i činjenica da je fašizam u znatnom stepenu uspeo da razbije organizacije KP Italije koje su ranije u Istri i na Rijeci delovale — sve je to predstavljalo dodatne i vrlo ozbiljne teškoće.

Pa ipak, ni takve, krajnje nepovoljne, prilike nisu mogle skrenuti narod Istre sa njegovog borbenog puta, niti su bile u stanju da umrtve njegove slavne revolucionarne tradicije.

Nacionalno ropstvo i permanentna kriza malog seljačkog poseada, potlačene i osiromašene mase na selu, sve teži životni uslovi hrvatskih i talijanskih radnika u Rijeci, Puli, Rovinju i drugim gradovima, opća bezizlaznost i besperspektivnost položaja u kojem su se najširi slojevi naroda nalazili — sve je to istovremeno predstavljalo i latentnu rezervu revolucije koja je u određenom momentu morala da dođe do izražaja. Taj je momenat nastupio kad je pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije otpočeo općenarodni ustanak i kada su se po uputstvima KP Hrvatske u Istru vratili drugovi komunisti koji su u njoj rođeni, da bi pomogli u savladavanju teškoća koje su stajale na putu razvoja širokog i izuzetno snažnog oslobodilačkog pokreta.

Od posebnog je značaja za Istru i Rijeku bila činjenica da je oslobodilačka borba odmah snažno zahvatila susedna područja Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, i da su u Sušaku koji je predstavljao deo Rijeke, i u Kastavštini, koja je činila sastavni deo Istre — postojale već od ranije jake partijske organizacije. U takvim prilikama Rijeka, kao ekonomsko i geografsko-strateško središte kvarnersko-istarske i primorsko-goranske regije, nije mogla ostati izolovana. Još konkretnije, nije se mogla uspešno voditi borba za oslobođenje Sušaka koja ujedno ne bi značila i borbu za oslobo-

denje Rijeke. Grad na Riječini, uprkos nametnutih podela u prošlosti, bio je i ostao jedan i jedinstven.

Sa vojno-političkog stanovišta bilo je takođe nemoguće zamisliti efikasno vođenje partizanskog rata koji bi se ograničio samo na teritorij Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, a da istovremeno Istra i Rijeka ne budu uključene.

Treba imati na umu da su talijanski fašisti u periodu između dva svjetska rata činili krajnje napore da upravo Rijeku pretvore u odskočnu dasku za dalje agresivno nadiranje prema Jugoslaviji. Zato je Rijeka postala centar snažnih vojnih garnizona i policijskog aparata, koji je gušio svako ispoljavanje revolucionarne i nacionalne svesti.

Od 1941. godine na Rijeci je bio smešten Štab II talijanske armije, Vojni sud, centralna vojna obavještajna služba i terorističko-špijunska organizacija OVRA. Tu su se nalazili vojnazarobljenički logori i zatvori. Na Rijeci su talijanski fašisti kontrolisali jaku vojnu industriju, brodogradilište, rafineriju nafte i tvornicu torpeda za ratnu mornaricu.

Bilo je, dakle, neophodno tući okupatora ne samo na periferiji i u zaleđu već i u njegovom središtu. Oslobođilački rat nije se mogao zaustaviti na Riječini. Trebalo je prekoračiti granicu Rapala.

Partijska i vojna rukovodstva u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru pružala su od samog početka dragocenu i nesebičnu pomoć aktivistima i narodima Istre i Rijeke u organizovanju sve snažnijeg oslobodilačkog pokreta. Tako je došlo do toga da se narod Istre, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja u NOB veoma često uzajamno pomagao, stvarajući u tim teškim danima stradanja i žrtava, neraskidive veze solidarnosti i međusobne povezanosti.

Tu saradnju i povezanost usloвила je i pojačala okupacija dela Gorskog kotara i Hrvatskog primorja koju je fašistička talijanska država izvršila 18. maja 1941. godine. Proširujući svoju vlast i na područja Hrv. primorja i Gorskog kotara Musolinijeva Italija je sama poništila i pomerila staru rapalsku granicu. Upravo u takvoj situaciji teritorij Istre, Gorskog kotara i Hrv. primorja, zajedno sa Rijekom kao snažnim ekonomsko-političkim središtem, postao je i ostao do kraja oslobodilačkog rata jedinstveno ustaničko područje, preko kojeg su oslobodilačka borba naroda Istre logično, efikasno i svestrano povezala sa NOB svih naroda Jugoslavije.

U toku 1941. i 1942. godine oslobodilački pokret uhvatio je u Istri i na Rijeci duboke korene. Niču prve organizacije i aktivni Komunističke partije Hrvatske, koji se postepeno jačaju i povezuju na gotovo celoj teritoriji Istre. Uspostavljaju se i kontakti sa organizacijama i članovima Komunističke partije Italije radi koordiniranja i vođenja zajedničkih akcija u borbi protiv fašizma. Počinju se stvarati prvi NOO-i i organizacije žena i omladine. 1942. godine formirana je pod Učkom prva partizanska četa Vladimira Gortana na čelu sa proslavljenim komandantom Antunom Rasporom Špancem. Ta je prva vojna jedinica pored uspešnih akcija protiv neprijatelja odigrala i značajnu političku ulogu. Decembra iste godine talijanske fašističke formacije u jačini od 15.000 vojnika poduzele su ofanzivu na

sektor Krasa sa ciljem da unište istarske partizane. Međutim, kaznena ekspedicija završila je neuspjehom.

Nedaleko od ustaničkog sela Brgudca, ispod Učke i Planika već 1942. godine organizovana je i vojna baza sa oznakom 01, prometna i živa raskrsnica partizanskih puteva i izuzetno značajan vojnopolički punk oslobodilačkog pokreta naroda Istre. Prema toj bazi još pre kapitulacije Italije kretale su iz čitave Istre, iz Pazinštine i Poreča, Rovinja i Buzeta, Labinštine i Pule sve brojnije kolone novih boraca.

U geografskom i strategijskom pogledu Istra je bila nepogodna za operativne akcije širih razmera. Brojni fašistički garnizoni i veoma gusta mreža puteva omogućila je, naročito u početku oslobodilačkog rata, formiranje većih partizanskih jedinica. Stoga, u saglasnosti sa CK KPH i uz pomoć OK KPH za Hrvatsko primorje — osnovna orijentacija partijskih radnika i rukovodstva Istre, pre kapitulacije Italije, sastojala se u stvaranju što povoljnijih političkih uslova za masovnu mobilizaciju Istrana i njihovo organizovano upućivanje u jedinice NOV na teritoriju Hrvatskog primorja, Gorskog kotara, Like i Korduna. U tim jedinicama, u prvom redu u 13. primorsko-goranskoj diviziji, diviziji bratstva i jedinstva, istarski partizani našli su svoja borbena mesta, da bi već od samog početka oslobodilačkog rata aktivno, hrabro i sa znatnim žrtvama učestvovali u rađanju i stvaranju nove Jugoslavije.

Do kapitulacije Italije bilo je preko 1.500 istarskih boraca uključeno u jedinice NOV Jugoslavije. Među njima je bilo i talijanskih antifašista. Mnogi od tih boraca nisu se nikad vratili u svoj rodni kraj. Ginuli su po raznim krajevima Jugoslavije da bi Istra mogla dočekati oslobođenje.⁷

Novoformirano partijsko rukovodstvo Istre⁸ zauzelo je sasvim određen kurs organizovanja i pripreme narodnog ustanka i sagledalo potrebu i značaj borbenog jedinstva Hrvata i Talijana Istre koje je u daljem toku oslobodilačkog rata potvrdilo svoju punu opravdanost i snagu. Doneta je odluka da se pokrenu i listovi na hrvatskom i talijanskom jeziku, tako da su pre kapitulacije Italije već izašli prvi brojevi „Glasa Istre“, kao i razni proglašenja i leci na talijanskom jeziku.

Sve ove, kao i mnoge druge činjenice, govore o tome da su se u Istri već od 1941. godine pored brojnih fašističkih garnizona i fašističke vlasti u gradovima počeli da organizuju i centri oslobodilačkog pokreta, vojnopozadinske stanice i prva partizanska četa, partijske organizacije i rukovodstva, narodnooslobodilački odbori i organizacije žena i omladine. Masovno se prikuplja hrana, odeća,

⁷ I u samoj Istri i na Rijeci već u tom periodu ginuli su osuđeni na smrt od fašističkog tribunala istaknuti rukovodioci (Moša Albahari, Miroslav Grakalić, August Vivoda Arsen i dr.), a stotine aktivista dopalo je u zatvor, gde su mučeni i zlostavljani (Mario Spiler, Mijo Pikunić, Ljubo Mrakovčić, Marjan Barišić, Lojzo Perić, Viktor Marečić i dr.).

⁸ 10. marta 1943. godine u selu Karojba, po odluci CK KPH i uz prisustvo delegata OK za Hrvatsko primorje Lovre Milenića, formirano je i prvo partijsko rukovodstvo za Istru. U njegov sastav su ušli Josip Matas, Vlado Jurišić, Božo Kalčić, Ante i Ljubo Drndić.

lekovi i oružje. Uspostavljena je stalna kurirska i poštanska služba, kao i redovno rasparčavanje štampe. Partizanskom mrežom puteva kretale su kolone istarskih partizana. Tako je narod Istre stvarao „državu u državi” i, rukovođen komunistima, organizovano išao u susret svom plebiscitarnom i nabujalom ustanku.

Na vest o kapitulaciji Italije, 9. septembra 1943. godine, buknuo je sveopći narodni ustanak.

Prvi talijanski garnizon u Istri koji je već tog dana rano ujutro pao u partizanske ruke nalazio se na Krasu, u selu Lanišče. Istog dana naveče usledilo je zauzimanje i Lupoglava, značajne saobraćajne raskrsnice Istre. Tu su partizanske snage zaposlele i prvi vlak. Osvojenim oružjem bila su već naoružana dva bataljona naših boraca.

Ustanak se brzo i istovremeno širio na sve strane. Razoružani su garnizoni Roč i Buzet. Talijanske vojne posade u Trsteniku, Slumu i na Učki takođe su već bile razoružane.

Neposredno posle Pazina naoružane ustaničke snage krenule su za Zminj, gde razoružavaju 200 karabinijera i vojnika.

U partizanske ruke pale su vojne posade u Labinštini, Sv. Nedelji, Vinešu, Podlabinu, Rapcu, Raši, Labinu, Porešnu itd. a već 10. septembra formiran je već i prvi bataljon.

Liburnijski deo Istre takođe je oslobođen, a u Opatiji osnovana vojna partizanska komanda. Jedinice 13. primorsko-goranske divizije izvršile su brz i uspešan desant na Cres i Lošinj, razoružale talijanske garnizone i razbile četnike.

Potrebno je posebno istaći da je talijansko stanovništvo, koje je prvenstveno živelo u gradovima i bilo u znatnom delu antifašistički nastrojeno, aktivno učestvovalo u sveopćem narodnom ustanku.

Stanovništvo Rovinja, u prvom redu radništvo, stupilo je u odlučnu akciju. Kasarne i posade talijanske vojske su razoružane i grad zauzet. Narodnooslobodilački odbor Rovinja, formiran već 1942. godine, preuzeo je vlast. Na Rovinjštini je formiran i partizanski bataljon, u čijem se sastavu nalazio veliki broj antifašista talijanske narodnosti.

U Puli 9. septembra 1943. godine ujutro pod rukovodstvom Gradskog NOO organizovane su masovne demonstracije, u kojima su učestvovala hiljade građana, naročito radnika Pulskog arsenala — tražeći od talijanske vojne komande da preda kasarne i oružje narodu. Međutim, fašistička italijanska komanda naređuje da se na demonstrante otvori vatra.⁹ Iz Pule i Rijeke, gde su komandanti talijanske vojske predali garnizone Nemcima, mnogi hrvatski i talijanski antifašisti izašli su iz grada da bi se uvrstili u jedinice NOV. Riječani su stvorili svoj bataljon sa središtem u Klani, u kojem su jednako učestvovali Hrvati i Talijani.

Tako je čitava Istra, osim Pule i Rijeke, bila oslobođena.

⁹ Šesnaest demonstiranata je ranjeno, a trojica su poginula. Trg na kojem su se odvijale demonstracije i pala krv pulskih antifašista nosi danas ime Trg bratstva i jedinstva.

Prvo partijsko rukovodstvo za Istru odigralo je značajnu ulogu u sveopćem narodnom ustanku. Ono je bilo na čelu ustanka i u kontaktu sa OK KPH za Hrvatsko primorje koordiniralo i usmeravalo razvoj narodnooslobodilačke borbe. Prvoborci Istre, komande vojnih baza i prve istarske čete, odbornici 220 NOO-a koji su već pre ustanka delovali na teritoriji Istre i 18.000 aktivista, komunista, skojevaca, članova organizacija žena i omladine, raspoređenih po čitavoj Istri, predstavljalo je udarnu i pokretačku snagu svenarodnog ustanka, bez koje ne bi bilo moguće ostvariti one rezultate koji su postignuti.

Svakako da je sa vojničkog stanovišta od posebnog značaja bila činjenica da je u septembarskom ustanku 1943. godine u Istri razoružano 15.000 neprijateljskih vojnika i da su zaplenjene velike količine oružja, municije i drugog ratnog materijala.

Međutim, za dalji svestrani razvoj pokreta u Istri daleko širi i dugoročniji značaj sadržavalo je masovno dobrovoljno pristupanje Istrana borbi, koji su pohrlili u čete, bataljone, odrede i brigade. Prvo partijsko rukovodstvo i NOO za Istru u takvoj situaciji radi što efikasnijeg koordiniranja vojnih operacija imenovali su, u dogovoru sa političkim rukovodstvom Slovenačkog primorja, sa kojim su stalne veze bile uspostavljene već pre kapitulacije Italije — zajednički Štab istarsko-slovenačkih odreda. Zajednička primorsko-istarska komanda preduzela je niz značajnih akcija u pravcu oformljavanja vojnih jedinica i uspostavljanju vojnih komandi u središtima tadašnjih komuna. Međutim, zbog sve šireg razgaranja narodnog ustanka, vojnopolitičko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta u Istri obratilo se Glavnom štabu NOV Hrvatske i zatražilo širu podršku i pomoć u vojnokomandnom kadru. Glavni Štab NOV Hrvatske spremno se odazvao tom zahtevu. Uputio je u Istru grupu vojnih rukovodilaca, prvenstveno iz 13. primorsko-goranske divizije, koji su u dvogodišnjim borbama sa fašističkim vojnim snagama već bili stekli dragocena iskustva. Imenovan je i Operativni štab NOV Hrvatske za Istru, koji preuzima dalje zadatke organizacionog učvršćenja i jačanja narodne vojske.

Od postojećih četa, bataljona i odreda i od oko 15.000 novih boraca Operativni štab formira 1, 2. i 3. istarsku brigadu.

Tako je narod Istre dobio vlastitu oslobodilačku vojsku, koja već u procesu svog stvaranja stupa u odlučne borbe sa talijanskim fašističkim formacijama i nemačkim vojnim kolonama koje iz Trsta, Rijeke i Pule nastoje da po svaku cenu prodru na oslobođeni teritorij Istre.¹⁰

¹⁰ Snažna nemačka motorizovana kolona, koja se iz Trsta probijala prema Puli, sukobila se 11. IX 1943. na raskrsnici Tičan sa partizanskim jedinicama. Istog dana ujutro iz Pule prema Trstu kretao je konvoj od preko stotine kamiona punih talijanskih vojnika. Ustaničke snage razoružale su celu kolonu i zaplenile velike količine oružja i vojne opreme. Jedna grupa talijanskih vojnika prišla je partizanima, a drugima, nekoliko stotina njih, omogućeno je da krenu za Rovinj, odakle su morskim putem prebačeni za Italiju.

Tek što je raskrsnica bila raščišćena, iznenada se pojavila pomenuta nemačka motorizovana kolona. U krvavom okršaju, koji je trajao dva sata,

Prva brigada „Vladimira Gortana“ vodi žestoke borbe kod Vodnjana i uspešno odbija sve češće provale Nemaca iz Pule. 2. brigada poduzima snažnu ofanzivu na severozapadni deo Istre, oslobađa Umag, Izolu, Kopar i prodire do samog Trsta ugrožavajući nemačke snage zapadnog fronta. U koparskom zatvoru oslobađa preko 200 političkih zatvorenika, od kojih mnogi odmah stupaju u redove brigade. Jedinice 3. brigade, koja je formirana na Učki, vodile su borbe i držale položaje nad Rijekom, Opatijom i na Krasu.

Partizanske snage dočekale su 12. septembra nemačku motorizovanu kolonu koja je krenula iz Pule prema Labinu da bi zauzela rudarski bazen. Na cesti koja iz Raše vodi za Labin raški rudari odbili su napad i prisilili neprijatelja na povlačenje. U tom okršaju palo je 48 labinskih rudara.

Riječki bataljon uspešno je napao električnu centralu i kasarnu u Matuljima. U sukobu sa nemačkom kolonom koja se iz Rijeke probijala na oslobođeni teritorij izbačeno je iz stroja 70 nacista. I tu su se Hrvati i Talijani Rijeke zajednički borili i ginuli za slobodu Istre.

Nemci se nisu ograničavali samo na to da iz Pule, Trsta i Rijeke svojim motorizovanim snagama prodru u Istru, već su i „štukama“ izvršili zračne napade na Pazin, Žminj, Buzet i Roč.

Širi vojnostrategijski značaj kvarnersko-istarskog područja upućivao je nemačku vojnu komandu na to da taj teritorij po svaku cenu mora povratiti. Međutim, čitav mesec dana istarske su jedinice uspešno, hrabro i uz znatne žrtve odbijale permanentne napade nemačkih motorizovanih kolona, kao i vojnih fašističkih garnizona koji su se u Puli, Rijeci i Istri posle kapitulacije Italije pridružili Nemcima.

Taj veliki vojni uspeh sadržavao je poseban političko-društveni značaj. Jednomesečni period slobode omogućio je političku stabilizaciju NOP-a Istre, koja dostiže svoju kulminaciju 25. septembra 1943. godine. Tog dana je u srcu Istre, u oslobođenom Pazinu, održano izuzetno značajno zasedanje Prvog istarskog sabora. To je bio prvi pravno-politički akt i značajan dokument oružane revolucije, kojim je narod Istre „svojom vlastitom snagom, ne čekajući da mu drugi donesu slobodu“, izvojevao pravo na samoopredeljenje i donošenje odluke o svojoj sudbini i budućnosti.

U revolucionarnom vrenju sasvim određene i jasne političke orijentacije NOO za Istru donosi već 13. septembra 1943. godine istorijsku odluku o priključenju Istre Hrvatskoj i Jugoslaviji. 25. septembra 1943. godine Istarski sabor u Pazinu, kojem prisustvuju istinski predstavnici naroda, Hrvati i Talijani, tu odluku potvrđuje i posebnim proglasom obaveštava narod Istre da je 25-godišnjem robovanju došao kraj, da se svi talijanski fašistički zakoni stavljaju

poginula su 84 ustanika. Nemački gubici bili su veliki. U Pulsu civilnu bolnicu te večeri dovezeno je preko 150 mrtvih i ranjenih vojnika. Blizu Limskog kanala Nemce su dočekali rovinjski partizani. Sesnaest istarskih omladinaca je poginulo. Izmešala se krv italijanskih i hrvatskih antifašista da bi dala nove, snažne impulse oslobodilačkoj borbi i ubedljivo simbolizovala snagu i trajnost borbenog jedinstva.

van snage i da je formiran Pokrajinski NOO, „kao jedino pravo političko predstavništvo istarskog naroda sa ciljem da čitav narod Istre vodi u borbi do potpunog oslobođenja”. To su bili i prvi akti suvereniteta, koji su, što se tiče naroda Istre, označili da je prekinuta aneksija koju je Italija izvršila posle Rapalskog ugovora i da je izvršena revolucionarna smena sistema vlasti. Istog dana prvi slobodni istarski parlament izabrao je osam predstavnika naroda Istre da ga zastupaju u ZAVNOHU.

Odluka o priključenju, prihvaćena i potvrđena od ZAVNOH-a, poprimila je na II zasedanju AVNOJ-a u Jajcu, 30. novembra 1943. godine, karakter jugoslovenskog zakona. Time je borba za celovito i konačno ostvarenje odluke Pazinskog sabora i njeno međunarodno priznanje postala obaveza revolucionarnog pokreta svih naroda Jugoslavije i nove jugoslovenske države koja se u borbi stvarala.

Istarski Sabor doneo je zaključke da talijanska narodnost u Istri uživa u novoj Jugoslaviji sva svoja prava (slobodu jezika, štampe, slobodu kulturnog razvoja itd.) što je sa političkog staništa bilo od posebnog značaja. Time je na teritoriji Istre internacionalistička politika KPJ u tom istorijskom momentu došla do punog praktičnog izražaja.

Velika je tekovina septembarskog ustanka 1943. godine što je ubrzao mobilizaciju talijanskih antifašista, koja je otpočela još 1941. godine. Tako je došlo i do toga da su u oslobodilačkom ratu protiv nacifašizma talijanski komunisti svesno i dobrovoljno u sve većem broju ulazili u redove KPJ. Isto onako kao što su hrvatski komunisti Istre u periodu između dva svetska rata nalazili borbeno mesto u redovima KP Italije.

Upravo zato što je NOB naroda Jugoslavije i naroda Istre, kao njenog sastavnog dela, bila ne samo borba za nacionalno oslobođenje već i borba za radikalni društveni preobražaj, a istovremeno predstavljala deo širokog fronta antifašističkih snaga sveta — ona je i bila u stanju da, usmeravana pravilnom politikom naše Komunističke partije, pokrene u oslobodilački rat i talijanske antififašiste Istre, kao i čitave Julijske krajine.

U zajedničkoj borbi sa ostalim narodima Jugoslavije i vlastitim žrtvama pripadnici talijanske narodnosti sticali su iskustva i potvrde da će u socijalističkoj Jugoslaviji ostvariti nacionalna i socijalna prava i da će aktivnim učešćem u izgradnji socijalističkog društva i sami doprineti tome da se mir i sloboda učvrste na toj vekovima nemirnoj istarskoj raskrsnici.

*

Raspoloživim vojnim potencijalom u Trstu, Rijeci i Puli nemačka komanda očito nije bila u stanju da skrši otpor istarskih i slovensko-primorskih brigada i odreda. Stoga sa fronta u Italiji prebacuje snažne motorizovane i pešadijske divizije, koncentriše ih i poduzima na Istru i Slov. primorje ofanzivu veoma širokih razmera.

Iz dokumenata nemačke komande armija za krvavi obračun sa ustaničkim snagama Istre i Slovenačkog primorja bile su određene sledeće formacije Vermahta: 44. pešadijska divizija, 71. pešadijska

divizija, 162. pešadijska divizija i drugi oklopni korpus. Ova vojna grupacija bila je pojačana avijacijom, pomorskim snagama i znatnim pomoćnim jedinicama.

Nasuprot toj izvanredno jakoj nacističkoj koncentraciji vojnih snaga našle su se 1, 2. i 3. istarska brigada i jedinice u Slovenačkom primorju. Početkom oktobra 1943. godine otpočeo je najkrvaviji obračun oslobodilačkog rata naroda Istre. U teškim, herojskim borbama Nemcima su naneti veliki gubici. Ali u krajnje neravnopravnoj borbi naše jedinice nisu mogle zaustaviti žestoke i neprekidne napade tenkovskih i drugih nemačkih jedinica podržavanih snažnom avijacijom. Na našoj strani bio je visoki moral, neizmerna žudnja za slobodom i spremnost na najveće žrtve. Ali naši borci bili su naoružani samo puškama, pištoljima, bombama i mitraljezima. Na gumancu, iznad Klane i Rijeke neprijatelj je razbio naše formacije i presekao puteve povlačenja. U sedmodnevnim teškim i dramatičnim borbama novoformirane i još nedovoljno iskusne istarske jedinice pretrpele su veoma ozbiljne gubitke. Istra je izgubila preko 2.500 boraca, hiljade građana je ubijeno na najzverskiji način, a mnogi odvedeni u nacističke logore. Novi okupator palio je i žario na sve strane.

Narod Istre izgubio je tada jednu bitku, ali je dobio oslobodilački rat.

Uprkos privremenog neuspeha i poraza, 9. septembar 1943. godine ostaje za narod Istre jedan od najsvetlijih dana njegove istorije. U njemu je on našao sebe, prezreo je smrt da bi sagledao svoj život u slobodi.

Rezultate ustanka u kojem je narod Istre, iako za kratko vreme, ostvario ono za čim je stolecima težio nije mogla da uništi nikakva ofanziva. Žrtve su bile prevelike da bi se moglo stati na pola puta. Stoga je ustanak i dalje živeo u svakom istarskom gradu i selu — u istarskim domovima.

Zato je i mogla da se već na prvu godišnjicu ustanka formira 43. divizija, ponos naroda Istre i Rijeke. U njenom sastavu nalazio se i talijanski bataljon „Pino Budičin”, kroz koji je prošlo preko 1.000 boraca Istrana talijanske narodnosti. Partija je omasovljena a omladinske organizacije obuhvataju preko 30.000 omladinaca. U redovima AFŽ-a ima već 25.000 žena. Svuda deluje čvrsta i nezamenjiva narodna vlast, koja se oslanja na 550 NOO-a. Organizuje se prosvetni i kulturni život, deluju umetničke družine, otvaraju škole i tečajevi, štampaju se listovi, časopisi, brošure, knjige. Na godišnjicu svog ustanka hrvatske i talijanske antifašističke organizacije u Istri formiraju Oblasni odbor Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte, kao vrhunsko političko rukovodstvo.

Kad govorimo o specifičnostima NOB-e Istre, potrebno je istaći činjenicu da je upravo u periodu 1944—1945. godine, kada se iskreno radovao definitivnom oslobodenju mnogih krajeva Jugoslavije, narod Istre morao je voditi najkrvavije bitke svog oslobodilačkog rata.

Nacistička vojna komanda poduzima tada izuzetno snažne ofanzive protiv oružanih snaga Narodnooslobodilačke vojske koje su

svojim operacijama pretvarale strategijski važan teritorij Istre i Slov. primorja u nesigurno i ranjivo područje. Nemci su se besomučno okomili i na stanovništvo Istre, tu vernu, sigurnu i nesalomljivu pozadinu oslobodilačkog rata. Poduzimaju kaznene ekspedicije i pripremaju politiku „opustošene zemlje”. Poubijali su stanovništvo mučeničkih sela Lipe i Kresina i spalili mnoga naselja. Vešali su i streljali rodoljube i masovno odvodili u logore. Gine tada i preko 200 odbornika.

A 1945. godine u maju kad su svi narodi Jugoslavije slavili konačno i potpuno oslobođenje, Istri je nametnuta još jedna teška i složena borba. Borba za međunarodno priznanje onih odluka koje je narod Istre na Septembarskom sastanku 1943. godine i u četvrogodišnjoj oslobodilačkoj borbi već bio izvojevao. I tu bitku, uz punu, aktivnu i svestranu pomoć i podršku svih naroda Jugoslavije i Titove Armije, narod Istre je dobio i pobedonosno završio, ispoljavajući pri tome dostojanstvo i neiscrpnu izdržljivost.

Potrebno je istaći da je NOB Istre bila i ostala sastavni, nerazdvojni deo borbe naroda Jugoslavije, da je s njome zajednički otpočela, zajednički se razvijala i zajednički pobedonosno završila — ispoljavajući u tom zajedničkom i sve svoje specifičnosti.

Bez odlučne i svestrane pomoći svih naroda Jugoslavije i čitave naše zajednice, bez Titove odlučnosti i doslednosti, jasno izražene u geslu: Tuđe nećemo — svoje ne damo, ne bi se mogao zamisliti uspešan završetak oslobodilačkog rata naroda Istre i Slov. primorja, kao što bez opće mobilizacije vlastitih snaga i svenarodnog ustanka stanovništva tih područja ne bi bilo moguće slaviti srebrni jubilej priključenja i prve slobode.

Upravo u toj međusobno čvrstoj i neraskidivoj povezanosti ostvarena je jedna od značajnih tekovina NOB naroda Jugoslavije i naše socijalističke revolucije.

*

Potrebno je takođe istaći da ispravljanje naše etnografske granice na zapadu nije samo otklonilo nepravdu nanesenu narodima Jugoslavije već je istovremeno otvorilo široke perspektive za uspešnu i svestranu dobrosusedsku saradnju sa Italijom. Otklanjanjem bitnih uzroka ozbiljnim nespornostima prošlosti omogućeno je da jugoslovensko-italijanska granica postane jedna od najotvorenijih granica Evrope i da postanemo svedoci masovnih poseta s jedne na drugu obalu Jadrana.

U interesu takve saradnje i daljeg razvoja međusobnog razumevanja i prijateljstva između naših naroda i naroda Italije potrebno je odlučnije onemogućavati one iredentističke tendencije koje su iz arsenala fašističke prošlosti nastojale da izvlače zarđalo i potučeno oružje.

Potrebno je imati na umu i činjenicu da su u temelje takve uspešne saradnje i razvoja odnosa između Jugoslavije i Italije uzidali svoje živote mnogi sinovi naših naroda. I naša zemlja i naši ljudi visoko cene doprinos 40.000 talijanskih boraca koji su se posle kapitulacije fašističke Italije pridružili jedinicama NOV Jugoslavije

u zajedničkoj borbi protiv nacifašista. Od njih je preko 20.000 poginulo za stvar zajedničke slobode.

Istovremeno u raznim krajevima Italije mnogi jugoslovenski zatočenci i antifašisti, a među njima i hiljade Istrana, uključili su se posle kapitulacije fašističke Italije u redove talijanskog pokreta otpora, da bi se kasnije, svrstani u snažne prekomorske brigade, prebacili na naš teritorij i uključili u sastav NOV Jugoslavije.

Tako je borbeno jedinstvo Hrvata, Slovenaca i Talijana u Istri poprimilo još šire razmere, savladalo granice — a i mnoge predrasude.

*

Jugoslavija danas predstavlja zajednicu otvorenu svetu. Budućnost će sigurno još snažnije istaći revolucionarni značaj akta koji je objavio da je na našim granicama upaljeno zeleno svetlo i omogućen slobodan ulazak u Jugoslaviju ljudima svih zemalja sveta bez obzira na to kakvi društveno-politički sistemi u tim zemljama postoje. To je, svakako, dalji ubedljiv dokaz naše doslednosti u praktičnoj primeni miroljubive koegzistencije.

Upravo preko teritorija Istre, koja je oduvek smatrana značajnom geografskom i strateškom raskrslom, možemo danas, na specifičan i efikasan način, da gradimo još čvršće sponove i mostove prema susednoj Italiji, Mediteranu i Evropi, doprinoseći time progresu, stabilnosti i jedinstvu Starog kontinenta.

Savetnik SIV-a
Ljubo DRNDIĆ

BORBENI HELIKOPTER — TENK BUDUĆNOSTI*

Dok se pre deset godina malo ko usuđivao da posumnja u borbenu vrednost tenka, a još manje da pruži neko obrazloženo alternativno rešenje, danas se na Zapadu mišljenja o tome znatno razilaze. Na drugoj strani, u Istočnoj Evropi su upadljivo rezervisani kad je reč o ovom pitanju, mada se zapaža da deo sovjetskih vojnih stručnjaka ne gleda sa mnogo optimizma na budućnost klasičnog tenka.

U stručnim vojnim publikacijama zapadnih zemalja mogu se, uglavnom, uočiti sledeće koncepcije: klasična tenkovska teorija, antitenkovska teorija, teorija o pešadijskom tenku i teorija o „letećem tenku”.

Klasična tenkovska teorija polazi od shvatanja da najefikasnije protivtenkovsko sredstvo može biti samo tenk i da je, kao i ranije, neophodno da se raspolaže jakom oklopljenošću jedinica i njihovom sposobnošću kretanja po svakom zemljištu. Stoga ova koncepcija u daljem razvoju teških tenkovskih topova, usavršavanju daljinomernih uređaja, povećavanju brzine i akcionog radijusa, itd. vidi mogućnost da se i ubuduće operacije i druga borbena dejstva izvode u klasičnom stilu. (Sinajska kampanja 1967. godine uzima se kao nova potvrda ove koncepcije).

Antitenkovska teorija. Gorka iskustva pešadije u drugom svetskom ratu dovela su u posleratnom periodu do snažnog razvoja lakih protivtenkovskih oruđa i vođenih raketa, male težine, snažnog uništavajućeg dejstva, pogodnih za masovnu proizvodnju. Na osnovu ovakvog razvoja protivtenkovskog oružja nadovezala se teorija po kojoj to znači kraj tenka, a time i oklopnih jedinica. Činjenica je, međutim, da je pešadija bez tenkova prilično bespomoćna za vreme pokreta u borbi i da joj je potrebno prilično vremena da nestane sa površine zemlje (da se potpuno ukopa), čak i uz primenu mašina za ukopavanje; jed-

* Prikaz je raden na osnovu sledećih članaka: *Kampspanzer oder »Kampfhubschrauber«?* — von Albert Beer, Hauptmann, *Wehrkunde*, SR Nemačka, 2/1968, i *Kampfhubschrauber* — von Erich Hampe, Präsident a.D., *Wehrkunde*, 7/1968.

nom pregažena, pešadija je — na mestu i sa obe strane proboja — najvećim delom izgubljena; protiv vertikalnog obuhvata je bespomoćna, makar bila i ukopana. U svim tim kritičnim trenucima efikasnu pomoć pešadiji mogu da pruže samo operativne i brzo pokretne oklopne jedinice.

Teorija o pešadijskom tenku predstavlja kompromis između ova dva shvatanja, pri čemu se ne poriče potreba za „linijskim tenkovima”, ali se zahteva njihovo uvođenje čak i u najmanje grupe pešadije.

Interesantnu varijantu ove doktrine daje američki pukovnik Zigler,¹ koji u objedinjenju klasičnog tenka i oklopnog transportera u jedno borbena vozilo vidi idealno i najprostije rešenje problema tenka i pešadije. „Novo mehanizovano borbena vozilo, koje treba da se koristi i kao tenk i kao oklopni transporter, moralo bi da u svom prednjem delu ima mesta za četvoročlanu posadu (komandir, vozač, nišandžija i punilac) koja bi dejstvovala raketama i konvencionalnim oružjem, dok bi se u njegovom srednjem delu nalazila pogonska grupa, a u zadnjem šest strelaca”. Izvesne prednosti takvog vozila (jedinstven tip divizija, lakša koordinacija na bojištu, pojednostavljenje logističkih problema, itd.) teško da mogu nadoknaditi njegove nedostatke (glomaznost, potreba za nošenjem dovoljno municije za teško naoružanje, teškoće pri prelazu sa jednog načina borbe na drugi, itd.).

„Leteći tenk”. Izvanredna nosivost helikoptera od 5, 10, pa čak i 15 tona, koja je postignuta poslednjih godina, čini helikopter neophodnim transportnim sredstvom na besputnom zemljištu i u ratu bez linije fronta kakav se, na primer, vodi u Vijetnamu. Taktika Vijetkonga i besputno i nepregledno zemljište zahtevali su široku primenu letelice koja može odasvud da poleti i svuda da sleti, i da na taj način prebaci potrebne snage blizu iznenadno uočenog neprijatelja, kao i da im doturi potrebe i pojačanja. Da helikoptere, izložene neprijateljskoj vatri i znatnim gubicima, ne bi ostavili bez ikakve zaštite, Amerikanci su bili prinuđeni da ih naoružaju mitraljezima, lakim automatskim minobacačima, vođenim protivtenkovskim raketama, itd. Helikopter Bell 209 (u američkoj armiji nosi oznaku AH-1G Hueycobra), brzine krstarenja 280 km/čas, težine 4300 kg, ima — pored naoružanja — i oklop za zaštitu oba pilota i najvažnijih delova motora; isporučenih 110 helikoptera ovog tipa koriste se za zadatke praćenja transportnih helikoptera u Južnom Vijetnamu.

Ove improvizacije samo su delimično ispunile očekivanja, pogotovu što se želelo da se vatrena moć ovih naoružanih helikoptera ne koristi samo za prikivanje neprijatelja za vreme prilaženja i sletanja, već i u toku same borbe, pri čemu su sposobnost lebdenja i svestrana pokretljivost pružale preduslove za neposredno učestvovanje u borbi. Za tu svrhu bio je potreban nov, specijalni tip letelice, inkorporiran potpuno novom sistemu oružja, pošto dalji razvoj konvencionalnih helikoptera ne bi mogao da zadovolji zahtevane performanse leta. Armija SAD je 1964. godine utvrdila program „sistema vatrene podrške iz vazduha”, kome su postavljeni sledeći taktičko-tehnički zahtevi:

¹ *Mechanized Fighting Vehicle*, by Colonel Robert P. Zeigler, *Military Review*, SAD, jul 1966. god.

brzina leta 400 km/čas (kod konvencionalnih helikoptera mogućna je do 300 km/čas);

sposobnost letenja po svakom vremenu (do sada neostvarljiva za helikopter);

automatsko upravljanje letelicom u brišućem i smaknutom grupnom letu i automatizovana navigacija i orijentacija, nezavisno od uređaja na zemlji;

snažno i, prema predstojećem zadatku leta, izmenljivo naoružanje; otkrivanje i gađanje nepokretnih i pokretnih ciljeva noću i pri ograničenoj vidljivosti, sa korekcijama zbog kretanja letelice i cilja i uticaja vetra;

zaštita oba člana posade i najvažnijih delova letelice oklopom.

Izvođenje programa povereno je 1965. godine firmi Lokid, uz angažovanje svih grana američke vazduhoplovne industrije i obavezu da se prvi let prototipa obavi posle 2 godine (upola kraći rok od uobičajenog). Da bi se postigla zahtevana maksimalna brzina, usvojena je koncepcija konvertoplana — letelice kombinovane od helikoptera (sa četvorokrakim rotorom prečnika 15 m, koji omogućuje vertikalno poletanje i slatanje i autorotaciju) i aviona (sa krilima razmaha 8 m, potisnom elisom i stalnim trapom koji se uvlači) — sa turbinskim motorom od 3435 KS, težinom u poletanju 7700 kg i maksimalnim doletom od 1400 km. Nova letelica, koja nosi oznaku AH-56 A Cheyenne (čajen), zadovoljava postavljene zahteve, posebno u pogledu naoružanja (malokalibarni mitraljez brzine gađanja 4000 metaka u minutu, automatski minobacač kalibra 40 mm, top kalibra 30 mm sa kumulativnim zrnima protiv lakših oklopa, 28 vođenih raketa ili balističke rakete od 70 mm protiv tenkova) i nišanskih uređaja (dopunjenih periskopom za osmatranje ispod trupa i unazad i balističkim kompjutorom).

U čisto tehničkom pogledu, svojim prodorom preko ograničenja za konvencionalne helikoptere, nova letelica predstavlja viši kvalitet u razvoju helikoptera, veoma interesantno rešenje ne samo u vojnom već i u civilnom transportu (za međugradski saobraćaj). U vojnom pogledu, polazeći od stečenih iskustava u Vijetnamu, taktičko-tehničke osobine borbenog helikoptera čine ga veoma pogodnim i efikasnim borbenim sredstvom za:

zaštitu — praćenjem transportnih helikoptera;

neutralisanje neprijatelja na mestima nameravanog desanta;

vatrenu podršku trupa na zemlji;

potpomaganje u borbi izolovanih ili odsečenih jedinica;

osmatranje bojišta;

otkrivanje važnih ciljeva (na primer, vatrenih položaja).

U SAD se planira da se nove letelice formiraju u čete za avijacijsku vatrenu podršku od po 3 voda (5 borbenih helikoptera u vodu), koje bi bile neposredno potčinjene komandi korpusa, divizije ili nekog drugog združenog sastava. U svakom slučaju koncepcija borbenog helikoptera je rezultat stečenih iskustava iz vijetnamskog rata i važi za takav i sličan način ratovanja.

Posebno je pitanje kakav značaj može imati borbeni helikopter u slučaju konvencionalnog rata i postojanja fronta, na primer, na evropskom tlu. Tada treba računati, ističe se u ovim člancima, sa snažnom

trupnom protivavionskom odbranom, koju borbeni helikopter može da izbegne samo iznenadnim napadom u brišućem letu, i to isključivo u području koje štiti sopstvena avijacija. Već istaknute njegove pozitivne karakteristike, vazдушna pokretljivost i mogućnost iznenadnog koncentrisanja jake vatrene moći, dolaze do izražaja i na evropskom ratištu i omogućuju:

- napade na tenkove i mehanizovane jedinice;
- razbijanje neprijateljskih vazdušnodesantnih akcija;
- osiguranje i vatrenu podršku sopstvenih vazdušnodesantnih jedinica;
- stvaranje težišta u vidu koncentracija vatre;
- lov na podmornice, itd.

Već i ovo pokazuje da će borbeni helikopteri predstavljati značajan činilac u borbenim dejstvima, veoma pozitivan za onoga ko njima raspolaže, a veoma negativan za onoga ko ih nema.

Mesto i uloga borbenih helikoptera u „kinestetičkom ratovanju”. Pod „kinestetičkim ratovanjem”² podrazumeva se vođenje rata na kopnu specijalnim jedinicama, koje se spuštaju iz vazduha u neprijateljsku pozadinu i nakon izvršenja zadatka ponovno prihvataju vazдушnim transportom. (Nije identično sa „munjevitim ratom” niti sa vazdušnodesantnim operacijama). Ovaj način dejstva odlikuje se brzim pronalaženjem cilja, brzim pokretom kroz vazduh i iznenadnim nanošenjem udara. „Leteći sastavi za borbu na kopnu” mogu, kako to prikazuje američki pukovnik Rig,³ „da brzo napadnu neprijatelja, opkole ga, unište, a zatim da se brzo i uklone”.

Oba ova autora su mišljenja da čisto pešadijske jedinice ne odgovaraju zahtevima ovakvog načina ratovanja iz sledećih razloga: zbog svoje slabe pokretljivosti na zemljištu morale bi da se spuste u neposrednu blizinu cilja; njihovo zauzimanje borbenog rasporeda za napad trajalo bi relativno dugo: napad ovakvih jedinica peške na utvrđeni objekt, bez podrške teškog naoružanja, većinom je jako otežan i skopčan sa velikim gubicima, čak i kada se računa na podršku „letećih tenkova”; vatrena moć pešadijskih jedinica je srazmerno slaba u odnosu na utrošeni kapacitet vazdušnog transporta i stoga su obim i trajanje takvih akcija ograničeni; teško se može uspešno rešiti pitanje protivtenkovske odbrane — ukoliko se ne obezbedi neprekidna podrška iz vazduha; ranjenici bi se morali ukrcavati u helikoptere sa samog mesta ranjavanja; ako se spuštenu sastav iz vazduha ne bi izvukao iz borbenog dodira pre pada mračka, postoji mogućnost da ga neprijatelj, ukoliko uzmogne privući mehanizovane snage, uništi do svitanja; noću jedva da dolazi u obzir evakuacija, a podrška iz vazduha može imati samo simboličan karakter; najzad, ukrcavanje radi evakuacije takođe bi moralo da se vrši u neposrednoj blizini neprijatelja.

Međutim, ako se kinestetičke jedinice potpuno mehanizuju, njihova udarna snaga se u velikoj meri povećava. Teški tenkovi se, prirodno, ne mogu spuštati iz vazduha; stoga se vozila, naoružanje i formacija

² Izraz izveden od grčkih reči »kinein« — kretati se i »aisthesis« — za-
pažanje.

³ *Kinesthetic Warfare: Mode for the Future*, by Colonel Robert B. Rigg,
Military Review, SAD, septembar 1965. god.

mehanizovanih kinestetičkih odreda moraju iznova koncipirati. Preporučuje se jedinstvena, lako oklopljena šasija i za transportno i za borbeno vozilo koje, s obzirom na mogućnosti vazdušnog transporta, ne treba da prelazi težinu od 5 tona, uključujući posadu i naoružanje; ovo vozilo treba da ima veliku brzinu, pri čemu nije bitno da li ima točkove ili gusenice. Vozila te kategorije, prema tvrđenju autora, već se koriste u trupi, kao, na primer, sovjetski ASU 57, američki M 115, britanski Ferret, i druga. Naoružanje mora biti male težine, u velikoj meri bestrzajno i automatsko, tako da za kratko vreme može ispaliti veliku količinu municije (protivtenkovske vođene rakete, automatski laki i bestrzajni topovi, automatski minobacači srednjeg kalibra i višesevni minobacači).

U pogledu formacije mora se početi od potrebe združivanja kinestetičkih jedinica na nižem nivou nego do sada. Već prema zadatku, združivanje mora biti na nivou puka, pa čak i bataljona, pri čemu oko polovine sastava treba da je „tenkovska grupa“, oko četvrtine dobro i celishodno naoružana „grupa jurišnih pionira“, a ostatak „artiljerijska grupa“, naoružana automatskim ili višesevnim minobacačima, i „grupa za komandovanje i snabdevanje“. Od jačih snabdevačkih delova može se i odustati, pošto se operacije ne vode, načelno, van granica jednog punjenja rezervoara vozila, a municija se može doturiti vazdušnim putem. U poređenju sa pešadijskim jedinicama, brojno stanje ljudstva mehanizovanih kinestetičkih borbenih grupa (kada se isključi ljudstvo — posade sredstava vazdušnog transporta) neznatno je, dok se troškovi za specijalnu opremu kreću u dozvoljenim granicama, a udarna snaga dostiže snagu dosadašnjih tenkovskih jedinica (sa istim brojnim stanjem ljudstva).

Mehanizovane kinestetičke jedinice mogu, zahvaljujući svojoj brzini kretanja, da slabijim neprijateljskim jedinicama nametnu borbu, a da jačima brzo umaknu. Razumljivo je da su neophodni preduslovi za ovo vladanje vazdušnim prostorom iznad operacijskog područja i podrška iz vazduha od strane lovaca-bombardera i „letećih tenkova“, bar u fazama iskrcavanja i ukrcavanja. Njihove borbene grupe nije potrebno iskrcavati u neposrednu blizinu objekta napada; one mogu stupiti u borbu odmah nakon iskrcavanja i to ne samo radi onesposobljavanja nekog objekta već i čišćenja čitave zone. Može se dogoditi i slučaj da se borbena grupa spusti na kopno radi izvršenja zadatka, pa da se nakon toga u priobalnim vodama ukrca u helikoptere radi evakuacije vazdušnim putem, i obratno, pri čemu sva vozila i deo transportnih helikoptera moraju biti osposobljeni za kretanje po vodi. Mogućnost izvođenja kinestetičke akcije nagnaće neprijatelja da svoju državnu teritoriju ne ostavlja bez odgovarajućih snaga osiguranja, koje će, svakako, nedostajati na frontu i morati da budu utoliko veće ukoliko je teritorija te zemlje veća. Pri tome su nepokretne i slabo pokretne teritorijalne snage osiguranja nepodesne za borbu sa mehanizovanim kinestetičkim grupama, pošto ne mogu biti svuda u odgovarajućoj jačini, a tamo gde i budu postojale neće se, verovatno, niko ni iskrcati.

Isto tako, mogućnost izvođenja kinestetičke akcije prinudiće neprijatelja da uloži ogromne napore kako bi zaštitio bar životne i industrijske centre, koji su usled opasnosti od napada iz vazduha rastureni na

većem prostoru i čije je osiguranje od mehanizovanih kinestetičkih sastava upravo zbog toga izvanredno teško. Kao objekti napada u obzir dolaze, na primer, mostovi — čije je razaranje iz vazduha veoma teško zbog masivne gradnje, pruge — kada se želi trajniji efekat, objekti sa vanredno jakom protivavionskom odbranom, itd. Neprijatelj će morati u sopstvenoj zemlji da gotovo uvek i svuda prima borbu sa ovim jedinicama i time će sebe prinuditi na ulogu branioca, dok bi se mehanizovani kinestetički sastavi borili na gerilski način. Nadmoćnost ovih mehanizovanih jedinica došla bi do punog izražaja, pošto neprijatelj ne može da im se uvek i svuda u svojoj zemlji suprotstavlja tenkovskim jedinicama. Tako bi neprijatelj morao da svoju zemlju pretvori u jedinstvenu tvrđavu, koja bi zbog svoje veličine — prostranstva ipak ostavljala dovoljno mogućnosti protivniku za napad.

Mehanizovane kinestetičke jedinice mogle bi se, po mišljenju ovih autora, uvek uključiti u dosadašnje tenkovske jedinice. Kinestetički način borbe bio bi vertikalni obuhvat, a u sadejstvu sa tenkovskim jedinicama — „trostruki” obuhvat. Kao letelica došao bi u obzir jedinstveni tip helikoptera u verzijama kao „leteći tenk”, transportni helikopter i „leteća dizalica”, a veoma bi koristio i veliki transportni avion. Strategijski transportni avion, taktički transportni helikopter, „leteći tenk”, potpuno mehanizovane i automatizovane kinestetičke jedinice, uključene u tenkovske jedinice, znatno bi povećali ofanzivnu moć savremene armije.

N. C.

PROTIVRAKETNI PROJEKTILI I SVETSKE STRATEGIJE

Odluka Sjedinjenih Američkih Država da u toku sledećih godina na svojoj teritoriji razviju „laki“ sistem protivrakete odbrane (u originalu ABM — Anti Ballistic Missile) predstavlja samo etapu u istoriji stratezijske konfrontacije Istoka i Zapada, smatra Alen Žoks,¹ jedan od istaknutijih francuskih vojnopolitičkih stručnjaka. Trka u razvoju prototipova protivraketa projektila traje, kao što je poznato, već više od desetak godina, mada su SAD sve do donošenja ove odluke stajale na stanovištu da se ova, nova etapa u trci u naoružanju može izbeći. Prema tome, odluka predstavlja promenu ovog stanovišta, pa je zbog toga — po autorovom mišljenju — potrebno detaljnije analizirati razloge njenog donošenja. On se pri toj analizi ograničava na razmatranje nekih taktičko-tehničkih aspekata novog sistema oruđa, zatim stratezijskih aspekata koji su uticali na njeno donošenje i, na kraju, na neke političke i finansijske posledice ove odluke — ne ulazeći u druge eventualne njene razloge.

Pod pojmom protivrakete odbrane podrazumeva se oruđe (projektil) ili sistem oruđa (projektil sa sistemima elektronskih računara i radara za otkrivanje i navođenje), čiji je zadatak presretanje protivničkog nuklearnog projektila na određenoj tački njegovog pada. Već prvi prototip protivraketa projektila zamišljen je sa nuklearnom bojevom glavom, i to ne zato što je baš atomska eksplozija neophodna za uništenje protivničke nuklearne bojeve glave (za njeno onesposobljavanje dovoljan je i pogodak klasičnim sredstvom), već stoga što udarni efekat nuklearne eksplozije zahvata daleko veći prostor i time omogućava da protivraketa projektil bude manje precizan.

Prilikom razvoja ovih projektila postavila su se odmah dva problema. Naime, opasnost od radioaktivnih padavina postoji i za samog branioca (odnosno njegovu zemlju), zbog čega je potrebno predvideti da do presretanja dođe na velikim visinama ili, pak, da se grade protivradioaktivna skloništa. Drugi problem jeste: kako se suprotstaviti napadačevim merama čiji je cilj onemogućavanje efikasnosti dejstva protivraketa projektila (poznato je da se te mere zasnivaju na projektilima koji imaju više nuklearnih bojnih glava i „lažne“ nuklearne bojeve glave, a koje se u određenom momentu na putanji rasipaju kao vatro-

¹ Alain Joxe: »ABM et strategies mondiales« — *Strategie*, Paris, Francuska, No 14/1967. i *Estudios Internacionales*, Santiago, Čile, novembar 1967. godine.

metne rakete). Ovo zahteva veoma veliki broj protivrakernih projektila ili da se napadačev projektil uništi pre nego što dođe do rasipanja pravih i lažnih bojevih glava.

Ovi problemi zahtevaju razvijanje vrlo snažnog radarskog sistema, sa računarima osposobljenim da odrede putanju protivničkog projektila, da razlikuju pravu od lažne bojeve glave (na osnovu različitog zagrevanja), kao i da odrede vanredno veliku brzinu protivrakernog projektila, jer vreme potrebno za proračun putanje i vreme njegovog punjenja treba da se kombinuju tako da se omogući presretanje na optimalnoj visini i daljini — s obzirom na posebne osobine nuklearnih bojevih glava tog interkontinentalnog projektila i protivrakernog projektila koji treba da ga uništi. Iz ovoga proizilazi i zaključak da ovaj sistem oruđa zahteva veoma usavršenu elektroniku i što je moguće veću minijaturizaciju termonuklearnih bombi kako bi im se smanjila težina, a time povećala brzina penjanja samog protivrakernog projektila.

Do pre izvesnog vremena u SAD je izgledalo skoro nemoguće, odnosno da bi bilo veoma skupo, raditi na razvoju takvog sistema oruđa. Međutim, nedavno je došlo do tri nova momenta koji su primorali SAD da i one počnu razvijati ovaj sistem. To su: prvo, potpuno osvajanje — kako u SSSR tako i u SAD — sistema presretanja na velikim daljinama (s obzirom na veliki napredak u elektronici, čvrstom gorivu, radarima itd.); drugo, rađanje kineske nuklearne sile, čija bi efikasnost mogla biti ograničena takvim protivrakernim sistemom; i, treće, razvoj ovog sistema u SSSR, koji prisiljava SAD da i one preduzmu odgovarajuće mere na tom planu.

Komandant sovjetskih raketnih jedinica, maršal Moskaljenko, objavio je u listu „Izvestija“ još 22. februara 1962. godine da je SSSR sa uspehom rešio problem uništenja protivničkih projektila u toku njihovog leta. Ovu vest potvrdili su i maršali Jerjomenko i Malinovski, dok su drugi podaci potvrđivali da se sistem nalazi u fazi prototipa ili razvoja. Pretpostavljalo se, naime, da je u pitanju sistem koji se zasniva na proračunu procenta presretanja u slučaju masovnog nuklearnog napada. U toku 1963. godine već je oko Lenjingrada bio razvijen sistem protivrakernog odbrane koji se zasnivao na protivrakernom projektilu tipa Griffon² (pokazanom na paradi 1963. godine). On je bio sličan američkom projektilu tipa Nike-Zeus (koji nikada nije prevazišao stadijum prototipa), imao je dva stepena, efikasni domet 20 milja (200 milja?), dok mu je punjenje bilo u jačini kilotona. Na paradi u Moskvi novembra 1964. godine prikazan je projektil tipa Galosh² dužine oko 50 stopa, smešten u kontejneru, dvostepeni projektil sa čvrstim gorivom, 5 do 10 puta većeg efikasnog dometa od Griffona (presretanje na visini od oko 100 milja). Prema tome, on ima daleko veći potisak, koji mu omogućava da na većoj daljini izvrši presretanje, a njegovo punjenje (više od jedne megatone) omogućava mu da, udarnim efektom ili jonizacijom, izazove eksploziju protivničke rakete na određenom udaljenju — bez direktnog pogotka. Nedavno su, prema autorovom tvrđenju, ovi projektili postavljeni oko Moskve. Amerikanci ocenjuju da je SSSR

² Nazivi za sovjetske projekte su iz nomenklature NATO-pakta.

imao dovoljno vremena da već 1961—1962. godine izvrši seriju atomskih ispitivanja koja su mu omogućila da ide na dalju redukciju atomskih upaljača, na ispitivanje fenomena jonizacije u visokim slojevima atmosfere, kao i uticaja multimegatonskih eksplozija na radare. Smatra se da su ovi opiti omogućili da se samo jednim presretačem unište dva projektila, i to pre rasipanja lažnih i pravih nuklearnih bojevih glava.

Smatra se dalje da SSSR, osim što u toku sledećih godina predviđa postavljanje sistema Galosh oko glavnih sovjetskih gradova, razvija i jedan nov sistem odbrambenih projektila. Nije samo jasno da li se radi o razvoju posebnog i potpunog protivraketskog sistema ili, pak, o dopuni postojećeg protivvazdušnog sistema.

Amerikanci ispituju protivraketske projekte već od 1957. godine. Ispitivanja su se zasnivala na sistemu raketa tipa Nike-Zeus. Činjenica je da je 1963. godine, znači posle 6 godina ispitivanja, Nike-Zeus još uvek bio u fazi predserije. Od 14 pokušaja presretanja bilo je 10 uspešnih. Međutim, radar sa mehaničkom orijentacijom je povećavao vreme potrebno za proračune, dok sam projektil nije imao potrebnu brzinu koja bi mu omogućavala da ostvari odgovarajuće presretanje, jer se moralo čekati da bojeva glava uđe u atmosferu kako bi se mogla razlikovati od lažnih bojevih glava. To znači da se pomoću sistema Nike-Zeus ne bi mogle sprečiti eksplozije na velikim visinama i sa vrlo jakim punjenjima, a upravo se u to vreme smatralo da bi takve eksplozije mogle predstavljati ekonomičnu nuklearnu taktiku koja bi se sastojala u pokrivanju teritorije izvesne zemlje toplotnim efektom. Ocenjivalo se da bi sovjetske bombe od 100 megatona, upotrebljene kao tepih na visini od oko 100 km, mogle da izazovu požare u poluprečniku od 100 km — prema američkim izvorima, a od 200 km — prema izjavi Malinovskog. To je dovelo do odluke o napuštanju sistema Nike-Zeus i razvijanju novog sistema Nike-X, koji predstavlja osnovu sadašnjeg sistema u razvoju.

Nike-Zeus je bio namenjen za sistem odbrane tačaka. Nike-X se postepeno razvijao iz tipa Nike-Zeus. U prvoj fazi Nike-Zeus je dobio nov radar, čiji se snop nije više orijentisao mehanički, već se kretao pomoću specijalne antene u toku nekoliko mikrosekundi, što mu je omogućavalo da prati više ciljeva jednovremeno. Zatim je realizovan projektil tipa Sprint. U početku je i sistem Nike-X zamišljen kao sistem odbrane tačaka, a onda je 1964—1965. pretvoren u sistem odbrane zona, pošto su u njega uključena tri nova elementa:

a) novi radar PAR, osposobljen za otkrivanje projektila na daleko većem udaljenju;

b) raketa Spartan, koja je zamenila raketu Nike-Zeus, sa bojevom glavom megatonske jačine tako da je u stanju da uništi protivnički projektil u poluprečniku „koji se računa u miljama”, a namenjena je za presretanje „u prvoj liniji” — van atmosfere; projektil navodi novi radar tipa MSR. Prema autorovom tvrđenju, jedna baterija raketa Spartan brani jednu zonu. Njeno dejstvo dopunjuje odbrana tačaka „u drugoj liniji” sa raketama tipa Sprint, namenjenim za presretanje na visini od 100.000 stopa ili niže;

c) dve vrste novih i usavršenih radara, namenjenih za suprotstavljanje lažnim napadima (prilikom rasipanja lažnih bojevih glava), tipa TACMAR i MAR.

Međutim, postoje izvesne sumnje u efikasnost ovog sistema, i to u pogledu maksimalnog vremena te efikasnosti i načina širenja nuklearne vatrene lopte u izvesnim slojevima atmosfere.

Suma od 5 milijardi dolara, predviđena za razvoj i postavljanje ovog sistema, omogućuje da se — na osnovu proračuna da radari iznose $\frac{2}{3}$ ukupnih troškova, a srednja cena bojeve glave pola miliona dolara — dođe do procene da ovaj američki projekt obuhvata oko 10 do 15 baterija tipa Spartan i 18 baterija tipa Sprint, ukupno 32 baterije. Baterije tipa Spartan štatile bi $\frac{2}{3}$ teritorije Sjedinjenih Američkih Država, južnu Kanadu i Aljasku, a 18 baterija tipa Sprint, namenjenih za odbranu tačaka, štatile bi 6 podzemnih silosa za lansiranje projektila Minuteman. Lanac specijalnih radara pružao bi se duž kanadske granice. Ukupan broj raketa oba tipa iznosio bi po jednoj varijanti 1.000, po drugoj 2.000, a po trećoj 4.000. Autor napominje da su cifre date samo na osnovu proračuna, pa da ih kao takve treba i uzeti. On ujedno ističe da je princip odbrane zona zastupljen samo za slučaj da protivnik lansira 15 interkontinentalnih projektila na 15 američkih gradova, u kom slučaju 15 projektila tipa Spartan brane 15 zona. Međutim, ako salva interkontinentalnih projektila bude jača, ovaj aspekt odbrane zone potpuno se gubi.

Prelazeći na analizu strategijskih aspekata ove američke odluke, autor ukazuje na suprotnosti u razmatranjima, napominjući da postoji različito gledanje na to šta je Moskovski sporazum trebalo da donese. Amerikanci su se nadali da to treba da bude trajni sporazum u smislu ograničenja trke u naoružavanju i zamrzavanje dvopolnih strategija koje bi se održavalo snagom svoje logike. Sovjeti su, pak, smatrali da je on trebalo da predstavlja predmet daleko širih pregovora o celokupnoj američkoj politici.

U daljem izlaganju autor sukcesivno iznosi američke argumente protiv razvoja protivraketne odbrane i na jednoj i na drugoj strani, sovjetske argumente, američke argumente protiv razvoja sopstvene protivraketne odbrane i, na kraju, razloge koji su doveli do pomenute odluke SAD.

Američka argumentacija protiv razvoja ovog sistema kod obeju strana nije bila uvek ista. Pre 1963. godine, i pored sovjetskih uspeha, nije bilo taktičke potrebe za razvojem sistema Nike-Zeus. Posle toga se ušlo u fazu razvoja sistema Minuteman — Polaris, koji je nesumnjivo obezbeđivao američku nadmoćnost u pogledu broja nuklearnih glava. Kada ne bi postojao sovjetski sistem protivraketne odbrane, ofanzivni američki sistem pružao bi Sjedinjenim Američkim Državama takav „obezbeđeni kapacitet“ rušenja SSSR-a, čak i u drugom udaru, da se uopšte ne bi postavljalo pitanje odbrane teritorije SAD, pošto bi strahoviti stepen zastrašivanja bio dovoljan da onemogući bilo kakav sovjetski udar. Ovakav stav zastupali su Amerikanci sve do 1967. godine, što znači da su smatrali da razvijanje njihovog sistema

protivraketne odbrane ne zavisi od toga da li će ga SSSR sa svoje strane razvijati, osim u slučaju ako bi došlo do prekida moratorijuma nuklearnih eksperimenata — što bi, opet, dovelo do značajnog kvantitativnog narušavanja svetske ravnoteže između dveju sila. Američki argumenti protiv postavljanja sistema protivraketne odbrane sastojali su se u sledećem:

a) postavljanjem sistema protivraketne odbrane bio bi umanjen „obezbeđeni kapacitet” rušenja SSSR-a, a taj kapacitet — po američkoj oceni — predstavlja jednu stranu ravnoteže; narušavanje te ravnoteže nije u interesu nijedne od ovih dveju strana jer bi u tom slučaju došlo do nove faze u trci u naoružavanju;

b) postavljanje sistema protivraketne odbrane vodilo bi strategiji prvog udara — u slučaju kad bi protivraketni projektili bili efikasniji protiv salve drugog udara nego protiv salve prvog, pa bi, prema tome, posednik sistema protivraketne odbrane bio zainteresovan da nanese prvi udar kako bi povećao efikasnost svojih protivraketnih projektila;

c) sistem protivraketne odbrane onemogućio bi svaki sporazum o ograničenjima, jer se vrlo teško može proračunati kapacitet presretanja jednog sistema, a on se takođe može i poboljšati bez uočljivih promena.

SSSR nije nikada prihvatao nijedan od navedenih američkih argumenata. On stoji na stanovištu da se sistem teritorijalne protivraketne odbrane ne može nikako uzeti kao elemenat opasnosti, kao i da se sopstveni odbrambeni kapaciteti ne mogu isključivo zasnivati na recipročnom zastrašivanju — koje, u stvari, zavisi od dobre volje protivnika — već upravo obrnuto, na sopstvenim sredstvima. Maršal Sokolovski u knjizi „Vojna strategija” objašnjava, prvo, da ravnoteža koju SAD proklamuju kao najstabilniju predstavlja, u stvari, povoljniju situaciju za SAD na spoljnim ratištima, i, drugo, da sovjetska vojna doktrina postavlja kao cilj vođenje pobedonosnog rata u slučaju da SSSR bude napadnut, a ne stalno zastrašivanje protivnika i sprečavanje njegove ofanzivne akcije. Takva koncepcija zahteva i ofanzivna i defanzivna sredstva, nasuprot američkoj koncepciji zastrašivanja koja zahteva samo ofanzivna. Razvijanje sistema protivraketne odbrane ne predstavlja, kako to Amerikanci tvrde, akt narušavanja ravnoteže, već upravo sredstvo za uspostavljanje ravnoteže i prilagodavanje vojne strategije datim uslovima (revizija doktrine automatskog nuklearnog sukoba s obzirom na rat u Vijetnamu, jačanje kapaciteta za borbu u „ratovima na ograničenim ratištima”, odbacivanje svake teorije o usporenoj nuklearnoj eskalaciji koja ograničava slobodu akcije).

Raniji američki ministar odbrane Maknamara je zastupao stanovište da, i pored toga što SSSR razvija sistem protivraketne odbrane, Sjedinenim Američkim Državama takav sistem nije potreban iz dva razloga:

prvo, razvijanje američkog protivraketnog sistema, čak i da ne dođe do posebnog sovjetskog odgovora, daje samo iluzornu prednost, jer, ako eventualno i smanjuje američke gubitke, on istovremeno ne povećava i američki „kapacitet uništavanja” SSSR-a, a mogao bi izazvati Sovjetski Savez da poveća svoje ofanzivne kapacitete; da bi potkrepio ovu tvrdnju, Maknamara daje sledeću tabelu verovatnih gubitaka:

Program	prvi američki udar drugi sovjetski udar		prvi sovjetski udar drugi američki udar	
	gubici SAD	gubici SSSR	gubici SAD	gubici SSSR
	u m i l i o n i m a m r t v i h			
Po programu bez protivraketcne odbrane	120	120	100	70
Po programu sa protivraketcnom odbranom varijanta A*	40	120	30	70
Po programu sa protivraketcnom odbranom varijanta B*	30	120	20	70

* Napomena: — Varijanta A: program sa ukupno 2.000 raketa tipa *Spartan* i *Sprint*.
— Varijanta B: program sa ukupno 4.000 raketa tipa *Spartan* i *Sprint*.

drugo, prema Maknamarinim procenama, ukoliko bi SSSR nastavio da razvija svoj sistem protivraketcne odbrane, strategijska ravnoteža 1972. godine bila bi sledeća: ako bi SSSR izveo iznenadni prvi udar svim raspoloživim sredstvima, SAD bi sačuvale 50% svojih ofanzivnih sredstava za nuklearni odgovor; za uništavanje 50% industrijskog potencijala SSSR i 30% njegovog stanovništva dovoljna je 1/5 ofanzivnih kapaciteta SAD, dok bi se sa 2/5 tih kapaciteta ova uništavanja u SSSR-u povećala još za jednu trećinu. Ako bi se, pak, Sovjetski Savez orijentisao na razvoj potpunog sistema teritorijalne protivraketcne odbrane i povećanje broja interkontinentalnih projektila koji bi mogli uništiti silose američkih *Minuteman*-a, onda bi američkim programom trebalo ubrzano razvijati novu generaciju interkontinentalnih projektila, usavršenih za probijanje sovjetske protivraketcne odbrane (projektili *Poseidon* i *Minuteman III*), a, u krajnjem slučaju, i sistem projektila *Nike-X*, ali samo za zaštitu silosa *Minuteman*-a. SAD bi 1972. godine trebalo da imaju četiri puta više nuklearnih bojevih glava jer *Minuteman III* treba da ima tri, a *Poseidon* najmanje deset, odnosno šesnaest bojevih glava.

Ovakvi Maknamarini stavovi predstavljali su samo produžetak Kennedijeve politike po kojoj Sjedinjene Američke Države za svoju svetsku defanzivnu politiku treba da imaju vojnu strategiju zasnovanu na ofanzivnom nuklearnom oružju, dok sovjetska svetska ofanzivna politika, po američkom gledanju, zavisi od defanzivnog sistema nuklearnih oružja.

Smatra se da ovakvi Maknamarini stavovi nisu bili prihvaćeni i da je, osim rata u Vijetnamu, i ovo jedan od razloga njegove ostavke.

Osnovni razlozi donošenja američke odluke o razvijanju sistema protivraketcne odbrane, prema autorovom mišljenju, bili bi sledeći:

a) pojava kineskog sistema nuklearnih projektila; prema američkim predviđanjima. Kina bi već u periodu

1970—1975. godine mogla imati u naoružanju interkontinentalne projekte i oko 30 nuklearnih podmornica (uključujući i najmodernije tipa G) sa po tri projektila dometa 1.100 km. Smatra se da bi najava razvijanja američkog protivkineskog sistema zonske protivraketne odbrane mogla odvratiti Kinu od serijske proizvodnje interkontinentalnih projektila i usmeriti je na proizvodnju samo podmorničkih projektila, i to možda samo nuklearnih torpeda, namenjenih za lansiranje u pravcu pojedinih luka na američkoj pacifičkoj obali; ovaj element u svakom slučaju zahteva da se sadašnjem američkom projektu „lakog protivsovjetskog” priključi i program „protivkineskog” sistema protivraketne odbrane (u stvari, zatvaranje pravca preko Tihog okeana);

b) brzo povećavanje broja sovjetskih interkontinentalnih projektila nove generacije i proporcionalno povećavanje broja projektila u silosima; početkom 1964. godine odnos u pogledu broja interkontinentalnih projektila Amerikanci su proračunavali približno ovako: 475 američkih na 100 sovjetskih; 1967. godine odnos je bio 937 prema 300. Procent povećavanja iznosio je, dakle, kod SAD 190%, a kod SSSR 300% (odnos tog povećavanja kod podmorničkih projektila je obrnut: 320% kod SAD, 150% kod SSSR); prema ovim predviđanjima, odnos u pogledu broja interkontinentalnih projektila koji je u 1967. godini iznosio 3:1 u korist SAD, mogao bi već u 1968. godini biti 1:1. Odnos u pogledu broja megatona razvija se sve više i brže u korist SSSR-a, jer su sovjetska punjenja, prema tvrdjenju autora, u proseku uvek jača od američkih;

c) na nivou „vrlo visokog stepena uništavanja” možda je danas ekonomičnije pomoću odbrambenih sredstava smanjivati broj sopstvenih gubitaka nego jačanjem ofanzivnih kapaciteta povećavati broj gubitaka kao protivnika; naime, ista suma novca može poslužiti bilo za povećavanje gubitaka kod protivnika, bilo za smanjenje sopstvenih gubitaka, a to je ozbiljno pitanje političkog izbora; otuda autorov zaključak da bi obostrani razvoj sistema protivraketne odbrane mogao dovesti do obostranog prihvatanja zamrzavanja daljeg razvoja ofanzivnih sredstava, što bi kasnije dovelo do obostranog smanjivanja „uništavajućih kapaciteta”, ali, svakako, u jednom odnosu koji bi obezbeđivao sadašnji stepen strategijske ravnoteže dveju velikih sila; iz ovoga proizilazi i nov autorov zaključak da bi ravnoteža straha mogla i ubuduće da postoji i da se zasniva na uravnoteženom broju eventualnih gubitaka, svakako daleko manjem, kakav je slučaj bio i pre pojave projektila i hidrogenske bombe.

Po svemu sudeći, ova tri osnovna strategijska razloga bili su odlučujući prilikom donošenja odluke SAD da pristupe razvoju i postavljanju sistema protivraketne odbrane na sopstvenoj teritoriji.

Analizirajući finansijsku stranu izgradnje i postavljanja ovih sistema u SAD i SSSR, autor se zadovoljava konstatacijom da to zahteva ogromne i vanredne budžetske izdatke, da je SSSR — zbog ranije preduzetih mera i drukčije urbanizacije — u nešto povoljnijem položaju, ali da izgradnja ovih sistema, i na jednoj i na drugoj strani, isključivo zavisi od unutrašnjih političkih snaga i njihove spremnosti da prihvate

takva vanredna naprezanja čitave državne ekonomije. Jer, prema jednoj ranijoj izjavi Maknamare, potrebni iznosi za izgradnju pojedinih sistema SAD izgledali bi ovako: za „laki” protivkineski sistem (radi zaštite 15 američkih gradova) — 5 milijardi dolara, za „laki” protivsovjetski sistem (za 25 gradova) — 9, za „srednji” protivsovjetski sistem (za 50 gradova) — 19, za „teški” protivsovjetski sistem (za zaštitu svih velikih gradova u SAD) — 40, a za „potpuni” protivsovjetski sistem (za zaštitu svih aremirčkih gradova) — 400 milijardi dolara, dok bi SSSR za izgradnju kompletnog sistema, prema američkim procenama, trebalo da angažuje 25 milijardi dolara.

Zaključujući ovu analizu, autor konstatuje da je današnji strategijski sistem krajnje primitivan, jer su u njemu još uvek proračuni broja pogodaka i brzina odmazde jedini elementi koji služe za procenu ravnoteže (povoljna, nepovoljna ili podjednaka) i određivanje slobode akcije na nivou dejstava samo klasičnim sredstvima. Ovaj sistem omogućuje predviđanje usporenih nuklearnih eskalacija, razmenu udara kao opomene radi sprečavanja masovnih udara, tako da se lakše može doći do raznih ešelona i stepena eskalacije.

Međutim, kada se pređe na polje razmene masovnih udara od samog početka, onda otpadaju i taktika udara za udarom i razni stepeni eskalacije. Zastrašivanje nije više rezultat shvatanja kvantitativne nadmoćnosti, pošto se na protivnika može uticati samo ako se prethodno dokaže sposobnost da se uništi, ili probije, ili zaobiđe njegov sistem protivraketne odbrane. To je ono što izgradnja sistema protivraketne odbrane na obe strane donosi kao novo, kako u pogledu sledeće faze trke u naoružavanju, tako i u pogledu novih elemenata strategijske konfrontacije dva nuklearna pola.

S. O.

NBH BORBENA DEJSTVA NA BRDSKO-PLANINSKOM ZEMLJIŠTU

Autor počinje članak¹ konstatacijom da makar i letimičan pogled na geografsku kartu čitave Zemlje pokazuje da veliki deo kopna sačinjava brdsko-planinsko zemljište, odnosno da ono čini veći deo teritorije mnogih država. Iz toga proizilazi da borbenim dejstvima na brdsko-planinskom zemljištu pripada poseban značaj. Autor ujedno konstatuje da se o savremenim borbenim dejstvima, tj. prilikom upotrebe nuklearnog, biološkog i hemijskog oružja, u vojnoj literaturi gotovo svih zemalja dosta piše, ali da se pri tome ne ulazi bliže u osobenosti NBH-dejstava na brdsko-planinskom zemljištu. Svrha je ovog članka da ukaže na tu prazninu i podstakne na dalja razmatranja. Tim pre što, kao i o mnogim drugim pitanjima — gledano u međunarodnim razmerama, i o ovome postoje vrlo različita mišljenja, sve do tvrdnje da je izvođenje NBH-dejstava na brdsko-planinskom zemljištu nemoguće.

S obzirom na to da prema austrijskim gledanjima postoje sledeće varijante eventualnog rata: subverzivni, konvencionalni, ograničenonuklearni (uz upotrebu i biološkog i hemijskog oružja) i neograničeni, autor napominje da će se njegova razmatranja odnositi na ograničenonuklearni rat na planinskom, karstnom i zemljištu koje, u pošte uzev, ima brdski karakter, bez obzira na apsolutnu nadmorsku visinu, ukoliko samo takvo zemljište primorava na određene taktičke, operativne, organizacijske i logističke mere. Na zemljištu nadmorske visine preko 500 m treba uzeti u obzir reljef, floru, vodene tokove, klimu i ekonomsku razvijenost; što je oblast privredno razvijenija, utoliko je i prohodnija (raspolože razvijenijim komunikacijama).

NUKLEARNA BORBENA DEJSTVA

Kao što je već pomenuto, autor razmatra dejstva prilikom upotrebe samo taktičkih nuklearnih sredstava. Načelno, na brdsko-planinskom zemljištu nuklearno oružje će se upotrebljavati slično kao i na ravničastom. Ograničenja će postojati jedino u pogledu mogućnosti upotrebe nosača nuklearnog oružja. Tako će na mogućnost upotrebe aviona kao nosača nuklearnog oružja uticati — vremenske prilike, topova — vezanost za postojeće komunikacije, raketa — vremenske prilike, a nuklearnih mina — dužina vremena potrebnog za njihovo ukopavanje na kame-

¹ Oberst dG Dr. Raimund Truxa: *ABC — Kampfführung im Gebirge*, »Österreichische Militärische Zeitschrift«, Austrija, br. 3/1968. god.

nitom i stenovitom zemljištu. Najzad, reljef i meteorološki uslovi mogu da otežaju otkrivanje ciljeva.

Ispresecanost zemljišta utiće bitnije na smanjenje toplotnog, udarnog i svetlosnog dejstva, kao i radioaktivnog zračenja. U dolinama treba računati sa višestrukim refleksijama udarnog i toplotnog talasa, a na strminama, vododerinama i sl. sa većim odronjavanjima. U zavisnosti od godišnjeg doba i vremena dolaziće do šumskih požara. Pravac i obim širenja radioaktivne prašine neće se moći predvideti zbog stalnih promena pravca strujanja vazduha. Oblaci i slojevi magle (makar i veštačke) mogu smanjiti toplotni učinak i radioaktivno zračenje, pa ih čak i reflektovati na cilj. Na većim visinama — zbog manje gustine vazduha — može se povećati efekat primarne radijacije za 10—20%. U slučaju podbačaja ili prebačaja može doći do znatne promene u pogledu dejstva eksplozije na cilj, odnosno on se može naći potpuno u „senci” iza ili ispred visova.

Radi razumevanja daljeg izlaganja autor je dao i tablicu učinka površinske eksplozije na stenovitom zemljištu:

Snaga	Poluprečnik kratera (R)	Dubina kratera (T)
1 KT	15 m	5 m
10 KT	33 m	9 m
20 KT	42 m	10 m
50 KT	55 m	13 m
100 KT	70 m	15 m
1000 KT	150 m	26 m
5000 KT	250 m	40 m
10000 KT	320 m	50 m

Napomena: Zapremina kratera = $1,75 \times R^2 \times T$.

Poluprečnik rušenja podzemnih objekata je oko 2 R.

U vezi sa snežnim pokrivačem autor ističe da posle eksplozije treba računati na smanjenje njegove debljine (zbog topljenja gornjeg sloja), a na strminama i na lavine. Inače, sneg i led — kao što je poznato — smanjuju toplotno i radijaciono dejstvo, a pri debljini preko 150 cm pružaju punu zaštitu od ovih učinaka eksplozije. Jače snežne padavine posle nuklearnog udara omogućavaju prelaz preko kontaminiranog zemljišta bez zaštitnih sredstava. Posle površinskih eksplozija treba očekivati kontaminiranje većih površina radioaktivnim snegom koji raznese vetar. Ako je sneg dublji, uklanjanjem gornjih slojeva može se ipak omogućiti prolaz.

Autor smatra da relativno mala gustina naseljenosti doprinosi da se napadač lakše odluči na upotrebu nuklearnog oružja, kao i branilac na vlastitoj teritoriji. Pokretljivost jedinica na ovakvom zemljištu je ograničena, a obimnija ukopavanja su mogućna samo pomoću dopunskih tehničkih sredstava. Izrada prolaza skidanjem gornjeg sloja zemlje ili nasipanjem je otežana, te treba računati na duže obilaske. Brze koncentracije snaga moguće su samo vazдушnim putem.

Opšta taktička načela za dejstva na brdsko-planinskom zemljištu neće se, po mišljenju autora, menjati ni pri upotrebi nuklearnog oružja.

Preporučljivo je da se svi pokreti jedinica obavljaju noću i pri slaboj vidljivosti, pri čemu treba koristiti i retke sporedne puteve. Danju valja težiti povećanju odstojanja i sprečavanju nagomilavanja na mostovima, tesnacima, prevojima i strmim deonicama. Autor još upozorava na to da treba paziti da se na serpentinama neprijatelju ne „ukažu” rentabilni ciljevi — uprkos održavanju odstojanja, te kretanje preko takvih deonica treba posebno regulisati, a jedinice koje se kreću peške uputiti — ako je ikako moguće — sa strane puta.

Izviđanje (neprijatelja i zemljišta) ima odlučujući značaj, ali gubi svaku vrednost ako se ne obezbedi najbrže izveštavanje; ono je podjednako važno i u napadu i u odbrani, a u prvom redu treba da omogući otkrivanje rentabilnih ciljeva. Autor preporučuje da se u slučaju slabe vidljivosti, ili neprijateljske nadmoćnosti u vazduhu, ostave dobro maskirane grupe s radio-stanicom ili agenti, a neposredni prostori i otkriveni bokovi stalno kontrolišu.

Za napadna dejstva na blagovremeno organizovanu odbranu treba pretežno koristiti noć, maglu ili kišu. Napade većih razmera valja izvoditi na širokom frontu kako bi se razvukla neprijateljska nuklearna vatra, pri čemu težište obrazovati dovodenjem rezervi vazдушnim putem na mesto gde se pokaže uspeh napada.

Po mišljenju autora, jedinice na brdsko-planinskom zemljištu napadaju uskim, a dubokim porecima duž grebena, izbegavajući pri tome doline. Znatno ispresecano zemljište dozvoljava manje zone sigurnosti za vreme nuklearne pripreme napada — na primer, za projekte od 20 KT oko 5.700 m. Vazdušne eksplozije koristeći se protiv prednjih i jačih položaja, vatrenih položaja teških oruđa, rezervi i sl. Bočna uporišta na susjednim visovima tuku se prizemnim eksplozijama, kao i jako utvrđeni i duboko ukopani položaji (kaverne). Vatrom konvencionalnog oružja uništavaju se vatrene tačke i ciljevi manjih razmera, pri čemu — radi očuvanja tajnosti — treba odustati od provere početnih elemenata.

Uklinjavanje u braniočev poredak pruža izvesnu zaštitu od njegove nuklearne vatre, ali i otežava vlastitu nuklearnu podršku napada. Branioca koji odstupa, ističe autor, treba bez odlaganja goniti, ali ujedno i voditi računa da su duboki prodori izloženi njegovoj nuklearnoj vatri; stoga autor preporučuje promenu pravca (težišta) napada. Veći šumski požari mogu sprečiti prodiranje. Pri gonjenju razbijenog i demoralisanog neprijatelja upotreba vazdušnodesantnih jedinica može dovesti do odlučnog uspeha.

Odbrana se načelno izvodi na dva pojasa: „zadržavajućem” i „stvarno” odbrambenom. Jedinice organizuju otporne tačke za kružnu odbranu (izbegavajući doline) na grebenima i pojedinim visovima tako da se stvori neprekidni front, ali sa takvim međuprostorima da jedan nuklearni udar zahvati što manji broj otpornih tačaka. Dovoljno je da jedinice u zoni zadržavanja i borbenog osiguranja posednu samo dominirajuće delove zemljišta. Interesantno je mišljenje autora da na vrlo strmom visokoplaninskom zemljištu, u zavisnosti od zemljišnih uslova, ne mora da se organizuju ni zadržavajuća zona ni zona borbenog osiguranja.

Načelno, borbeno osiguranje doprinosi sprečavanju neprijateljskog izviđanja i odbijanju slabijih napada. Jedinice u zoni zadržavanja usporavaju jače neprijateljske napade i povlače se postepeno na pripremljene pozadnje položaje u odbrambenom pojasu.

Vatreni položaji postavljaju se rastresito. Autor preporučuje da se na zadnjim padinama — najmanje 50 m iza grebena (zbog kratera) — izrade kaverne za sklanjanje ljudstva, a da se na položajima ostave samo osmatrači. Tek kada se neprijatelj približi toliko da više ne sme da upotrebi nuklearno oružje, jedinice izlaze na položaje i vatrom i protivnapadima odbijaju njegov napad. Ovakav postupak omogućava i vlastite nuklearne udare na bliskom odstojanju ispred odbrambenih položaja. Nuklearne mine su vrlo efikasne, a postavljaju se u tesnacima, uskim dolinama i na prevojima.

Za odbranu širih dolina koriste se oklopne jedinice, pri čemu izvode pokretna dejstva — usklađena sa „krutom“ odbranom okolnog brdsko-planinskog zemljišta. Sve borbene delove treba podržati inženjerskim jedinicama, posebno onim koje raspolazu bušilicama.

Kada se, prema autorovom mišljenju, u toku zadržavajuće odbrane više ne može računati na vlastitu nuklearnu podršku, treba preći na „gerilatom“-taktiku. On pod tim podrazumeva nastavak borbe regularnih (za razliku od partizanskih) jedinica, u obliku malih borbenih grupa, pod jedinstvenim rukovodstvom i uz očuvanje povezanosti. Suvišnu opremu, nepotrebna vozila i teško naoružanje treba uništiti. Autor smatra da je „gerilatom“-taktika mogućna samo na brdsko-planinskom i drugom teškoprohodnom zemljištu.

Borba u okruženju izvodi se kao i u konvencionalnim uslovima. Nuklearna podrška u napadu na okruženog neprijatelja mogućna je ako se vlastite jedinice brzo i neprimetno povuku na sigurno odstojanje, a zatim odmah po nuklearnom udaru ponovo pređu u napad. U tu svrhu korisno je upotrebiti i helikoptere.

Ako su vlastite jedinice u okruženju, one treba da pokušaju proboj duž ili sa obe strane grebena, i to kroz breše stvorene nuklearnim udarima. Proboj se izvodi pred veće ili pri slaboj vidljivosti. Ako nije mogućna podrška spolja, proboj se vrši na više mesta i po manjim grupama.

Vazdušni desanti su osnovni element pokretljivosti u nuklearnim borbenim dejstvima u planini. Vazdušni desanti u napadnim dejstvima mogu se, smatra autor, izvoditi samo u uslovima vlastite nadmoćnosti u vazduhu i uz taktičku nuklearnu podršku; oni se izvode jakim snagama da bi se istovremeno mogli zauzeti veći delovi zemljišta, i to dominirajući visovi i planinski masivi. Time će se otežati neprijateljevo nuklearno dejstvo i ovaj prinuditi na duge pripreme za protivnapad. Manji (taktički) desanti izvode se posle nuklearnih udara, slično kao i u konvencionalnim uslovima.

Neprijateljske vazdušne desante treba neodložno razbiti nuklearnim udarima. Operativne rezerve za protivnapad treba da budu (vazdušno) pokretljive i moraju se držati na dobro maskiranim položajima.

Borba zimi. Veća napadna dejstva na organizovanu neprijateljsku odbranu mogućna su samo uz jaču prevlast u vazduhu i u nukle-

arnom oružju. Pri izjednačenom odnosu snaga zimski uslovi na brdsko-planinskom zemljištu dovode, po mišljenju autora, do pozicionih dejstava praćenih obostranom izviđačkom aktivnošću i nuklearnim prepadima.

U svim razmatranjima dejstava na brdsko-planinskom zemljištu vidi se veliki značaj u t v r d i v a n j a. Zato autor preporučuje da sve jedinice treba podržati specijalnim građevinskim jedinicama, pošto pripadajuće inženjerske jedinice ne mogu zanemariti svoje normalne zadatke. Na svaku brigadu treba predvideti jedan građevinski bataljon, a u višim jedinicama — građevinski puk. Mobilizacijske pripreme, po njegovom mišljenju, treba obaviti uz oslanjanje na savezne, pokrajinske i opštinske vlasti, kao i postojeća građevinska preduzeća. Ove jedinice se moraju i vojnički obučiti, tj. moraju biti sposobne i za borbene zadatke. Autor iznosi i predlog formacije građevinske čete (mot.):

komandir: dipl. inž. (oficir vojnotehničke službe),

pomoćnik: geolog (oficir),

komandni vod (izviđačko i merno odeljenje, odeljenje veze, sanitet-sko odeljenje i ABH-izviđačko odeljenje),

1. i 2. laki vod bušilica (bušilačko odeljenje, minersko odeljenje, dva radna odeljenja),

3. teški vod bušilica (istog sastava kao i laki vodovi, ali sa kompresorskim bušačim priborom),

transportno odeljenje (6 kamiona — kipera, 100 m poljske pruge, 6 kipera, 3 gusenična vozila).

1. i 2. laki vod namenjeni su za radove u brdima, a 3. (teški) vod za radove u dolinama. Naoružanje: puške, mitraljezi, laka pt-sredstva (pancerfausti i pt-rakete). Jačina: 5 oficira, 25 podoficira i 220 vojnika.

Radiološka dejstva takođe treba uzeti u obzir. Autor pod tim podrazumeva kontaminiranje zemljišta radioaktivnim materijama u taktičke, operativne i strategijske svrhe. One se razbacuju pomoću granata, raketa, bombi ili posipanjem iz aviona. Upotreba je mogućna u nenaseljenim ili retko naseljenim planinskim rejonima, koji su bez privrednog značaja. Ove materije upotrebiće se u taktičke i operativne svrhe radi kontaminacije odbrambenih položaja (i rezervi), bokova, puteva dotura i partizanskih oblasti.

Branilac može da upotrebi radioaktivne materije u svojstvu hemijskih prepreka, tj. da bi prinudio napadača na gubitak u vremenu radi njihovog savlađivanja ili obilaženja.

BIOLOŠKA DEJSTVA

Ova dejstva se izvode upotrebom bakterija, virusa, gljivica i toksičnih živih organizama radi uništavanja ljudi, životinja i vegetacije. Izbacuju se pomoću zrna, bombi (pa i padobranskih), raketa, posuda od pleha ili hartije, odnosno posipanjem iz aviona, zatim pomoću zaraženih životinja i insekata, kao i pomoću agenata ili specijalnih jedinica. Biološko oružje ne izaziva materijalna razaranja i ima strategijsko-ope-

rativni značaj. Poznato je da se eksperimentiše sa oko 40 vrsta bakterija radi izazivanja raznih bolesti kod ljudi i životinja (kuge, kolere, tifusa i sl.). Radi blagovremenog otkrivanja treba obratiti pažnju na neuobičajen način eksplozije artiljerijskih zrna i raketa (udari slični slagaloj municiji) i „nenormalnoj” upotrebi određenih vrsta aviona. Neophodni su brza dijagnoza i odgovarajuće sanitetske mere, posebno pripremljena vakcina i održavanje higijene kod ljudi i stoke.

HEMIJSKA DEJSTVA

Autor smatra da se i na brdsko-planinskom zemljištu mogu upotrebiti sve vrste bojnih otrova. Posebno se radi na razvoju grupe „Trilone”, koju su proizvodili Nemci u drugom svetskom ratu; Amerikanci su nastavili rad na otrovima te grupe, poznate pod nazivom „G-serija” (GA, GB i GD), tj. sarin, tabun i soman. To su tečni nervni otrovi, koji u roku od 4 minuta prouzrokuju smrt. Dejavuju kroz kožu, kao i udisanjem, a imaju karakterističan sladunjav miris. Simptomi trovanja su: sužavanje zenica, bolovi u oku i otežan vid, teškoće u disanju, plavičasta boja kože i povraćanje.

Za zaštitu služe gasmaska i injekcija atropina, i to u roku od nekoliko minuta, a oči se leče homatropinom. Zbog osobina ovih bojnih otrova, koji bez daljeg mogu biti upotrebljeni i na brdsko-planinskom zemljištu, neophodno je ustrojiti pouzdan sistem upozoravanja, opremljen priborima za njihovo otkrivanje.

Autor ističe da su za upotrebu ovih otrova odlučujući vremenski i zemljišni uslovi. U gasovitom i parnom stanju, pošto su teži od vazduha, oni se spuštaju u doline i jaruge. Rastinje doprinosi njihovom zadržavanju na zemljištu. Za kontaminaciju uzvišenja koristiće se otrovi u tečnom stanju. Za upotrebu su povoljni hladnoća, veća vlažnost vazduha, magloviti dani, hladne noći i tiho vreme (na pokrivenom zemljištu vetar brzine ispod 3,5 m/sek, inače do 1,5 m/sek). Prema tome, i za upotrebu i za zaštitu od bojnih otrova neophodna je dobra meteorološka služba.

Najugroženija mesta su doline, jaruge i šume, gde se obično nalaze rezerve, vatreni položaji teških oruđa, skladišta, komunikacije.

Za trajniju hemijsku kontaminaciju potrebne su jake koncentracije vatre i velike količine bojnih otrova. Pošto se na planinskom zemljištu mogu očekivati teškoće u doturu, u obzir prvenstveno dolazi avijacija -- ukoliko to vremenske prilike dozvoljavaju.

U izvesnim uslovima, ističe autor, treba računati i sa nekom vrstom hemijskih dejstava u „blažem obliku”, u prvom redu sa upotrebom hemijskih sredstava za uništenje vegetacije, koja može da posluži maskiranju neprijatelja.

Da sa hemijskim dejstvima treba najozbiljnije računati pokazuje i rat u Vijetnamu. Autor navodi i primer iskrčavanja Amerikanaca na jedno uzvišenje, 12 km jugoistočno od Bong Sanga, u J. Vijetnamu, krajem februara 1966, prilikom operacije „White Wing”.

Pred napad su helikopteri, u više talasa, bacili bombe sa suzavcem, dok su poljska i brodska artiljerija otvorile jaku vatru na objekt napada. Zatim je na uzvišenje pomoću helikoptera spušten izviđački vod opremljen gasmaskama (helikopteri nisu sletali, već su se vojnici spustili pomoću užadi). Pošto nije bilo otpora, u drugom talasu spustilo se 280 vojnika sa pionirima (pomoću aluminijumskih lestvica). Dva časa kasnije spustila su se dalja pojačanja, pošto su pioniri prethodno uredili mesto za sletanje helikoptera.

POZADINSKO OBEZBEĐENJE

Svojim stvarom brdsko-planinsko zemljište znatno otežava snabdevanje jedinica, a klimatske prilike, naročito zima sa niskim temperaturama i većim snežnim padavinama, još više. Sve taktičke i operativne mere mogu znatno da zavise od stanja snabdevanja. Zbog toga je važnost planiranja pozadinskog obezbeđenja na ovom zemljištu još veća nego na ravničastom. Na snabdevanje negativno utiču i retka naseljenost i slaba privredna razvijenost. S druge strane, autor smatra da ispresecanost i pokrivenost zemljišta omogućavaju uspostavljanje mnogobrojnih, dobro zaštićenih i maskiranih skladišta. Strmine, s obzirom na prikrivene prostore, pravce i mrtve uglove, dozvoljavaju dotur čak i danju sve do isturenih položaja. Putevi dotura, baze i sl. bolje su zaštićeni od neprijateljskog napada na ovakvom zemljištu nego u ravnicima. Ipak autor upozorava na mogućnost prepada komandosa, desanata i nuklearnih udara. On ujedno ističe potrebu solidnog i pravovremenog izviđanja radi utvrđivanja stanja i kapaciteta puteva, mogućnosti obilazaka, odnosno izbora građevinskih i prirodnih objekata za skladišta, radionice, previjališta i druge pozadinske ustanove. Ukoliko se računa na nuklearnu i hemijsku opasnost, treba izbegavati doline, a više koristiti padine. Autor preporučuje da sve pozadinske ustanove organizuju blisku odbranu. U napadu preko teškog brdsko-planinskog zemljišta treba računati na nosački, tovarni i helikopterski transport, kako u snabdevanju hranom i municijom, tako i u prenosu ranjenika.

Posebnu pažnju treba obratiti na smeštaj jedinica i raznih materijalnih potreba, što se — po autorovom mišljenju — baš kod malih armija zanemaruje. Tu treba uzeti u obzir iskustva prvog i drugog svetskog rata i najnovija tehnička dostignuća. Ovo je naročito značajno zimi. Pri izboru mesta obično se vodi računa o postojećim komunikacijama, o zaštiti od napada iz vazduha i sa zemlje, o mogućnostima odbrane i zaštite od nuklearnih udara.

Način gradnje zavisi od vremena, raspoložive radne snage i materijala (to su najčešće drvo i kamen), a objekti mogu biti raznovrsni. Zemunice se sastoje od drvenog krova preko iskopa određene veličine. Mogu se graditi i kolibe sa krovom prislonjenim uz vertikalne stene. Dobro mogu poslužiti i objekti od kamena, pod uslovom da se iznutra oblože. Barake se koriste samo u pozadini, a radi brze gradnje koriste se polufabrikovani delovi. Pogodne su i barake od talasastog lima (zbog

lakog dotura elemenata i sigurnosti od požara), naročito za smeštaj vozila, radionica i zapaljivog materijala.

Za smeštaj odeljenja i vodova preporučuje se i izrada kaverni — za 40 vojnika potreban je prostor od 17 x 3 x 2,5 m. Za korišćenje pećina u većem obimu i za duže vreme potrebno je konsultovati geologe i speleologe.

Skloništa u snegu i ledu treba raditi uz pomoć drvene građe. Ako su prostorije dobro zatvorene, onda se i bez zagrevavanja postiže temperatura od + 5°C.

Kad je reč o smeštaju, ne sme se izgubiti iz vida i dotur poljskih peći, materijala za osvetljavanje prostorija, ćebadi, materijala za prekrivanje unutrašnjih zidova, uređaja za ventilaciju i sl.

M. Jov.

PLANIRANJE BORBENIH DEJSTAVA I KOMANDOVANJE JEDINICAMA POMOĆU MREŽNIH GRAFIKONA

Pod ovim naslovom izašla je knjiga od grupe sovjetskih autora,¹ u kojoj se razmatra suština sistema mrežnog planiranja i rukovođenja, njegove prednosti nad postojećim sistemom, kao i njegov značaj i način primene u vojne svrhe. Iz nje donosimo najvažnije postavke koje se odnose, pre svega, na suštinu (pojam), značaj, prednosti i osnove sa-
stavljanja mrežnih grafikona u vojsci.

Poznata je činjenica da je u toku buran proces opremanja oružanih snaga sve savršenijim naoružanjem i borbenom tehnikom, što uslovljava korenite promene u vojnom delu. Zbog toga su se naglo povećali obim i raznovrsnost radova kako u okviru planiranja i izvođenja borbene obuke jedinica i njihovih borbenih dejstava, tako i u pogledu konstruisanja i proizvodnje sredstava oružane borbe. Izuzetno su se usložile veze između raznih procesa, dok se obim informacija, potrebnih štabovima radi komandovanja jedinicama, naglo povećao. Istovremeno se neprekidno skraćuje vreme za koje štabovi i druge komandne institucije moraju da prikupljaju podatke, da ih analiziraju i reaguju na novonastale promene, da menjaju ili dopunjuju ranije donete odluke, ili da — saglasno izmenjenoj situaciji — donose nove.

Postojeći metodi planiranja i rukovođenja ne mogu više da potpuno obezbede potrebnu operativnost i kvalitet rukovođenja. U vojnom delu se pojavila protivrečnost između tempa razvoja sredstava oružane borbe i samog rukovođenja njihovom upotrebom. Razvoj oblika i metoda rukovođenja zaostaje u pogledu tempa od razvoja sredstava oružane borbe i sredstava proizvodnje. Na rešavanju te protivrečnosti rade mnogi naučnici i praktičari širom sveta. Njihov trud oko iznalaženja puteva za usavršavanje rukovođenja doveo je do stvaranja nove računске tehnike, raznih sredstava za mehanizaciju rukovođenja, novih sredstava veze i mnogih novina u organizaciji rukovođenja. Ipak, problem ni približno nije rešen, tako da se istraživanja nastavljaju.

Pojava novih, efikasnijih metoda planiranja i rukovođenja raznim procesima — u vezi sa utroškom ljudskih, vremenskih, materijalnih i drugih rezervi — dovela je do stvaranja novog, mrežnog sistema planiranja i rukovođenja (MPR). Taj sistem je za kratko vreme našao veoma široku primenu u industriji, u planiranju i ostvarivanju naučnih radova i konstruktorskih rešenja, u građevinarstvu, u planiranju nastave u školama, a takođe i u okviru raspodele materijalnih rezervi.

¹ Pukovnici: П. Г. Скачко, Г. Т. Волков и В. М. Куликов: Планирование боевых действий и управление войсками с помощью сетевых графиков, издание МО СССР, Москва 1968.

Tako široka primena tog novog metoda planiranja objašnjava se njegovim prednostima nad postojećim, tradicionalnim metodima. Jedna od najvažnijih prednosti metoda MPR jeste njego**va objektivnost**. Naime, on omogućuje da se objektivno odredi minimalno vreme neophodno za izvršenje nekog zadatka, a po potrebi i utrošak materijalnih sredstava za to, i tako isključe subjektivizam i svojevolsnost pri donošenju odluka. Starešini se omogućava da odluke donosi na osnovu tačnih i optimalnih proračuna koji se izvode pomoću mrežnih grafikona.

Iskustva pokazuju da su ekonomski rezultati dobijeni iz uloženog truda i materijalnih sredstava u svrhu poboljšanja rukovođenja, u većini slučajeva znatno veći od troškova za novu tehniku. U vezi s tim, pojava i u praksi široko usvajanje mrežnog načina planiranja i rukovođenja otkriva velike perspektive. Pojavila se realna mogućnost da se u potpunosti izmeni organizacija rukovođenja u svim granama ljudske delatnosti, a pre svega u vojsci. Stoga se stvaranje sistema MPR smatra jednim od najznačajnijih dostignuća u oblasti rukovođenja za poslednjih 20 godina.

Mrežni metod planiranja i rukovođenja primenjen je, na primer, u SSSR-u prilikom izgradnje Lisičanskog hemijskog kombinata, Burštinske hidroelektrane, gigantskog zavoda u Čeljabinsku, mosta preko Dnjepra, pri remontu martinovih peći u metalurškom zavodu „Srp i čekić” u Moskvi i drugih objekata, što je donelo znatne uštede u vremenu i sredstvima. Taj dobitak je postignut na račun bolje, na naučnoj bazi zasnovane, organizacije rada pomoću mrežnih grafikona.

Prva iskustva pokazuju da se metod MPR može uspešno primenjivati kako pri planiranju borbene obuke i borbenih dejstava, tako i pri komandovanju jedinicama na svim nivoima. On se, takođe, široko primenjuje pri izgradnji vojnih objekata, konstruisanju i izradi novih sistema naoružanja, kada se pojave složeni radovi za čije je izvršavanje potrebno angažovati čitave kolektive specijalista, desetine raznih ustanova i veliki broj preduzeća. U tim slučajevima mrežni grafikoni, njihova analiza i optimizacija omogućavaju da se vremenski tačno koordinira rad mnogobrojnih izvršilaca plana, kao i da se iznađu putevi najracionalnije organizacije radova — uz minimalno kratke rokove i najmanji utrošak materijalnih sredstava.

Tako je, na primer, u SAD prilikom razrade i ostvarenja sistema *Polaris* učestvovalo oko 200 preduzeća i 600 kooperanata, čiji je rad trebalo koordinirati po vremenu. Metod MPR, koji je pri tome primenjen, znatno je doprineo ostvarenju tog projekta. Program *Polaris* ostvaren je za tri umesto za pet godina, kako je na početku bilo planirano. Mrežni metod planiranja je takođe primenjen u oružanim snagama SAD pri izradi rakete *Nike-Zeus* i drugih sistema složenog naoružanja. Danas američko Ministarstvo odbrane, prema tvrđenju ovih autora, ne finansira ni jednu firmu, ni jedan vojni projekt bez mrežnog modela toka izvršavanja ugovora.

Mrežni grafikoni se takođe primenjuju i u vojnoj industriji SR Nemačke. Pored ostalog, oni su primenjeni pri usaglašavanju proizvodnje njenog novog tenka.

Sem navedenog, treba pomenuti i mogućnost korišćenja sistema mrežnog planiranja pri naučnoistraživačkim teoretskim radovima, zatim

pri prognoziranju najverovatnijih uslova borbene situacije u ratu u koje se primenjuju nova sredstva oružane borbe i, naročito, pri predviđanju vremena potrebnog za izvršenje nekih zadataka (radova), određivanju verovatnog tempa napada (marša), kao i utroška materijalnih sredstava, itd.

Primenom metoda mrežnog planiranja može se olakšati naučnoistraživački rad na iznalaženju najracionalnijih načina i formi organizacije boja i operacije u savremenom ratu. Kako se navodi u ovoj knjizi, postojeća iskustva i dobijeni rezultati u primeni mrežnih grafikona u vojne svrhe, kao i izvršena ispitivanja po tome u Vojnoj akademiji oklopnih jedinica Sovjetske armije, omogućavaju stvaranje zaključka da metod MPR ima veliku perspektivu u vojsci.

Metod MPR je posebno efikasan pri rešavanju taktičkih pitanja, naročito u stadijumu planiranja i organizovanja borbenih dejstava jedinica, pri organizovanju i obavljanju složenih procesa borbenog, inžinjerijskog, materijalnog i tehničkog obezbeđenja jedinica, pri planiranju i sprovođenju mobilizacijskih mera i pokreta jedinica, u slučaju uzbune, pri izvođenju borbenih dejstava.

Najzad, mrežni grafikoni otkrivaju nove mogućnosti za usavršavanje načina prikupljanja podataka i njihove brze obrade pomoću elektronskih računskih mašina, kao i za primenu kodova radi obezbeđenja tajnog komandovanja jedinicama.

OPŠTE KARAKTERISTIKE METODA MPR

Uspehe i brzo usvajanje metoda mrežnog planiranja, gotovo u svim granama ljudske delatnosti, omogućile su, pre svega, njegove pozitivne karakteristike, tj. velike prednosti u odnosu na postojeće metode, koje se ogledaju u sledećem:

a) Primena metoda MPR, koji se zasniva na logičnoj i matematički osmišljenoj organizaciji rada, znatno ušteduje snagu, sredstva i vreme, obezbeđuje planiranje i kontrolu složenih radnji koje se izvode istovremeno u više smerova, omogućava da se izbegne nepotrebna stalna kontrola onih radova koji ne utiču na pravovremenost izvršenja zadatka u celini, kao i da se na vreme uoče i otklone nedostaci. Primenjen u vojsci, ovaj metod omogućava da se manevrom snaga i sredstava, koji se izvodi na osnovu tačnih proračuna, dobije u vremenu i postignu veći rezultati nego pri planiranju i rukovođenju ranijim metodima.

b) Mrežni grafikoni obezbeđuju preglednu i pogodnu razradu plana, kako u celini, tako i po delovima. Oni omogućavaju da se svestranije proveri donošenje odluka, predvide budući događaji, mogućna odstupanja od plana, kao i posledice toga. Ovaj sistem planiranja omogućava široku primenu računске tehnike.

c) Mrežni metod planiranja omogućava da se precizno prikaže obim zadataka koje treba rešiti, do detalja isplaniraju radovi koje obuhvata planirana radnja, utvrdi uzajamna veza između tih radova i ključnih događaja od kojih zavisi postizanje konačnog cilja (odnosno pojedinačnih ciljeva), kao i isključi mogućnost da se pri planiranju ispuste poslovi neophodni radi postizanja ciljeva planirane radnje (operacije).

d) Metod MPR takođe omogućava: da se pri planiranju svestrano koriste iskustva najkompetentnijih izvršilaca radova i, u praksi provedeni, statistički podaci radi najrealnijeg predviđanja snaga i sredstava potrebnih za izvršenje pojedinih radova; da se u toku analize plana radnje pravovremeno iznalaze prikrivene rezerve i načini njihovog korišćenja, posebno rezervi iz manje važnih radova, i one usmeravaju na ubrzanje izvršenja kritičnih radnji, čime se ubrzava izvršenje plana u celini i smanjuje utrošak ljudskih i materijalnih rezervi.

e) Kod sistema MPR mogu se na jednostavan način unositi izmene i dopune, odnosno može se precizirati i dopunjavati postojeći plan radnje, što obezbeđuje elastičnost i neprekidnost planiranja, pojednostavljuje informisanje i proračunavanje, brzo uključuje u rad nova lica i na taj način omogućuje neprekidnost komandovanja pri smenjivanju rukovodilaca planirane radnje. Pri upotrebi elektronskih računskih mašina, metod MPR omogućuje da se za kratko vreme proračuna veliki broj varijanti plana predviđenih radova, od kojih se izabira optimalna.

Prema tome, metod MPR omogućuje da se na naučnoj osnovi dobiju odgovori na najvažnija pitanja koja iskrsavaju pri planiranju i koordinaciji mnogobrojnih, uzajamno povezanih, radnji. Ovaj metod se može primenjivati nezavisno od obima i složenosti poslova. Njegov najveći efekat se postiže pri planiranju složenih radnji, složenih dinamičnih sistema rukovođenja, gde je mogućna široka upotreba elektronskih računskih mašina. Uporedo s tim, metod MPR je veoma efikasan i pri obavljanju radnji veoma malog obima, koje obuhvataju samo nekoliko desetina događaja. Tako se, na primer, ovaj metod može uspešno primeniti pri razradi i analizi pojedinih taktičkih odluka, pri razradi ne samo celokupnog sistema mera za postizanje borbene gotovosti jedinica, već i pojedinih njegovih elemenata, itd.

OSNOVE PRI SASTAVLJANJU MREŽNIH GRAFIKONA

Osnovu sistema MPR sačinjava grafičko prikazivanje plana, u vidu mrežnog grafikona, u kome se ceo kompleks operacija raščlanjava na posebne, precizno određene radnje. Pri tome, mrežni grafikon jasno pokazuje logičnu uzajamnu povezanost i uslovljenost svih radnji, kao i postepenost izvršavanja pojedinih radova — od samog početka pa do konačnog postizanja cilja celokupne planirane radnje.

Pri sastavljanju mrežnog grafikona polazi se od tri osnovna pojma: „radnja”, „događaj” i „put”.

„Radnja” je bilo koji radni proces (ili akcija), praćen utroškom vremena i materijalnih sredstava (na primer, utovar municije iz skladišta na znak uzbune, marš jedinica u rejon koncentracije, itd.). Pod pojmom „radnja” podrazumeva se takođe čekanje (pasivan proces), za koji se ne troše ni rad, niti materijalna sredstva (na primer: odmori, predanci ili prenočišta na maršu, čekanje na prelaz preko mosta i sl.). Pod „radnjom” se podrazumeva i jednostavna zavisnost između dva ili više postupaka (proces). To je fiktivna radnja, koja takođe ne iziskuje utrošak vremena.

„Događaj” je rezultat nekog procesa, tj. usputni ili konačni rezultat izvršenja jedne ili nekoliko prethodnih radnji, koji omogućava da se pristupi izvršenju sledeće radnje (na primer, završeno je formiranje kolona izvesnih jedinica i sada može da otpočne njihov pokret ka rejonu koncentracije). Za razliku od radnje, događaj ne predstavlja proces, on ne traje i nije praćen nikakvim utroškom vremena niti materijalnih sredstava.

Na mrežnim grafikonima događaji se obično predstavljaju kružicama, radnje punim strelicama, fiktivne radnje (zavisnosti) isprekidanim strelicama (videti šemu). Dužina i pravac strelica su proizvoljni. Svaka radnja (strelica) na mrežnom grafikonu spaja samo dva događaja i prikazuje proces prelaska od jednog događaja na drugi. U isti događaj na grafikonu može ulaziti, ili iz njega izlaziti, jedna ili nekoliko radnji (strelica). Prema tome, ostvarenje događaja može zavisiti od završetka jedne ili više radnji. Sve radnje na grafikonu su različite i traju. Događaj se smatra završenim tek kada se završi najduža radnja koja u njega ulazi.

U mrežnom grafikonu svi radovi su uzajamno povezani — početak naredne radnje uslovljen je završetkom prethodne. Iz toga proizilazi da u grafikonu ne može postojati ni jedna radnja koja kroz događaj nije povezana, svojim početkom i završetkom, sa drugim radnjama. Drugim rečima, ne može postojati događaj čije nastajanje ne označava završetak jedne radnje i početak druge. Izuzetak čini početni i završni događaj čitavog plana (grafikona). Međutim, u mrežnom grafikonu ne može biti prstenastih (kružnih) veza.

Sadržaj svake radnje koja se unosi u grafikon mora biti sasvim konkretno određen, kako bi se isključile subjektivne predstave i različita tumačenja pojedinih pojmova. To isto važi i za formulisanje događaja. Ne može se, na primer, događaj formulisati ovako: „Završiti procenu situacije”, već treba: „Procena situacije završena”.

Lica koja sastavljaju mrežni grafikon i ona koja kontrolišu i ruko-vođe razradom plana treba da vode računa ne samo o radnjama koje se moraju obaviti radi postizanja konačnog cilja plana, već i o tome kakvi moraju biti rezultati svake radnje ili grupe radnji koje prethode nekom događaju, odnosno kako treba neka radnja (radnje) da se završi da bi mogla otpočeti naredna. Ponekad izvršenje dela neke radnje predstavlja uslov za početak druge ili nekoliko drugih radnji. U tom slučaju radnja se može podeliti na jedan ili nekoliko posebnih odeljaka, koje treba vremenski i materijalno odrediti i smatrati kao posebne radnje.

„Put” je neprekidna, logična (tehnološka) postepenost radnji (niza radnji) počev od početnog (prvog) pa do završnog događaja, tj. od početka razrade plana pa do konačnog cilja. Treba imati u vidu da ni jedan put ne može prolaziti dvaput kroz isti događaj; svaki put može prolaziti kroz fiktivnu radnju (čekanje, zavisnost); nekoliko puteva mogu prolaziti kroz isti događaj.

Dužinu puta opredeljuje ukupno trajanje radnji koje se nalaze na njemu. Može biti više puteva od početnog do završnog događaja. Pri sastavljanju i analizi mrežnog grafikona pojavljuje se jedan od puteva na kome je ukupno trajanje radnji maksimalno; to je kritični put. Upravo taj put opredeljuje potrebno vreme za izvršenje svih radnji koje

sadrži mrežni grafikon. Sve radnje koje leže na kritičnom putu su kritične radnje. Od njihovog trajanja zavisi dužina kritičnog puta. Prema tome, sve kritične radnje potencijalno predstavljaju „uska grla” plana.

Na mrežnom planu mogu se pojaviti nekoliko puteva koji su vremenski bliski kritičnom; oni se nazivaju potkritični putevi. Svi ostali putevi, a njih je većina, znatno su kraći i nazivaju se nenapregnuti (nekritični) putevi.

Radnje koje leže na kritičnom putu označavaju se punim ili duplim (u boji) linijama (videti šemu), što omogućava da se pregledno istakne postepenost radnji koje opredeljuju ukupno vreme izvršenja zadatka. To je posebno važno za analizu složenih planova u kojoj učestvuje više lica.

Na svakom nekritičnom putu postoji rezerva (višak) vremena, koja je jednaka razlici između toga puta i kritičnog. To omogućava manevrovanje unutrašnjim rezervama na račun produženja vremena izvršenja nekih nekritičnih radnji (u granicama rezerve vremena), čime se ubrzava izvršenje kritičnih i potkritičnih radnji. Upravo to i jeste glavna odlika mrežnog metoda planiranja i rukovođenja.

Mali mrežni grafikon (150—200 događaja) obično se proračunavaju ručno, a oni od 200 do 1000 događaja i više — po pravilu pomoću elektronskih računskih mašina. Treba imati u vidu da su veliki grafikon (preko 1000 događaja) nepregledni. Zato je prilikom razrade velikih planova celishodno sastavljati po nekoliko mrežnih grafikona.

Detaljisanje mrežnog grafikona uslovljeno je obimom i složenošću plana razrade, mogućnošću računskih mašina i strukturom (nivoom) rukovodstva. Što je rukovodstvo više, manje je detalja na grafikonu (svaka strelica može predstavljati određeni obim radnji koje traju od nekoliko minuta do nekoliko dana ili meseci).

Za razradu plana koji sadrži do 200 događaja obično se sastavlja jedan opšti mrežni grafikon. Međutim, pri planiranju krupnih operacija, u kojima učestvuje veliki broj izvršilaca, sastavlja se po nekoliko grafikona. Pri tome obično može biti tri stepena detaljisanja.

Grafikoni prvog stepena detaljisanja rade se uopšteno, u svrhu razrade planova načelne strukture i toka radova. U njima radnje (strelice) predstavljaju čitave komplekse mera u krupnim razmerama. Namenjeni su za viša rukovodstva.

Grafikoni drugog stepena detaljisanja rade se za rukovodstvo srednjeg ranga, a predstavljaju posebne (lokalne) planove. Rade se detaljnije, mada i u njima svaka strelica može da označava nekoliko radnji (kompleksa radnji).

Primarni grafikon su namenjeni nižim rukovodstvima. Mogu se detaljisati do određene granice odgovornosti izvršilaca (na primer, da se prikažu radnje koje su u nadležnosti jednog izvršioca). Ovi grafikon imaju veliki broj događaja.

S obzirom na to što, prema stepenu detaljisanja, postoji nekoliko vrsta grafikona, oni se mogu sastavljati odozgo naniže i odozdo naviše (što je češći slučaj). U ovom drugom slučaju primarni grafikon se objedinjuju u posebne (lokalne), a ovi u uopštene (načelne) grafikone. Taj proces se naziva uklapanje mrežnih grafikona.

Pri sastavljanju mrežnih grafikona, kada je reč o prikazivanju radnji i događaja na njima, mogu nastupiti tri slučaja. U prvom, na grafikonu se glavna pažnja poklanja radnjama; pri tome se iznad strelica ispisuju radnje, a događaji se samo numerišu. U drugom, glavna pažnja se usmerava na događaje; pri tome se ispisuju događaji, a strelice (radnje) samo označavaju vezu između njih. U trećem slučaju ispisuju se nazivi i radnji i događaja. Grafikoni drugog i trećeg slučaja primenjuju se pri razradi krupnih (uopštenih) planova. Grafikoni prvog slučaja prikladniji su za razrade malih i srednjih planova, jer pregledno prikazuju postepenost radnji i njihovu povezanost.

Mrežni grafikoni se mogu sastavljati od početnog događaja ka završnom, tj. od početka ka završetku, zatim od sredine ka početku i završetku, i od kraja ka početku. Najviše se primenjuje metod od početka ka završetku, sleva udesno. Pri tome se svaki naredni događaj (kružić) ucrtava za nešto udesno i numeriše većim brojem. Strelice (radnje) mogu biti proizvoljne dužine i pravca, ali uvek moraju ići sleva udesno. Primer jednog takvog mrežnog grafikona prikazan je na šemi.

Sastavljanje mrežnih grafikona treba da se zasniva, pre svega, na svestranoj analizi osnovnih ciljeva i međuciljeva planirane radnje.

Prva etapa rada na sastavljanju mrežnog grafikona sastoji se u formulisanju zadatka koji, u stvari, opredeljuje sam konačni cilj. Međuciljevi moraju biti uzajamno povezani kako po redosledu, tako i po sadržaju. Oni označavaju stepen izvršavanja programa i predstavljaju posebne zadatke koji se moraju izvršiti da bi se postigao konačni (osnovni) cilj. Na primer, konačni (osnovni) cilj plana marša puka može biti prikupljanje jedinica u odgovarajuće vreme u određenom rejonu, a međuciljevi toga plana bili bi: organizacija marša, pokret jedinica i njihovo prikupljanje u rejonu koncentracije.

Druga etapa rada, koja prethodi sastavljanju mrežnog grafikona, sastoji se u sastavljanju strukturalne šeme razrade plana, koja mora da pregledno pokaže obim i etape radova. Za sastavljanje ove šeme ceo program (sistem) se deli na podsisteme, oni na komplekse radova, a ovi na samostalne elemente plana.

Preporučljivo je da se strukturalna šema razrađuje u prvom redu kod složenih planova, kada postoji više međuciljeva. Za sastavljanje strukturalne šeme odgovoran je pretpostavljeni starešina (štab). On određuje stepen raščlanjavanja plana, izvršioca radova u sastavnim delovima plana (sem štapskih), a ujedno im daje osnovne podatke za mrežno planiranje.

U slučaju kada nije celishodno sastavljati strukturalnu šemu, ukupan obim radova raščlanjava se na uopštenom mrežnom grafikonu.

Treća etapa rada ogleda se u sastavljanju spiska radova na svim nivoima plana i u određivanju vremena njihovog trajanja. Pri tome se koriste vremenske norme za pojedine radnje, odnosno uzimaju u obzir konkretni uslovi situacije. Ukoliko te norme ne postoje (kod naučnoistraživačkih, konstruktorskih i drugih radova), one se određuju metodom verovatnoće trajanja radova.

Zatim se, na osnovu spiska radova, sastavlja početni mrežni grafikon, pri čemu se on analizira kako bi se utvrdilo koliko odgovara postavljenom zadatku. Ako početni mrežni grafikon ne obezbeđuje pra-

vovremeno izvršenje zadatka, pristupa se njegovoj optimizaciji (poboljšavanju). Optimizirani primarni grafikoni dostavljaju se pretpostavljenom štabu, koji ih uklapa i sastavlja uopšteni grafikon.

Pri optimizaciji grafikona detaljno se analiziraju uslovi procesa radova, određuju „uska grla” plana i iznalaze načini rešavanja problema. Međutim, još uvek ne znači da su optimizirani mrežni grafikon i odgovarajući početni podaci apsolutno tačni i da se u toku izvršavanja radova neće pojaviti odstupanja od predviđenog plana. To je uslovljeno postojanjem slučajnih faktora koji utiču na izvršavanje radova, ali se ne mogu uvek podvrći tačnim proračunima. Zato, planiranim procesom rada treba rukovoditi operativno. U toku izvršavanja početnog plana biće nužno u njega unositi potrebne ispravke.

Za vreme izvršavanja radova (zadatka) može nastati takva situacija kada na jednom mestu (pravcu) sve ide po utvrđenom planu, a na drugom se pojavi zastoj u njegovom izvršavanju. Pri tome nije moguće predvideti kakav će uticaj taj zastoj ispoljiti na konačan rezultat borbenih dejstava.

Efikasnost mrežnog metoda planiranja je upravo u tome što on omogućava snalaženje u toku izvođenja borbenih dejstava ili radnog procesa. Nakon dobijanja podataka o stanju radova, analizira se ceo grafikon: određuje se dužina novog kritičnog puta, vrši preraspodela rezervi, otkrivaju nastale prepreke i utvrđuje njihov uticaj na druge radove. Zatim se, polazeći od opšte situacije, određuju načini i sredstva za njihovo otklanjanje. To omogućava da se tokom radova (borbenih dejstava) rukovodi na osnovu predviđanja, tj. da se pravovremeno prognozira radni proces.

Posle korekture mrežnog grafikona nastaje etapa rukovođenja radnim procesom, koja traje dok se ne završi planirani kompleks radova. Cilj te etape je da se završni događaj mrežnog grafikona ostvari u određeno vreme i uz približan utrošak planiranih materijalnih sredstava, bez obzira na moguće nepredviđene teškoće i vremenska odstupanja pri izvršavanju pojedinih radnji. Da bi se to postiglo, u toku izvršavanja plana vrši se kontrola faktičkog stanja radova, otkrivaju i analiziraju nastale promene i sam plan koriguje, vrši preraspodela rezervi i svaki put sastavlja novi grafikon.

U zaključku ove knjige, pored ostalog, autori ističu da se usvajanje sistema MPR može smatrati kvalitetno novim skokom, novom etapom u razvoju rukovođenja. Sistem MPR se pojavio relativno skoro i nalazi se još uvek u stadijumu razvoja i usavršavanja. Nedovoljna iskustva u radu pomoću tog metoda donekle ograničavaju njegovu primenu (prilikom rešavanja praktičnih zadataka) u vojsci.

S obzirom na uspehe postignute u usavršavanju metoda MPR i perspektivu razvoja elektronskih računskih mašina, treba očekivati da će taj metod poslužiti kao osnova automatizacije mnogih procesa u komandovanju jedinicama. Isto se tako očekuje da i sam proces sastavljanja, analize i optimizacije mrežnih grafikona, koji za sada iziskuje veliki utrošak vremena i snaga, postane automatizovan.

G. V.

VOJNI GLASNIK Br. 9/68.

- Potpukovnik Maksim Vivoda: *Proračun inženjerskih radova*
Kapetan I klase Stjepan Marjanović: *Obuka jedinica u savlađivanju vodenih prepreka podvodnom vožnjom tenkova*
Kapetan I klase Milutin Jovanović: *Uticaj meteoroloških uslova na dejstva nuklearnih borbenih sredstava*
Potpukovnik Dragomir Delibašić: *Artiljerijska neposredna gađanja noću*
Potpukovnik Radomir Đurašinović: *Da li uvek u odbrani formirati PAG?*
Pored ovoga, *Vojni glasnik* u ovom broju donosi i druge interesantne priloge, kao i rubrike »Iskustvo iz NOR-a«, »Sa vijetnamskog ratišta«, »Iz inostranih armija« i »Taktičko-tehničke i druge novosti«.

VOJNI GLASNIK Br. 10/68.

- Potpukovnik Dušan Bašić: *Eksploatacija nuklearnih udara u napadu taktičkih jedinica*
Pukovnik Radovan Krompić: *Grupe (odredi) za sprečavanje rušenja*
Pukovnik Milivoje Stanković: *Neka iskustva sa zajedničkih vežbi*
Potpukovnik Petar Vrlinić: *Komandovanje na vatrenom položaju*
Pukovnik Mate Ostojić i potpukovnik Luka Zarić: *Obeležavanje kontaminiranog zemljišta*
Pored ovoga, *Vojni glasnik* u ovom broju donosi i druge priloge, kao i rubrike »Iskustva iz NOR-a«, »Sa vijetnamskog ratišta«, »Iz inostranih armija« i »Taktičko-tehničke i druge novosti«.

VOJNI GLASNIK Br. 11/68.

- Pukovnik Ante Rosi: *Uz dvadesetpetogodišnjicu Drugog zasedanja AVNOJ-a*
Milan Miladinović: *Moralno-humana suština odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a*
Pukovnik Manojlo Babić: *Daljina gađanja iz tenkovskih topova*
Major Nikola Đorđević: *Neka iskustva i pripreme starešina za obuku*
Pukovnik Obrad Bjelica: *Opterećenost nastavnika u vojnim školama*
Potpukovnik Milorad Radenović: *Neke mere predostrožnosti pri gađanju bestrzajnim topom M60 i M60A*
Pored toga, *Vojni glasnik* u ovom broju donosi i druge interesantne priloge, kao i uobičajene rubrike »Sa vijetnamskog ratišta« i »Iz inostranih armija«.

- Pukovnik Manojlo Babić: *Vatrena obuka tenkovskih jedinica*
Potpukovnik Bogdan Bubalo: *Inžinjerijsko obezbeđenje podvodnog prelaza tenkova*
Major Božo Gligorijević: *Taktičko uvežbavanje posade tenka u napadu*
Potpukovnik Ljuban Đurić: *Ocenjivanje obučenosti vojnika i jedinica*
Potpukovnik Milan Živojnović: *Realnije ocenjivanje jedinica i pojedinaca*
Pukovnik Nikola Glušica: *Zaštita u savremenom ratu*
Pored ovoga, *Vojni glasnik* u ovom broju donosi i druge korisne priloge, kao i rubrike »Iz narodnooslobodilačkog rata«, »Sa vijetnamskog ratišta«, »Prikazi knjiga« i »Iz inostranih armija.

VAZDUHOPLOVNI GLASNIK Br. 4/68.

- Pukovnik Stevan Roglić: *Komandovanje u jedinicama PVO*
Pukovnik Miljenko Sršen: *O saradnji vazduhoplovnih organa i organa trupne PVO u podršci KoV*
Major Ljubomir Krstić: *Značaj specijalizacije u održavanju nove tehnike*
Major Dragomir Car, profesor: *Mogućnost dograđivanja sistema proveravanja i ocenjivanja u vojnim akademijama*
Kapetan dr Bratislav Petrović: *Značaj psihofizičke kondicije za letače*
Pored ovoga, *Vazduhoplovni glasnik* u ovom broju donosi i rubrike »Iz stranih RV« i »Vesti i novosti«.

VAZDUHOPLOVNI GLASNIK Br. 5/68.

- Major Mihajlo Tomić: *Pojave u instrumentalnom i noćnom letenju kod pilota helikoptera*
Major Ilija Antonijević: *Prinudno sletanje helikopterom noću*
Kapetan I kl. dr Miodrag Petrović: *Fizička kondicija i telesna sposobnost letača*
Kapetan I kl. Sava Jovanov: *Određivanje uglova zaklona za položaje u RJ PVO*
Potpukovnik Branko Brajović: *Uticao nuklearnih dejstava na vezu*
Pored ovoga, *Vazduhoplovni glasnik* u ovom broju donosi i uobičajene rubrike »Iz stranih RV«, »Vesti i novosti« i »Naše knjige i časopisi«.

MORNARIČKI GLASNIK Br. 4/68.

- Viceadmiral Bogdan Pecotić: *Stalno i uporno jačati borbenu gotovost*
General-potpukovnik Dušan Pekić: *O uzrocima i mogućnostima rata*
Kapetan fregate Ljubiša Mihajlović: *Neki problemi dovodenja jedinica pomorskog garnizona u stanje najviše borbene pripravnosti*
Kapetan fregate Nikola Zeleni: *Ratna mornarica Grčke*
Kapetan b. b. Božo Markuš: *Sukobi pomorskih snaga Izraela i Egipta u proteklih deset godina*
Pored ovoga, *Mornarički glasnik* u ovom broju donosi i uobičajene rubrike »Iz naše pomorske prošlosti«, »Odzivi i diskusije«, »Iz vojnopomorske literature«, »Iz nauke i tehnike«, »Vesti i novosti« i »Bibliografija«.

Kapetan b. broda Rade Stijelja: *Hydrografski institut JRM (25 godina rada)*

Poručnik b. broda Martin Matošević: *Osnovna taktička svojstva savremenih podmornica*

Kapetan fregate dr Milenko Tešić: *Fizička svojstva i podvodna detekcija*

Kapetan korvete Živan Nikolić: *Neka iskustva iz planiranja i izvođenja vežbi na taktičkoj vežbaonici*

Major Borislav Žikić: *Uloga i zadaci službe defektacije u remontovanju MTMS*

Pored ovoga, *Mornarički glasnik* donosi i sledeće rubrike »Iz naše pomorske prošlosti«, »Odzivi i diskusije«, »Iz vojnopomorske literature«, »Iz nauke i tehnike«, »Vesti i novosti«, kao i »Bibliografiju«.

VOJNOSANITETSKI PREGLED Br. 7—8/68.

B. Kandić i sar.: *Emocionalno nezrela ličnost i oblici ponašanja u vojničkom kolektivu*

V. Vlatković: *Uzroci neblagovremenog otkrivanja aktivne plućne tuberkuloze u JNA*

I. Konstantinović i sar.: *Statistički model za uvođenje nove laboratorijske metode*

D. Petrović i sar.: *Oštećenje kadmijumom pri proizvodnji suvih alkalnih akumulatora*

Pored ovoga, *Vojnosanitetski pregled* donosi i rubrike »Kazuistika«, »Seminar praktičnog lekara«, »Iz NOR-a«, »Kongresi i konferencije«, »Izveštaji s puta«, »Prikazi knjiga« i »Referati«.

VOJNOSANITETSKI PREGLED Br. 9/68.

K. Vujošević i sar.: *Kriterijumi pri dijagnostikovanju i oceni sposobnosti vojnika psihopata*

D. Kosanović Četković: *Fraktura kičme u toku tetanusa*

M. Antić i sar.: *Prilog dijagnostici i terapiji toksičnog adenoma štitaste žlezde*

Pored ovoga, *Vojnosanitetski pregled* donosi i rubrike »Aktuelne teme«, »Kazuistika«, »Seminar praktičnog lekara«, »Izveštaji s puta«, »Prikazi knjiga« i »Referati«.

VOJNOSANITETSKI PREGLED Br. 10/68.

V. Mikulić: *Neki problemi medicinske trijaže u oružanim snagama u ratu*

I. Papo i sar.: *Mitralna stenoza*

A. Gašparov: *Učestalost bolesti probavnih organa u armiji i predlozi da se ovi bolesnici savremenije ispituju i leče*

M. Mitrović i sar.: *Kohleo-vestibularna simptomatologija tumora pontocerebelarnog ugla*

D. Popović i sar.: *Supresioni test kao dopunski test u diferencijalnoj dijagnostici funkcionalnih poremećaja štitaste žlezde*

S. Krajinović i sar.: *Prvi rezultati ispitivanja antibiotičke aktivnosti salmonela u nas*

Pored ovoga, *Vojnosanitetski pregled* u ovom broju donosi i rubrike »Opšti pregled«, »Seminar praktičnog lekara«, »Kongresi i konferencije«, »Izveštaji s puta« i »Prikazi knjiga«.

D. Petrović: *Ispitivanje radne sredine tenka i profesionalnih oštećenja u ljudstva tenkovskih jedinica*

L. Bogdanov: *Značaj streptokoknih infekcija i perspektive specifične profilakse*

Z. Slišković: *Nekoliko slučajeva barotraume paranazalnih sinusa u ronilačkoj, podmorničkoj i letačkoj službi*

S. Piščević i sar.: *Operativno lečenje karcinoma dojke*

B. Hranilović i sar.: *Osteosinteza Rushovim čavlom*

S. Paunović: *Prilog operativnom tretmanu otapostaze*

Pored ovoga, *Vojnosanitetski pregled* donosi i rubrike »Kazuistika« i »Referati«.

VOJNOTEHNIČKI GLASNIK Br. 9/68.

Major Zvonimir Tonković, dipl. inž.: *Primjena kontrolnodijagnostičkih uređaja u održavanju i remontu motornih vozila*

St. vodnik Nikola Vukičević: *Neki kvarovi na električnoj instalaciji vozila TAM 4500 koje treba otkloniti*

Jakov Jovanović, dipl. inž.: *Određivanje strukture radne snage u zavisnosti od vrste posla*

Poručnici Ivan Botteri i Sreten Savanović: *Proračun potrebnih kapaciteta prilikom prevoženja železnicom*

Pored ovoga, *Vojnotehnički glasnik* u ovom broju donosi i druge interesantne priloge iz oblasti tehnike, kao i naučne i tehničke novosti i zanimljivosti iz inostranih časopisa.

VOJNOTEHNIČKI GLASNIK Br. 10/68.

Inž. Milan Kotva: *Analogni računari i vojna tehnika*

Poručnik Dragiša Ivković, dipl. inž.: *Stabilizacija napona grejanja cevi kao način povećanja pouzdanosti radarskih uređaja i radnog veka cevi*

Major Miljenko Kucelin: *Dnevni pregled radio-uređaja u borbenim vozilima*

Potpukovnik dr Mitja Grašić, dipl. inž.: *Veštački zemljini sateliti i njihov vojnogeodetski značaj*

Pored ovoga, *Vojnotehnički glasnik* u ovom broju donosi i druge interesantne priloge iz oblasti tehnike, kao i naučne i tehničke novosti i zanimljivosti iz inostranih časopisa.

VOJNOTEHNIČKI GLASNIK Br. 11/68.

Potpukovnik Gojko Greda: *Ekonomičnost i racionalnost poslovanja jedinica tehničkog održavanja II i III stepena*

Stariji vod. I. kl. Alojz Šnajder: *Poteškoće pri snabdevanju inženjerskim rezervnim delovima*

Kapetan I kl. Časlav Rančić: *Održavanja i skladištenja olovnih akumulatora*

Pukovnik Dimko Kočinski: *Izrada balistika*

Pored ovoga, *Vojnotehnički glasnik* donosi i druge interesantne priloge, kao i naučne i tehničke novosti i zanimljivosti iz inostranih časopisa.

Kapetan I kl. dipl. inž. Radomir Nešić: *Ekonomsko-esploatacioni aspekti uvođenja integralnih kola u nove konstrukcije uređaja*

Poručnik Bogoljub Trifunović: *Pronalaženje kvarova i opravka tranzistorskog pretvarača napona kod radiološkog detektora M-1*

Kapetan I kl. Časlav Rančić: *Organizacija snabdevanja i sistem dotura municije taktičkim jedinicama u borbi*

Pukovnik Miroslav Boras: *Osnovni elemenat ocene borbenih sposobnosti raketnih sistema zemlja-vazduh — »zona uništenja«*

Pored ovoga, *Vojnotehnički glasnik* u ovom broju donosi i naučne i tehničke novosti i zanimljivosti iz inostranih časopisa, kao i bibliografiju.

VOJNOEKONOMSKI PREGLED Br. 7—8/68.

Pukovnik Svetislav Živković, dipl. ekonomista: *Povodom 15-godišnjice izlazenja Vojnoekonomskog pregleda*

Pukovnik Vojislav Vesić: *Ekonomičnost u Armiji*

Pukovnik Bora Radovanović: *Osnovne intence novog propisa o vršenju usluga od strane vojnih jedinica i ustanova*

Major mr Tomislav Belamarić: *Radiološka kontaminacija i dekontaminacija vode*

Pored ovoga, *Vojnoekonomski pregled* donosi i uobičajene rubrike „Pitanja iz prakse“, „Iz istorije ratnog snabdevanja“, „Iz sudske prakse“, „Prikazi iz inostranih vojnih časopisa i drugih publikacija“, „Ekonomske, naučne i tehničke novosti i zanimljivosti“ i „Bibliografija“.

VOJNOEKONOMSKI PREGLED Br. 11/68.

Pukovnik dr Milivoj Despot: *Dvadeset pet godina od Drugog zasjedanja AVNOJ-a*

Pukovnik Rudolf Musi: *Nužnost uvođenja stimulativnih instrumenata u materijalno i finansijsko poslovanje jedinica JNA*

Mate Matić, dipl. ekonomista: *Pregled metoda za formiranje cene koštanja usluga koje pruža JNA*

Pukovnik Branislav Vukadinović: *Novine u određivanju pravične naknade za nepokretnosti eksproprisane po izmenjenom Zakonu o ekspropriaciji*

Pored ovoga, *Vojnoekonomski pregled* donosi i rubrike »Pitanja iz prakse«, »Iz istorije ratnog snabdevanja«, »Prikazi iz inostranih vojnih časopisa i drugih publikacija«, »Ekonomske, naučne i tehničke novosti i zanimljivosti« i »Bibliografija«.

VOJNOEKONOMSKI PREGLED Br. 12/68.

General-potpukovnik dr Tomislav Kronja: *Rukovođenje u svetlu modernizacije Armije*

Pukovnik Rudolf Musi: *Mogućnost uvođenja stimulativnijeg sistema poslovanja nekih vojnih ustanova*

Potpukovnik Ante Bačinić: *Neki problemi pozadinskog obezbeđenja jedinica koje dejstvuju u pozadini neprijatelja u savremenim uslovima*

Pored ovoga, *Vojnoekonomski pregled* u ovom broju donosi i rubrike »Pitanja iz prakse«, »Iz istorije ratnog snabdevanja«, »Prikazi iz inostranih vojnih časopisa i drugih publikacija«, »Ekonomske, naučne i tehničke novosti i zanimljivosti« i »Bibliografija«.